

LIMBA ROMÂNĂ

Anul LXXV

2026

Nr. 1
ianuarie – martie

SUMAR

COMEMORĂRI

ALEXANDRU MAREȘ, În amintirea lui Vasile Bogrea (1881–1926)	3
---	---

GRAMATICĂ

ȘERBAN HARTULAR, The option to elide: verbal complement ellipsis in dialogue.....	5
---	---

LIMBĂ LITERARĂ

MARIA STANCIU ISTRATE, Observații asupra compuselor livrești cu prepoziția <i>fără (de)</i> în vechea română literară	15
TEODORA POPOVICI, Câteva trăsături lingvistice ale manuscrisului autograf al lucrărilor religioase atribuite lui Đorđe Branković (1690)	33

LEXICOLOGIE

DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ, Lat. <i>luminare</i> , <i>-aria</i> în română și alte limbi romanice	49
MONICA ZAHIU DUMITRU, Omonimia parțială în uz și confuzia paronimică.....	57

FILOLOGIE

EMANUEL CONȚAC, Receptarea lui Ioan Hrisostomul, respectiv a lui Vasile cel Mare, în <i>Omilia 21</i> (Tânărul bogat”) din <i>Tâlcul evangheliilor</i> (1567)	71
ALEXANDRU MAREȘ, Paternitatea <i>Istoriei Țărâi Rumânești</i> atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Ultima ipoteză emisă și reexaminarea unei vechi relatări epistolare	85
DANIAR MUTALÂP, Descrierea celei mai vechi culegeri manuscrise hagiografice românești....	129

Alexandru Mareș

ÎN AMINTIREA LUI VASILE BOGREA (1881–1926)

Pe 6 septembrie anul acesta se împlinesc 100 de ani de la moartea lui Vasile Bogrea, personalitate de excepție a lingvisticii românești.

Profesor de limba latină la Facultatea de Litere a Universității din Cluj, oraș unde a fost și unul dintre fondatorii și participanții activi ai Muzeului limbii române, condus de Sextil Pușcariu, moldoveanul Vasile Bogrea și-a impresionat contemporanii prin erudiția și vastitatea orizontului său științific, în care lingvistica se împletea cu istoria, literatura, etnografia și folclorul. A fost negreșit un umanist, dar unul în spiritul Renașterii, ai cărei reprezentanți năzuiau spre o cunoaștere universală.

Cunoscător desăvârșit al limbilor clasice, beneficiind, deopotrivă, de cunoașterea limbilor romanice și germanice, dar și a câtorva limbi slave și a maghiarei, se distingea, pe lângă vasta cultură umanistă, printr-o inteligență capabilă să opereze cele mai fine distincții, asociată cu o memorie și o imaginație remarcabile, și, nu în ultimul rând, cu o curiozitate ieșită din comun.

În 1920, când lucrările sale de specialitate erau puține, a fost ales membru corespondent al Academiei Române, Vasile Pârvan, în calitate de raportor, atrăgând atenția asupra erudiției și exprimării sale elegante și spirituale. Anii săi cei mai fructuoși au fost ultimii șase ani din viață, bibliografia sa pentru perioada respectivă însumând 265 de titluri, dintre care cele mai numeroase priveau istoria limbii române, domeniile vizate fiind lexicografia, etimologia, onomastica, toponimia și semantica. S-a afirmat despre aceste lucrări că tratează, cele mai multe dintre ele, teme de amănunt, dar, totodată, extrem de dificile (D. Macrea), constatare întru totul exactă. Spirit iscoditor, Vasile Bogrea a fost atras permanent, precum fluturile de lumină, de subiectele greu de rezolvat, complicate, enigmatice, cum ar fi, limitându-ne la câteva exemple, pasajele obscure din cronici, termenii necunoscuți din literatura juridică (*ferâie*) și din numismatică (*fîrfîric*, *șalău*), sau aparținând așa-ziselor cărți populare (*Avgar*, *Ostrovul Dalfionului*). Etimologia a fost unul din domeniile preferate de cercetare, cumulând câteva sute de etimologii (dacă le includem și pe cele din toponimie și onomastică, dar și completările pe aceeași temă, făcute *Influenței orientale...* a lui Lazăr Șăineanu). Alte subiecte abordate priveau gramatica (specimene de gerunzii în *-ure*, o nouă ipoteză despre postpunerea articolului), semantica (observații asupra *Irodotei* de la Coșula, sinonimia *dracului*, sfinții-medici din folclor, o formulă de exorcism din descântece), literatura populară (*Alexandria*, *Paștele blajinilor*), originea onomatopeelor românești, pentru a le aminti pe cele mai relevante. Nu trebuie să uităm nici mărturiile străinilor despre trecutul istorico-cultural al poporului nostru, pe care le-a strâns cu răbdare și migală.

Scrierile legate de cultura clasică tratează teme variate: unele de anvergură (*Originea poeziei române*), altele de interes mai restrâns (*O audiență la împăratul Traian după un document grec*). Studenților, pe care i-a cucerit cu expunerile sale captivante, le-a ținut cursuri pe teme importante (*Figuri reprezentative ale culturii clasice*, *Elemente de gramatică a limbilor clasice*, *Latina populară* etc.).

„Cultura noastră contemporană”, afirma Vasile Bogrea într-un memoriu din 1925, adresat Ministerului Învățământului, prin care solicita menținerea limbilor clasice în învățământul mediu, este „o fază evolutivă a acelui uriaș proces cultural, care-și are izvoarele în lumea greco-romană... În simfonia cultural universală, nota contribuției noastre trebuie să aibă timbrul latin; direcția în care ne vom putea dezvolta cândva cu maximum de răsunet, nu poate fi alta decât aceasta” (*Sacra via*, p. 94–95). Sunt cuvinte care își dovedesc actualitatea și în zilele noastre. A fost, totodată, un adversar declarat al celor care susțineau inutilitatea educației clasice. Reflecțiile sale asupra anticlasicismului constituie, într-adevăr, pagini memorabile. Exprimarea, caracterizată prin claritate și fluentă, lipsită de clișee și prețiozități, împreună cu soluțiile neașteptate invocate, pe drept cuvânt ingenioase, te cuceresc în acest articol, ca și în orice altă lucrare ce-i aparține.

Îi invit, așadar, pe cei care nu l-au cunoscut pe Vasile Bogrea prin mijlocirea lecturii, să citească măcar câteva pagini, adresându-se celor două excelente ediții destinate scrierilor sale: *Pagini istorico-filologice* (editori Mircea Borcilă și Ion Mării), Cluj, 1971, și *Sacra via* (editori Mircea Borcilă și V. M. Ungureanu), Cluj, 1973. Vor avea parte, negreșit, de o reală desfătare intelectuală. Nu a reușit, în schimb, să făurească o lucrare de sinteză, murind la nici 45 de ani împliniți.

„A murit un om, cum, poate, niciodată nu vom mai avea altul. Nația noastră a pierdut o comoară. Era cel mai învățat dintre români. Era un neîntrecut vorbitor și un profesor fără pereche”, rostea N. Iorga la moartea lui Vasile Bogrea.

Adâncă reverență în amintirea lui.

Șerban Hartular

THE OPTION TO ELIDE: VERBAL COMPLEMENT ELLIPSIS IN DIALOGUE

1. INTRODUCTION

Ellipsis is, in general, an optional phenomenon: the speaker has the option of producing either the full version of the utterance, or the elliptic one. This raises the question of what motivates the speaker's choice of one option over the other. This paper proposes to examine this question in the case of dialogic interaction for *verbal complement ellipsis* (that is, the ellipsis of a clausal complement¹, hereafter VCE) in Romanian. While prior work has approached this question in terms of linguistic economy, this paper will examine how ellipses of this type fit into the structure of dialogic interaction, and whether the choice of eliding or not eliding an elidable complement conveys meaning.

This paper adopts Du Bois' *stance triangle*² as an analytical framework for examining the role of ellipsis in dialogic interaction. We will also refer to Rooth's³ alternative semantics analysis of focus when considering the semantic effects of (not) eliding a clausal complement. The data is drawn from two corpora of oral interaction in contemporary Romanian, IVLR and ROVA. The data shows that using a licenser while eliding a clausal complement can constitute a means of aligning one's stance to that of the previous speaker. The data further suggests that *not* eliding an elidable complement is associated with the introduction in the conversation of an alternative to the object of the interaction.

2. VERBAL COMPLEMENT ELLIPSIS

Verbal complement ellipsis (VCE) is the ellipsis of a clausal complement, licensed by a verb or verbal construction. In the examples that follow the licenser is **bold**, the site of the ellipsis is marked [✓], and the antecedent (i.e. the syntactic phrase serves as a referential source for recovering the omitted material) is underlined.

¹ This type of ellipsis also appears in the literature as NCA or VP-ellipsis, depending on the licenser that is used.

² Du Bois, John W., "The Stance Triangle", in: Englebretson, Robert (ed.), *Stancetaking in Discourse. Subjectivity, Evaluation, Interaction*, Amsterdam/Philadelphia, 2007, pp. 139–182.

³ Rooth, Mats, "A Theory of Focus Interpretation", *Natural Language Semantics* 1: 75–116.

- (1) Ion s-a dus la dentist, dar Maria nu **vrea** [✓].
‘Ion went to the dentist, but Maria doesn’t **want to** [✓].’
- (2) Ion nu a auzit că a nins la munte, dar Maria **știe** [✓].
‘Ion hasn’t heard that it snowed in the mountains, but Maria **knows** [✓].’
- (3) Eu ador să călătoresc cu trenul, dar soției mele nu-i **place** [✓].
‘I love to travel by train, but my wife doesn’t **like to** [✓].’

The subject is included as a “privileged” elidable complement (as in example (3), where the impersonal verb *a plăcea* ‘to be pleasing to’ licenses the ellipsis of a clausal subject). Since Romanian is a pro-drop language, it should be noted that only situations where the omitted subject refers to a clause will be considered VCEs.

Semantically, what is characteristic of the licensors of VCE is that they furnish a modal (volitive in example (1), epistemic in example (2), appreciative in example (3)) or aspectual load to the elidable complement. Consequently, VCE can be seen as an incomplete predication with specific characteristics. It is a situation where the elements that furnish a syntactic phrase with the trait of predicativity are present (in the form of the licensor), but the syntactic phrase itself that acquires this trait is missing⁴.

3. PRIOR WORK

The frequency with which VCE occurs in verbal interaction is dependent on the communicative situation. In a previous study⁵, the distribution of VCE was examined in ROVA and IVLR depending on the communicative situation in which it occurs. The communicative situation was characterized based on three parameters⁶: dialogic vs. monologic communication, direct vs. mediated communication (e.g., by telephone or television), and free vs. controlled communication (controlled communication involving an inequality between interlocutors in terms of rights and obligations in the communicative process, such as the right to take the floor). Data from these two corpora showed that VCE is approximately twice as frequent in dialogic communication as in monologic communication, approximately twice as frequent in direct communication as in mediated communication, and approximately twice as frequent in free communication as in controlled communication, with frequency calculated as the number of ellipses relative to the number of words in a transcription. These findings

⁴ Hartular, Șerban, „Contribuții bazate pe corpus la analiza elipsei”. Teză de doctorat, Facultatea de Litere, Universitatea din București, 2024, pp. 93–94.

⁵ Hartular, Șerban, „Efectul situației de comunicare în distribuția elipsei verbale în limba română vorbită”, în (eds.) Chelaru-Murăruș, Oana, Mihaela-Viorica Constantinescu, Claudia Ene, Gabriela Stoica, Andra Vasilescu, *Limbă, societate, cultură. In onorem Liliana Ionescu-Ruxăndoiu și Mihaela Mancaș*, București, 2021 vol. 1, pp. 179–189.

⁶ ILVR, pp. 16–17.

are consistent with an observation made on other corpora⁷ that VCE is more frequent in spoken communication than in written communication, given that written communication is by its nature monologic and mediated.

The above study also noted that the communicative situations where VCE is more frequent are precisely those that facilitate the speaker's detection and correction of potentially faulty communication that may be poorly understood by the interlocutor: detecting faulty communication is facilitated by dialogue, in which interlocutors can express their reactions to an utterance, and by direct communication, in which the speaker has access to the interlocutors' nonverbal reactions; correcting faulty communication is easier when communication is free and the speaker can take the floor again at any time.

Based on these observations, the aforementioned study proposed the hypothesis that the speaker perceives VCE as a less reliable means of communication than the non-elliptical version of the same utterance and, consequently, uses elliptical utterances more frequently in communicative contexts where potential misunderstandings can be corrected than in contexts that inhibit perceiving the interlocutor's reaction and revision of a previous statement. In this analysis, the driving force behind ellipsis is linguistic economy – the desire to expend as little effort as possible in communicating an idea – while the factor limiting its use is the speaker's desire to ensure that the message is correctly understood by the interlocutor.

The analysis that follows does not contradict or preclude this explanation. Rather, it seeks to discern the functional considerations that motivate the speaker's choice between an elliptic statement and its non-elliptic counterpart, specifically within the realm of dialogic interaction.

4. THE STANCE TRIANGLE

To analyze the behavior of VCE in dialogic interaction, we will refer to the *stance triangle*⁸. The *stance triangle* models stance, seen as the basic building block of dialogic interaction, as a triune act involving two subjects (the participants) and an object of the interaction. The first subject introduces the object of the interaction and evaluates it, epistemically or affectively, thereby positioning him/herself in relation to the object. The second subject *reacts* to the first subject's positioning by evaluating the object and positioning him/herself in turn relative to the object. This reaction results in an alignment of the two stances (which may consist of agreement, disagreement, or a more nuanced alignment). The action of the first subject is a *stance lead*, that of the second subject a *stance follow*⁹.

⁷ Hartular, Șerban, „Contribuții bazate pe corpus la analiza elipsei”. Teză de doctorat, Facultatea de Litere, Universitatea din București, 2024, pp. 32–33.

⁸ Du Bois, *op. cit.*

⁹ Idem, p. 161.

Du Bois points out that it is pragmatically obligatory for the second subject's evaluation to be a reaction to that of the first subject. For instance:

- A: I don't like those.
 B: #I don't. / I don't *either*.

The version of the second statement that contains an *either* is perfectly natural, while the one where *either* is missing is "pragmatically aberrant"¹⁰, even if grammatically it raises no issues. The obligatory reactive nature of the *stance follow* is what leads to the alignment of the two subjects' positions.

An examination of those situations in oral corpora where an interlocutor replies to a previous statement by using a VCE shows that the semantic structure of a VCE maps very well to the pragmatic structure described by the stance triangle. The object of the interaction, introduced and evaluated as part of the *stance lead*, serves as the antecedent. The second subject reacts to this evaluation by using a VCE, where the modal load of the licenser relays the *stance follow*, i.e. his/her own evaluation of the object. The elided complement, which refers to the object of the interaction, can be omitted because what is necessary to the interaction is the *stance follow*'s reactive evaluation and, to provide this, the licenser alone suffices.

The following example shows how epistemic VCE licensers are used to follow an initial *stance lead*.

- (4) A: ...Ori ei au luat-o și-au vândut-o și-au scos banii – că nici italienii nu erau...
 B: Da, da, da.
 A: Adică...
 B: **E posibil** [√].
 A: **Mai mult ca sigur** [√]. Probabil că mașina a ieșit imediat din țară, i-au schimbat caroseria, culoarea...

 'A: ...Either they took it and sold it and took the money -- 'cause neither were the Italians...
 B: Yes, yes, yes.
 A: I mean...
 B: **It's possible** [√].
 A: **It's practically certain** [√]. The car probably left the country immediately, they changed its body, its color...'
 (ILVR:57)

In the initial statement, speaker A introduces the object/antecedent as an alternative (even if the other alternative is not specified), therefore as a potential state

¹⁰ *Ibidem*.

of facts. Speaker B reacts to this implicit epistemic evaluation with a VCE, evaluating the state of facts as possible, and speaker A reacts in turn with a VCE, calling it practically certain. In this manner, the positions of the two speakers reach an alignment.

In the next example, a state of facts is evaluated appreciatively.

- (5) A: ...Că... pe treişunu ar fi chiar penibil să vii la servici.
 B: Da. Pe treişunu nu, **nu se justifică** [✓].
 A: Practic îţi strică tot... îţi strică tot cheful ştii de... petrecere, de sărbătoare.
- ‘A: ...Because... coming to the office on the 31st would be pathetic.
 B: Yes. On the 31st no, it **would be uncalled-for** [✓].
 A: Practically it ruins all... it ruins your whole mood, you know, for partying, for celebrating.’
 (IVLR:91)

Speaker A introduces the object of the interaction, namely the potential state of facts where one goes to the office on December 31st, and takes the stance lead by evaluating it affectively (as pathetic). Speaker B, in the *stance follow*, reacts with a VCE whose licenser *a (nu) se justifică* ‘to be (un)called-for’ also conveys a negative evaluation.

The next example (a conversation where a reporter is complaining because one of his stories wasn’t printed) is interesting because the ellipsis occurs before the first subject even has the chance to finish uttering the object/antecedent.

- (6) A: ...Îţi dai seama au apărut cred c-au apărut în –
 D: **Sunt sigur** [✓].
 A: – în „Unirea”. Şi-aşa... ((strigă)) Şefa!
 B: Da.
 A: De ce nu mi-o băgat evaziunea fiscală?
- ‘A: ...You realize they appeared I think they appeared in –
 D: **I’m sure** [✓].
 A: – in “Unirea”. And so... ((shouts)) Boss!
 B: Yes.
 A: Why didn’t they put in my tax evasion?’
 (ILVR:121)

Despite the fact that A’s initial utterance is not entirely well-formed syntactically and is interrupted, the interaction remains intelligible: it is clear that A is making an epistemic evaluation of an object, while the interlocutor D conveys, through their elliptical utterance, their reaction to this evaluation, aligning with it. Since the nature of the *stance lead* is made evident by the evidential and epistemic verbs *îţi dai seama*

‘you realize’ and *cred* ‘I think’, the second subject is able to react to it even before the object/antecedent is fully articulated.

The fact that VCEs are more frequent in dialogic communicative situations (and more generally in communicative situations that favor interaction) can be explained by the fact that VCEs fit into the pragmatic function of expressing a *stance follow*: the licenser’s modal load communicates the nature of the second subject’s evaluation of the object of the interaction, while the elided clausal complement, which refers to the object, can be omitted because the pragmatically relevant information in a *stance follow* is the second subject’s *reaction* to the first evaluation, not the object of the evaluation itself.

5. WHY SPEAKERS (DON’T) ELIDE

The analysis in the previous section offers a reason for using VCE in dialogue, but does not address the fact that a speaker can (and does) choose between the elliptic and the non-elliptic versions of a statement. Linguistic economy considerations would suggest that, if a speaker can choose between an elliptic and a non-elliptic version, he/she would always choose the elliptic version, to minimize speech effort. Nevertheless, the examination of the oral corpora showed that there are situations where a *stance follow* could be realized as an ellipsis, but is not.

The examination of these situations, where a VCE is possible as part of a *stance follow* but does not occur, shows that there is virtually no difference of meaning where the (non)elliptic construction itself is concerned. However, these situations differ from the situations where ellipses do occur in that the non-elliptic constructions are followed by the introduction in the conversation of an alternative to the object of the interaction. In the examples that follow, both the elidable complement and the object of the interaction (which would have served as an antecedent if the complement had been elided) are underlined. The prosodic stress, as noted in the original transcripts, is rendered in italics to allow observing whether the unelided complement is somehow marked.

- (7) B: ...((vorbește la telefon)) Bună ziua. Vă rog, cu domnu’ Alexandru Ionescu aș putea vorbi? A plecat. Da, bine, mulțumesc frumos. Bună ziua. ((către A)) Din nefericire a plecat.

A: Păi a plecat acasă bietu’ om.

B: Nu. Nu **cred** c-a plecat acasă, că zicea că ajunge pe la cinci jumate șase. O fi avut vreun biznis ceva.

‘B: ...((on the phone)) Hello. Could I speak with Mr. Alexandru Ionescu? He left. Yes, fine, thank you. Good day. ((to A)) Unfortunately, he left.

A: Well, the poor man must have gone home.

- B: No. I **don't think** he went home, 'cause he said he'd arrive around five thirty – six o'clock. He must have some business, something.'
(ILVR: 41-42)

In this example, speaker A offers the supposition that Mr. Ionescu went home. Speaker B evaluates this state of facts as improbable by using the negated verb *cred* 'I think, believe'. This verb can license VCE and, in fact, the elliptic version (*Nu cred* [✓], *că zicea că ajunge acasă...*) would be perfectly acceptable. However, the presence of the elidable complement coincides with the presence of an alternative to it, namely that Mr. Ionescu must have some other business to take care of.

- (8) B: *Ce-i aia „bios draiv”?*
A: *Păi,... ăsta.*
B: *Bă prietene. Ce naiba i-aicea? Bag-o floapă acolo goală.*
A: *Stai că am un disc sistem.*
B: *Nu-mi **trebuie** disc sistem, mă. Bag-o floapă goală.*

‘B: *What* is a “bios drive”?
A: Well, this is.
B: Buddy. *What* the hell is this? Stick a blank floppy in there.
A: Hang on, I *have* got a system disk.
B: I don't **need** a system disk, you. Stick in a blank floppy.’
(ILVR:94)

Speaker A introduces the fact that he has a system disk and implicitly evaluates it as useful. Speaker B reacts, using the negated verb *a îi trebui* ‘to need’ (a possible licenser of VCE) to indicate that, on the contrary, he does not evaluate this state of fact as being useful. Again, an elliptic version (*Nu-mi **trebuie*** [✓], *mă. Bag-o floapă goală.*) would have been acceptable in Romanian. The presence of the unelided complement coincides with the fact that speaker B immediately brings up the alternative to using the system disk, namely using a blank floppy.

- (9) A: *Când mergeam noi, trăgeam ne – trăgeam dă fiare.*
C: *Trăgeam de fiare, da...*
A: *Nu trăgeam mult. Î- da, așa, amatori cum eram noi...*
C: *Amatori, da, da... Mai râdeam...*
D: *Uite, **nu mi-ar plăcea** să mă duc să trag de fiare. Î- mă mulțumesc cu aerobicu. E minunat.*

‘A: When we would go and lift – we would lift weights.
C: We would lift weights, yes.
A: We didn't lift a lot. Yes, like the amateurs we were...

- C: Yes, amateurs. We would laugh around...
 D: See, I **wouldn't like** to go lift weights. I'm content with aerobics.
 It's wonderful.'
 (ROVA: 140)

Speaker D reacts to the first two speakers' fond reminiscence of lifting weights – which is the object of the interaction – by evaluating this activity negatively. However, she does not elide the complement that refers to the object of the interaction, even though an ellipsis would be possible in Romanian, with a slight modification (*Uite, mie nu mi-ar plăcea [✓]. Mă mulțumesc cu aerobicul*). However, again, the unelided complement is followed by the introduction of an alternative to the object in the conversation, namely *aerobics*.

On the other hand, in the examples in section 4, where the *stance follow* consists of elliptic statements, the ellipsis is *not* followed by an alternative to the object of the interaction. In (4), the final speaker continues by describing what else probably happened to the car. In (5), the final speaker continues by elaborating on the ill effects of going to the office on New Year's Eve. In (6), speaker A continues by asking his boss why his story wasn't printed.

One may draw a parallel between this data and Rooth's alternative semantics analysis of focus. According to this theory, the function of focus is to evoke "a set of propositions which potentially contrast with the ordinary semantic value" of the focused element¹¹, in other words, of alternatives to the focused element. In the literature, focus is generally treated as a binary trait (an element either bears focus, or it does not), and the unelided complements in the examples above do not bear any prosodic stress that would mark them out as foci. However, if one considers that there may be degrees to emphasis, an unelided complement, which is uttered, is less de-emphasized than an elided complement, which is not uttered at all. This greater emphasis appears to have the function, not of highlighting the unelided complement as being somehow important, but of indicating that an alternative to the unelided complement is relevant to the conversation. And, indeed, speakers in the examples in this section follow unelided complements with alternatives to them.

6. CONCLUSIONS

The data we examined showed that the semantic characteristics of verbal complement ellipsis render it well-suited to fulfil the pragmatic, dialogic function of a *stance follow*. The licenser, which furnishes the trait of predicativity to the elidable complement, including its modal load, expresses the attitude, the evaluation of the state of facts that the elidable complement refers to, therefore expressing the second

¹¹ Rooth, Mats, *op. cit.*, p. 83.

subject's reaction to the first speaker's position vis-a-vis the object of the interaction, and thereby leading to the alignment of the two positions. The omission of the elidable complement is possible because the *reaction* is the important, pragmatically obligatory information that the second subject must convey, not the identity of the object of the interaction.

While this analysis explains the high frequency of VCE in dialogic (as opposed to other types of) interaction, it does not explain why a speaker would choose to elide or not to elide a complement. Examining those situations in the corpora where a VCE is possible as part of a *stance follow*, yet does not occur, we found that non-elision is associated with the introduction of an alternative to the object of the interaction in the conversation. This suggests that, in uttering an elidable complement, the greater emphasis on (or lesser de-emphasizing of) that element has an effect that is akin to that of focalization, namely of indicating that an alternative to the elidable complement is relevant to the conversation at hand.

GLOSSARY

- IVLR = Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (coord.). 2002. *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus selectiv. Schiță de tipologie*. București: Editura Universității din București.
- ROVA = Dascălu Jinga, Laurenția (coord.). 2011. *Româna vorbită actuală (ROVA). Corpus și Studii*. București: Editura Academiei Române.

THE OPTION TO ELIDE: VERBAL COMPLEMENT ELLIPSIS IN DIALOGUE

(Abstract)

This paper examines the verbal complement ellipsis (i.e., the ellipsis of a clausal complement) in dialogue in Romanian and the question of what motivates a speaker's choice of eliding or not eliding a complement when either is possible. Using the framework of the *stance triangle*, analysis shows this type of ellipsis is well suited to carry out the dialogic, pragmatic function of a *stance follow*. The choice of (not) eliding appears to be driven by an association between the presence of the elidable complement and the introduction into the conversation of a semantic alternative to that complement.

Keywords: ellipsis, dialogue, stance, focus, Romanian language.

Cuvinte-cheie: elipsă, dialog, poziționare, focalizare, limba română.

Universitatea din București,
strada Edgar Quinet, nr. 5–7, sector 1, București
hartular@gmail.com

Maria Stanciu Istrate

OBSERVAȚII ASUPRA COMPUSELOR LIVREȘTI CU PREPOZIȚIA *FĂRĂ* (*DE*) ÎN VECHEA ROMÂNĂ LITERARĂ¹

INTRODUCERE

În româna literară veche a existat un tipar foarte productiv de compunere a cuvintelor, prin care s-au format lexeme având în poziție inițială prepoziția *fără* (*de*), urmată de un substantiv sau, mai rar, de un verb. Asemenea lexeme denumeau mai ales noțiuni abstracte. Apariția lor nu s-a produs independent în limba română, ci constituie rezultatul unui calc lexical de structură morfematică (Hristea 1997: 14; Stanciu Istrate 2006: 66–84). Modelul acestui calc îl reprezintă cuvinte slavone cu formă internă, având în poziție inițială prepoziția *без*, întâlnite de traducătorii români în textele religioase, cărora s-au străduit să le dea haină românească (DHLR II: 367–371; Mirska 1959: 165–166; Ciobanu 1970: 115–118; Hasan: 183, 211). Foarte frecvente în secolul al XVI-lea, calcurile de acest fel au continuat să apară și în secolul al XVII-lea, fiind în regres în secolele următoare.

Lucrarea de față are în vedere cercetarea câtorva lexeme de acest tip, pe care le vom urmări de la primele atestări până în epoca modernă. Pentru a identifica modelele slavone calchiate de traducătorii români, vom include în corpusul analizat, în primul rând, scrieri bilingve. Dintre acestea, am ales versiunile slavo-române din secolele al XVI-lea și al XVII-lea ale *Psaltirii*, în care textul românesc apare intercalat cu cel slavon (*Psaltirea* slavo-română a lui Coresi, 1577; *Psaltirea* „Ciobanu”, 1573–1585²; *Psaltirea Voronețeană*, 1551–1558³; *Psaltirea de-năles* a lui Dosoftei, 1680), precum și un manuscris bilingv ce conține, în paralel, redacțiile română și slavonă ale romanului *Varlaam și Ioasaf* (Stanciu Istrate 2013: 82–325), tradus de Udriște Năsturel în 1648 (ms. rom. BAR 588)⁴. Chiar dacă versiunile slavone din aceste texte nu reprezintă sursa directă după care textul românesc a fost tradus, ele sunt foarte apropiate de aceasta și constituie un reper foarte util în cercetare⁵. Același lexem va fi urmărit și în versiunile unilingve din secolele al XVI-lea ale *Psaltirii* (*Psaltirea Hurmuzaki*, 1500–1510⁶; *Psaltirea românească* a lui Coresi, 1570;

¹ Cercetarea de față a făcut obiectul unei comunicări științifice, susținute la *Al XXXI-lea Congres de Lingvistică și Filologie Romanică*, Lecce, 30 iunie – 5 iulie 2025. Într-o formă abreviată, varianta în limba franceză urmează să apară în volumul dedicat lucrărilor congresului.

² Pentru datare, vezi Mareș 1972: 298.

³ Pentru datare, vezi Mareș 1984: 198.

⁴ Pentru datare, vezi Stanciu Istrate 2013: 50–51.

⁵ Cu privire la originalul străin aflat la baza primei traduceri în limba română a *Psaltirii*, vezi Mareș 1982: 200–204. Pentru originalul folosit de Udriște Năsturel în traducerea romanului *Varlaam și Ioasaf*, vezi Mazilu 1981: 144; Turdeanu 1985: 335.

⁶ Pentru datare, vezi Mareș, 2000: 682–683.

Psaltirea Scheiană, 1573–1578⁷), în *Biblia* de la București (1688) și în versiunea actuală a *Bibliei* (1995).

Totodată, cuvintele românești compuse cu prepoziția *fără* (*de*) vor fi comparate și cu corespondentele lor din *Vulgata* latină. În felul acesta, se va putea determina, pe de o parte, originea și gradul de vitalitate a acestor compuse și, pe de altă parte, se va vedea în ce măsură inovațiile traducătorilor români sunt similare cu cele întâlnite în limba-mamă.

Cele mai multe cuvinte care conțin prepoziția *fără* (*de*) sunt substantive, dar există și unele adjective și chiar verbe sau adverbe care conțin această prepoziție. Așa cum vom vedea din exemplele analizate, uneori același cuvânt apare și ca substantiv, și cu valoare de adjectiv, fie ca urmare a respectării originalului slavon, unde s-a trecut dintr-o clasă gramaticală în alta, fie ca opțiune a traducătorilor români de a transpune identic cuvinte slavone cu valori morfologice diferite.

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a termenilor, sunt necesare câteva precizări privind scrierea lor, întrucât edițiile de text nu îi tratează întotdeauna unitar. Identitatea structurală și semantică dintre lexemele slavone și echivalentele lor românești ne determină să interpretăm formațiile cu *fără de* drept cuvinte compuse, asemenea celor pe care le calchiază, și, în consecință, să le scriem cu cratimă. Această opțiune se menține chiar dacă, în unele ediții de text, ele sunt analizate ca grupuri prepoziționale, sau dacă, în româna contemporană, s-a pierdut legătura cu modelul care a stat la baza formării lor⁸.

1. Fără-de-lege

Fără-de-lege, cu variantele *fără-de-leage*, *fără-lege* și *fără-leage*, este compusul cu cele mai multe ocurențe în româna literară din secolul al XVI-lea. În textele analizate, au fost înregistrate trei cuvinte diferite *fără-de-lege*. Două dintre ele sunt substantive, iar unul este adjectiv. Fiecăruia dintre aceste lexeme îi corespunde, în versiunile slavone ale *Psaltirii*, un alt cuvânt.

1.1. *Fără-de-lege*₁ – substantiv abstract

Primul substantiv *fără-de-lege* are sensul „nelegiuire, nedreptate, sacrilegiu” și a fost înregistrat prima oară în *Psaltirea Hurmuzaki*:

- (1) *Nu pomeni fǎ<rá>-de-legile noastre întâile* (PH, Ps. 78:8; cf. PV, PC, CP, CP₁, CP₂, PS, BB 1688, B 1995); cf. *fără-legi* (DP).

⁷ Pentru date, Mareș 1984: 197; cf. Blücher 1975: 425.

⁸ De pildă, DOOM₃ face distincție între substantivul *fărădelege* și locuțiunea adjectivală *fără de lege* (*oameni* ~). În fapt, așa cum vom vedea mai jos, în ambele situații avem a face cu calcuri lingvistice, chiar dacă modelul lor este diferit.

În *Psaltirile* slavo-române din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, lui *fără-(de-)lege* îi corespunde în slavonă **БЕЗАКОНІИ**, forma de genitiv singular a lui **БЕЗАКОННИК**, care, descompus în elementele lui componente – **БЕЗ**, tradus prin *fără (de)*, și **ЗАКОННИК** tradus prin *lege* –, a stat la baza formării noului lexem românesc. În *Lexicon Palaeslovenico-graeco-latinum*, Fr. Miklosich echivalează slavonul **БЕЗАКОННИК** prin gr. ἀνομία și lat. *iniquitas*.

Varianta cu prepoziția compusă *fără de* apare în același verset și în celelalte versiuni din secolul al XVI-lea ale *Psaltirii*, precum și în versiunile ulterioare, inclusiv în cea actuală, în vreme ce în *Psaltirea* lui Dosoftei se înregistrează forma *fără-legi*, cu prepoziție simplă (*nu pomeni a noastre **fără-legi** ceale dintâi*). Varianta *fără-lege* apare, la rândul ei, încă din sec. al XVI-lea, fiind întâlnită în *Psaltirile* diaconului Coresi, în versiunea revizuită a lui Șerban Coresi, precum și în *Psaltirea Scheiană*:

- (2) *demâneța sta-voiu înaintea ta și vă[z] că Dumnezeu ce nu va **fără-leage** tu ești* (CP, CP₁, CP₂, Ps. 5:3–4; cf. PS, Ps. 5:4–5); cf. *fără-de-le(a)ge* (PH, DP, BB 1688, B 1995).

Așadar, cele două variante apar în variație liberă, depinzând doar de preferințele traducătorilor (revizorilor). În ceea ce privește *Biblia* modernă, aceasta înregistrează numai varianta *fără-de-lege*, ceea ce demonstrează rezistența în timp a acestei forme, întâlnită, în prezent, și în alte texte decât cele religioase. În același timp, în unele versete, lui *fără-(de-)lege* din vechile versiuni, îi corespunde, în versiunea contemporană a *Psaltirii*, lexemul *nelegiuire* (B 1995, Ps. 7:14, Ps. 58:4, Ps. 128:3), preferat, probabil, de traducători, din rațiuni stilistice.

Remarcăm că în *Vulgata*, lui *fără-de-lege* îi corespunde, în contextele citate, un cuvânt cu formă internă, derivat cu prefixul *in-*, respectiv *iniquitas*:

- (1') *ne recorderis **iniquitatum** nostrarum veterum* (*Vulgata*, Ps. 78:8);
 (2') *mane adstabo tibi et videbo quoniam non deus volens **iniquitatem** tu es* (*Vulgata*, Ps. 5:5).

1.2. *Fără-(de-)lege*₂ – nume de agent

În unele versiuni ale *Psaltirii*, cu excepția *Psaltirii Hurmuzaki*, a fost înregistrat un alt substantiv *fără-(de-)lege*, cu sensul „persoană care comite nelegiuii, nelegiuit”:

- (1) *Cumplu-se păcătoșii de pământ și **fără-legii** ca nefiind lor* (CP, CP₁, PC, Ps. 103:36; cf. PS, Ps. 103:36); cf. *Cumpli-se-vor **greșnicii** <...>, ca se nu fie ei* (PH); *Cumplu-să păcătoșii de pământ și **fără-de-legiuitorii** ca să nu mai fie lor* (CP₂); *Concinească-să păcătoșii de pre pământ și cei **fără-de-leage** cât să nu hie de dâns* (DP); *Sfârșască-se păcătoșii de*

la pământ și cei **fără-de-leage**, cât să nu fie ei (BB 1688); *Piară păcătoșii de pe pământ și cei fără de lege, ca să nu mai fie* (B 1995);

- (2) **Fără-de-legii** pier depreună (CP, CP₁, Ps. 36:38); cf. **A-legeei-pășitori** potribi-se-vor depreună (PH); **fără-legiutorii** pieru depreură (PS); **cei fără-de-leage** peri-vor (CP₂); *Iară călcătorii-legii* mătura-s-or cu totul (DP); *Iară cei fără-de-leage* vor peri de tot (BB 1688); *Iar cei fără de lege* vor pieri deodată (B 1995).

În versiunile bilingve ale *Psaltirii*, acestui nou substantiv *fără-de-leage* îi corespunde în slavonă lexemul **вє³законици**, pluralul lui **вєзаконѣникѣ**, echivalat de Miklosich prin gr. *ἄνομος* și prin lat. *iniquus*. Așadar, avem a face cu un nou calc lingvistic după un alt lexem slavon decât precedentul. Calcul este aproximativ (Martinet 1961: 173–176; Stanciu Istrate 2006: 81–83), pentru că traducătorul a ignorat forma internă a lui **законикѣ** (= lat. *iuris consultus*, ap. Miklosich 1862–1865, s. v.) din structura compusului slavon, derivat de la **законѣ** cu sufixul **-ѣникѣ**, acesta fiind tradus tot prin *lege*, asemenea lui **законикѣ**, de mai sus, în loc de *legiutor*. De remarcat calcul perfect *fără-(de-)legiutor*, prezent, în contextul (1), în *Psaltirea* slavo-română a lui Șerban Coresi (CP₂) și în *Psaltirea* Scheiană (PS) în citatul (2).

Cele două contexte scot la iveală posibilitatea consultării unor izvoare diferite în traducerea versiunilor *Psaltirii*. Dacă în primul exemplu există o alternanță între *fără-legii* (CP, CP₁, PS), *fără-de-legiutorii* (CP₂), *cei fără-de-le(a)ge* (DP, BB 1688) și *greășnicii* (PH) în echivalarea sl. **вє³законици**, survenită, probabil, în procesul copierii sau al tipăririi (Mareș, Filiația: 258–259), în al doilea verset citat situația este mai complicată. Remarcăm că lui **вє³законици** din versiunile slavone îi corespund în română: *fără-de-legii* (CP, CP₁), *cei fără-de-leage* (CP₂, BB 1688, B 1995), *fără-legiutorii* (PS), *a-legeei-pășitori* (PH) și *călcătorii legii* (DP). Totodată, *a-legeei-pășitori* și *călcătorii legii* constituie sinonime aproximative de exprimare a noțiunii analizate. Este foarte probabil ca originalul aflat la baza *Psaltirii* Hurmuzaki să fi conținut, în locul lui **вє³законици**, lexemul sinonim slavon **законопрѣстѣпникѣ** „violator legis” (DHLR II: 365), alcătuit din **законѣ** „lege” + **прѣстѣпникѣ** „care încalcă, care nu respectă”. *Pășitor* din structura compusului *a-legeei-pășitori* este sinonim cu *călcător* din sintagma *călcătorii legii*, prezentă la Dosoftei. Sintagma constituie o traducere aproximativă a sl. **вє³законици**, considerată, probabil, de mitropolit, mai aptă de a exprima sensul transmis de compusul slavon.

Observăm, totodată, că în versiunile coresiene apare pluralul *fără-(de-)legii*. În schimb, în versiunea lui Șerban Coresi, în *Biblia* de la București, precum și în versiunea actuală a *Bibliei*, marcarea pluralului se face prin articolul demonstrativ *cei*. Aceeași diferență între versiuni, în marcarea pluralului, apare și în alte locuri: *capetele fără-legilor* (CP, CP₁, CP₂, Avacum 4:13, f. 298^r; cf. PC, Avacum 4:12, 188^v); cf. *capetele celor fără-leage* (DP, Avacum 4, 198^r); *capetele celor fără-de-leage* (BB 1688, Avacum 3:12). Aceste oscilații dovedesc insuficienta adaptare a lexemului la sistemul gramatical românesc.

Cât privește redacția latină, formei de plural *fără-de-legii* din contextele citate îi corespund două sinonime derivate cu *in-*, respectiv *iniqui* și *iniusti*:

- (1') *deficient peccatores a terra et iniqui ita ut non sint* (Vulgata, Ps. 103:35);
 (2') *iniusti autem disperibunt* (Vulgata, Ps. 36:38).

1.3. *Fără-(de-)leage*₃ – adjectiv

Fără-(de-)leage este atestat în unele versiuni ale *Psaltirii* și cu valoare de adjectiv, cu sensul „nelegiuit, care încalcă normele religioase”:

- (1) *Și pridădit-ai noi în mărul vrăjmașilor fără-leage* (PV, Daniil, Cântarea 7:6, f. 67^v); *Și pridădit-ai noi în mâinile dracilor fără-legi* (CP₁, PS, Daniil, Cântarea 7:8, f. 304^r); cf. *și dedeș pre noi în mânule a pizmaș fără-de-leage* (DP, Cântarea a șaptea, f. 201^v); *Și ne-ai dat pre noi în mâna vrăjmașilor celor fără-de-leage* (BB 1688, Cântarea a trei sfinți coconi, 6); *Tu ne-ai dat în mâinile vrăjmașilor noștri, oameni fără lege* (B 1995, Cântarea celor trei tineri, 1:8).

Potrivit versiunilor slavone, adjectivul românesc echivalează adjectivul slavon БЕЗАКОНЬНЪ (= gr. *ἄνομος, παράνομος*, lat. *impius*, ap. Miklosich 1862–1865, s.v.), compus din prepoziția БЕЗ + substantivul ЗАКОНЬ + sufixul -НЬ. Și de această dată calculul este aproximativ, întrucât forma internă a compusului românesc nu este identică cu aceea a compusului slavon.

Cu valoare de adjectiv, *fără-de-leage* a fost atestat și în alte texte ale epocii vechi, în care forma de plural este identică cu cea de singular: *dzi de dzi sufletul dreptului cu fără-de-leage lucrurile munciia* (CV, II Petru 2:8–10). Un secol mai târziu, aceeași formă este păstrată în *Biblia* de la București (*den zi în zi suflet drept munciia cu ceale fără-de-leage lucruri* – BB 1688, II Petru 2:8), în vreme ce, în *Biblia* contemporană, aceasta a fost înlocuită cu adjectivul *nelegiuite*: *zi de zi, chinuia sufletul său cel drept, din pricina faptelor lor nelegiuite* (B 1995, II Petru 2:8).

O substituție asemănătoare a fost operată și în următorul citat, în care lui *fără-de-leage* din *Biblia* de la București, îi ia locul, în *Biblia* actuală, *necredincios*:

- (2) *Ieșit-au oameni fără-de-leage dentru voi* (BB 1688, Deuteronomul 13:13); cf. *Că s-au ivit în ea oameni necredincioși dintre ai tăi* (B 1995, Deuteronomul 13:13).

Așadar, româna literară veche înregistra trei forme *fără-(de-)leage*, toate fiind rezultatul unor calcuri lingvistice de structură morfematică după slavonă. Dintre acestea, doar substantivul cu sensul „nelegiuire”, calchiat după sl. БЕЗАКОНЬНЪ, a avut

o poziție mai solidă, rezistând în vocabular până în româna contemporană. Celelalte două lexeme, calchiate după sl. *БЕЗАКОННИКЪ* și, respectiv, după sl. *БЕЗАКОННЪ*, prezentau oscilații în marcarea pluralului, indiciu al unei gramaticalizări rămase într-un stadiu incipient.

2. Fără-(de-)legiuitoriu

Potrivit atestărilor, *fără-(de-)legiuitoriu* „persoană care comite nelegiuiri, nelegiuit” apare doar în unele dintre textele din secolul al XVI-lea, poziția lui nereușind să se consolideze în vocabularul românesc. Din punct de vedere structural, în exemplele (1)–(3) de mai jos, lexemul reproduce perfect structura cuvântului slavon *БЕЗЗАКОННИЦИ*, întâlnit în versiunile slavo-române ale *Psaltirii* (CP, CP₂, PC, DP, Ps. 36:28, Ps. 103:36), pe baza căruia a fost creat și care a fost calchiat uneori în forma *fără-(de-)leage₂*:

- (1) *fără-legiuitorii mână-se și sămânța necuraților potreabește-se* (CP, CP₁, CP₂, PS, Ps. 36:28; cf. *fără-de-legiții* (PH); *cei fără-leage* (DP); *cei fără-de-leage* (BB 1688); *cei fără de lege* (B 1995);
- (2) *Fără-legiuitorii pier depreună* (PS, Ps. 36:38); cf. *fără-de-legii* (CP, CP₁); *cei fără-de-leage* (CP₂, BB 1688); *călcătorii legii* (DP, Ps. 36:40); *cei fără de lege* (B 1995);
- (3) *Cumplu-se păcătoșii de pământ și fără-de-legiuitorii ca nefiind lor* (CP₂, Ps. 103:36; cf. PS, Ps. 103:36); cf. *greșnicii* (PH); *fără-legii* (CP, CP₁, PC); *cei fără-de-le(a)ge* (DP, BB 1688); *cei fără de lege* (B 1995).
- (4) *Se sfiiască-se cei fără-de-legitorii în deșertu* (PH, Ps. 24:4); *Să se rușineaze fără-legiuitorii în deșert* (CP₂); *Să se rușineaze ce fac fără-leage* în deșert (CP, CP₁); *Se rușinează-se cei ce facu fără-leagea* în deșertu (PS); *Stidească-se ceia ce fac fără-leagea* în zadar (DP); *Rușinează-se cei ce nelegiuiescu* în zadar (BB 1688); *să se rușineze toți cei ce fac fără-de-legi* în deșert (B 1995); cf. *confundantur omnes; iniqua agentes supervacue* (Vulgata, Ps. 24:4).

Chiar dacă sl. *БЕЗЗАКОННИЦИ* apare în versiunea slavonă în *Psaltirea de-nțăles*, Dosoftei preferă să echivaleze acest termen fie prin sintagma *călcătorii legii* (2), fie prin calcul aproximativ *cei fără-de-leage* (3).

Varianța *fără-de-legitorii* (4) a fost atestată numai în *Psaltirea Hurmuzaki*, într-un context în care, în versiunile slavo-române, îi corespunde participiul prezent activ slavon *БЕЗЗАКОНЖИИ*, echivalat în redacțiile românești fie prin lexemul *fără-legiuitori* (CP₂), fie prin sintagmele *ce fac fără-leage* (CP, CP₁), *ceia ce fac fără-leagea* (DP). Acestor variante le ia locul, în versiunea contemporană,

sintagma *cei ce nelegiuiesc*, în care compusele cu *fără (de)* sunt înlocuite de un derivat cu prefixul *ne-*.

3. Fără-de-legit

Din atestările de care dispunem, *fără-de-legit*, cu pluralul *fără-de-legiții*, este prezent doar în *Psaltirea Hurmuzaki*, în două contexte:

- (1) *fără-de-legiții* scoate-se-vor și sămă<n>ta necuraților piiarde-se-va (PH, Ps. 36:28); cf. *fără-legiitorii* (CP, CP₁, CP₂, PS); *cei fără-(de-)le(a)ge* (DP, BB 1688, B 1995); cf. sl. БЕЗЗАКОННИЦИ (CP₁, CP₂, DP);
- (2) *Învăța-voiu fără-de-legiții ca<l>iei tale* (PH, Ps. 50:15); cf. *Învăț fără-legile căilor tale* (CP; CP₁, PS); *Învăță bezaconicii căilor sale* (CP₂); *Învăța-voi pre cei fără-leage căile tale* (DP); cf. sl. БЕЗЗАКОННЫЯ (CP₁, CP₂, DP).

Se observă că în (1), lui *fără-de-legiții* îi corespund, în celelalte versiuni ale *Psaltirii*, substantive care denumesc un nume de agent, respectiv *fără-legiitorii*, *cei fără-(de-)le(a)ge*, în vreme ce în (2), în același context, pe lângă numele de agent *cei fără-leage* și *bezaconicii*, în unele texte apare substantivul care denumește fapta în sine: *Învăț fără-legile căilor tale*.

Lexemul analizat confirmă că versiunile slavone din textele bilingve nu sunt originalele aflate la baza traducerii românești (Mareș, *Originalele*: 201–202). În același timp, și prin acest exemplu, *Psaltirea Hurmuzaki* se diferențiază de celelalte versiuni ale *Psaltirii*, confirmând afirmația lui Al. Mareș, potrivit căruia „versiunea ei este o prelucrare masivă și destul de liberă a vechii traduceri, efectuată cu ajutorul unei versiuni slavone care nu se identifică în toate privințele cu originalul slavon aflat la baza primei «întorsuri». Prin rezultatele la care a dus aceasta prelucrare, *Psaltirea Hurmuzaki* poate constitui, în ultima analiză, o nouă traducere a psalmilor canonici” (Mareș, *Filiația*: 259).

4. Fără-(de-)mente

Ca și lexemul *fără-de-lege*, *fără-(de-)mente* a fost folosit de traducătorii români pentru a exprima trei noțiuni din aceeași sferă semantică, însă diferite. Astfel, *fără-de-mente* a denumit, pe de o parte, un substantiv abstract, cu sensul „prostie, nebunie, nepricepere”, și, pe de altă parte, un adjectiv calificativ, cu sensul „nebun, nepriceput, neînțelept”. A treia formă *fără-de-mente* a apărut prin schimbarea clasei gramaticale a adjectivului, care a fost atestat în unele contexte cu valoare de substantiv. Le vom analiza pe rând.

4.1. *Fără-(de-)mente₁ – substantiv abstract*

Substantivul *fără-de-mente* cu sensul „prostie, nebunie, nepricepere”, apare prima oară în *Psaltirea Hurmuzaki*:

- (1) *Dzeu, știuși fără-de-mentea mea* (PH, Ps. 68:6); cf. *fără-mentea* (CP, CP₁, CP₂, PC, Ps. 68:7; PS, Ps. 68:6);

În versiunile slavo-române, îi corespunde sl. *безоуміе*, echivalat de Miklosich 1862–1865 prin gr. *ἄνοια* și lat. *dementia*. În structura lexemului slavon pot fi recunoscute prepoziția *без* și substantivul *оуміе* „minte”. În versiunile coresiene, în *Psaltirea „Ciobanu”* și în *Psaltirea Scheiană*, se înregistrează varianta *fără-mente*. Însă, în *Psaltirea de-nțăles*, în același loc, apare *neînțălepția* (*Dumnădzăule, tu știi neînțălepția mea* – DP, Ps. 68:7), care calchiază același compus slavon *безоуміе*, prezent în redacția slavonă a acestei versiuni. În *Biblia de la București*, în același verset, întâlnim lexemul *necunoștința*, iar în *Biblia modernă*, *nepriceperea*.

O deosebire între versiuni se constată și în următorul verset, în care varianta *fără-mente*, prezentă în versiunile din sec. al XVI-lea, este înlocuită, în secolele următoare, de *nebunie*:

- (2) *Împuțiră-se și putrediră ranele mele de fața fără-mentea mea* (CP, CP₁, Ps. 37:5; cf. în sl. *безоуміа моего*); cf. *de fața fără-menteai mele* (CP₂, Ps. 37:5; cf. în sl. *безоуміа моего*); *de fața fără-menției mele* (PS, Ps. 37:5); *de fața nebunii mele* (DP, Ps. 37:5; cf. în sl. *безоуміа моего*); *de cătră fața nebuniei mele* (BB 1688, Ps. 37:5); *de la fața nebuniei mele* (B 1995, Ps. 37:5).

De remarcat că în (2), în versiunea lui Șerban Coresi și în *Psaltirea Scheiană*, lexemul prezintă variante de genitiv (*fără-menteai*, *fără-menției*), impuse de prepoziția compusă *de fața*, în vreme ce, în versiunile coresiene, aceeași prepoziție introduce o formă de acuzativ (*de fața fără-mentea mea*), ceea ce demonstrează insuficiența lui gramaticalizare (Nedelcu 2019: 395).

Printr-o eroare de traducere, în citatul de mai jos, lui *fără-minte* i-a fost atașat prefixul *ne-*, ca urmare a confundării acestuia cu adverbul de negație omonim, ducând la apariția lexemului *ne-fără-minte*. Forma derivată a fost înregistrată în *Psaltirile coresiene* și în *Psaltirea Scheiană*:

- (3) *Dumnezeul meu, chiem în zi nu auzi, și noaptea în nefărămintе mie*; cf. în sl.: (...) *не въ безоуміи мнѣ* (CP, CP₁, PS, Ps. 21:2); cf. *Dzăul meu, chemu dzua și nu ascult, și nuaptea, și nu e neînțelepciune mie* (PH, Ps. 21:3); *Dumnezeul meu chiem în zi nu auzi, și noaptea nu în fărăminte mie*; cf. în sl. ... *не въ безоуміа мнѣ* (CP₂, Ps. 21:2);

Dumnădzăul mieu, voi striga dzua și nu vei audzi; și noaptea și nu în nebulie mie; cf. în sl.: (...) и не въ безоумикъ мнѣ (DP, 21:2); Dumnăzăul mieu, striga-voiu ziua, și nu vei asculta, și noaptea, și nu la necunoștința mea (BB 1688, 21:2); Dumnezeuul meu, striga-voi ziua și nu vei auzi, și noaptea și nu te vei gândi la mine (B 1995, Ps. 21:2).

În versiunile în care nu se produce această confuzie, sl. *безоумикъ* este echivalat prin derivate cu prefixul *ne-*, unele dintre acestea fiind calcuri aproximative: *neînțelepciure* (PH), *necunoștința* (BB, 1688); cf. *fărămintă* (CP₂), *nebulie* (DP).

În ceea ce privește *Vulgata*, în cele trei contexte citate, termenilor românești evidențiați le corespunde lat. *insipientiae*, așadar, din nou un derivat cu prefixul negativ *in-*:

- (1') *Deus tu scis insipientiam meam* (Vulgate, Ps. 68:6);
- (2') *putruerunt et corruptae sunt cicatrices meae a facie insipientiae meae* (Vulgate, 37:6);
- (3') *Deus meus clamabo per diem et non exaudies et nocte et non ad insipientiam mihi* (Vulgate, Ps. 21:3).

4.2. *Fără-(de-)mente*₂ – *adjectiv*

A doua formă *fără-(de-)mente*, având sensul „nebul, nepriceput, neînțelept”, echivalează, în versiunile slavo-române, adjectivul slavon *безоумень*, alcătuit din prepoziția *без* și adjectivul *оумень*. În *Lexiconul* lui Miklosich, adjectivului slavon *безоумень* îi corespund gr. ἄνοος, ἄφρων și lat. *demens*. Avem a face, din nou, cu un calc aproximativ, întrucât compusul românesc nu reproduce și sufixul *-инъ* din structura lexemului slavon.

- (1) Oamenii *fără-de-mente* înterritară numele tău (PH, Ps. 73:18); cf. oamenii *fără-minte* întărâtară numele tău (CP, CP₁, CP₂, PC, PS); popor *fără-minte* au îngânat numele tău (DP); norod *fără-minte* defăimă numele tău (BB 1688); poporul *cel fără de minte* a hulit numele Tău (B 1995, Ps. 73:19); cf. în sl. людіе безоумни.
- (2) Bărbatul *fără-de-mente* nu cunoaște și nepriceput nu înțelege acestea (PH, Ps. 91:7); cf. Bărbat *fără-mente* nu cunoaște și neînțeleptul nu înțelege acestea (CP, CP₁, CP₂, PC; cf. în versiunile slavone: мжжъ безоумень не познаеть и неразоумивъ разоумѣеть сиѣхъ); Bărbat *fără-minte* nu cunoaște și neînțeleptul nu înțelege aceasta (PS; cf. PV); Bărbat *fără-crieri* n-a cunoaște și cel *fără-minte* nu le va priceape acestea (DP, 91:6; cf. în sl. мжжъ безоумень не познаеть и неразоумивъ не разоумѣет сиѣхъ); Om *fără-minte* nu va cunoaște, și cel nepriceput nu

va priceape acestea (BB, Ps. 91:6); *Bărbatul nepriceput nu va cunoaște și cel neînțelegător nu va înțelege acestea* (B 1995: 6).

În contextul (1), *fără-de-mente*, cu prima atestare în *Psaltirea Hurmuzaki*, este păstrat în celelalte versiuni, cu precizarea că, în majoritatea acestora, apare varianta *fără-minte* (CP, CP₁, CP₂, PC, PS, DP, BB 1688).

În contextul (2), lui *fără-(de-)mente*, cu variantele *fără-mente* (CP, CP₁, CP₂, PC), *fără-minte* (PS, PV, BB 1688), îi corespunde, în versiunea lui Dosoftei, *fără-crieri* (cf. *безуміи* în varianta slavonă), iar în *Biblia* contemporană, în același loc, întâlnim lexemul *nepriceput*. Cât privește sinonimul sl. *неразѹмивъ* din acest citat, acesta este reprodus de Dosoftei prin *fără-minte*, în vreme ce în celelalte versiuni consemnăm lexemele *nepreceput* (PH), *neînțelept* (CP, CP₁, PS, CP₂), *nepriceput* (BB, 1688), *neînțelegător* (B 1995).

Am inclus aici doar două contexte în care *fără-(de-)mente* apare ca adjectiv. Cu siguranță, el trebuie să fi fost folosit frecvent în româna literară veche, dacă ținem cont de faptul că, în versiunea contemporană a psalmilor, sintagma *fără de minte* are multe ocurențe, fără a fi simțită însă ca alcătuind un compus, ci mai degrabă ca un grup prepozițional. Cât privește *Vulgata*, aici, în ambele contexte, lui *fără-minte*, cu variantele sale, îi corespunde *insipiens*, în vreme ce derivatelor românești cu prefixul *ne-* din al doilea context le corespunde un cuvânt fără formă internă, respectiv *stultus*:

(1') *populus insipiens incitavit nomen tuum* (*Vulgata*, Ps. 73:19);

(2') *vir insipiens non cognoscet et stultus non intellet haeci* (*Vulgata*, Ps. 91:6).

4.3. *Fără-(de-)mente*₃ – nume de agent

În unele versiuni ale *Psaltirii*, *fără-de-mente*, cu variantele *fără-mente*, *fără-minte*, a trecut, prin conversiune, în clasa substantivelor, având sensul „om nebun, nepriceput, neînțelept”. Schimbarea clasei lexico-gramaticale s-a făcut, de asemenea, prin imitarea modelului slavon, căci, în versiunile slavo-române, adjectivul sl. *безѹмевъ*, echivalat de lexemul românesc, este el însuși substantiv:

(1) Zise *fără-minte* întru inema sa: „Nu e Dumnezeu” (CP, CP₁, Ps. 13:1; cf. *fără-mente*, PS); cf. în sl. *Рече безѹмевъ въ срѣци своемъ: нѣсть ѿа*.

În *Psaltirea Hurmuzaki*, în același verset, este atestată forma cu prepoziția compusă *fără de*: Dzise *cel fără-de-mente* într-înri<ma> sa: „Nu iaste Dumnedzău” (PH, Ps. 13:1). În schimb, în alte două versiuni slavo-române, respectiv cea a lui Șerban Coresi și cea a lui Dosoftei, același compus slavon este tradus prin *nebun*

(Zise **nebunu** întru inema sa ..., CP₂; Dzise **nebunul** întru inema sa ..., DP), soluție păstrată și în *Biblia* modernă (Zis-a **cel nebun** în inima sa ...).

Remarcăm că în *Vulgata*, în același verset, lexemului analizat îi corespunde *insipiens*: *dixit insipiens in corde suo non est Deus* (Ps. 13:1).

5. Fără-(de-)legi, fără-(de-)legiui

În ceea ce privește verbul, există foarte puține compuse în a căror componență intră prepoziția *fără*. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, versiunile *Psaltirii* prezintă mai multe variante de calchiere a sl. *беззаконвати* (= gr. *ἀνομιεύ*, lat. *inique agere*, ap. Miklosich 1862–1865, s. v.), rezultate, pe de o parte, din alternanța dintre compunerea cu *fără* și *fără de*, și, pe de altă parte, din alternanța dintre variantele verbale *legi* și *legiui*. Astfel, în PH apare varianta *fără-de-legiră*:

- (1) *Se se sfiiască trufașii, că fără-dereptate fără-de-legiră pre menre* (PH, Ps. 118:78).

În versiunile diaconului Coresi și în *Psaltirea* „Ciobanu”, în același context consemnăm varianta *fără-legiră*, la Șerban Coresi *fără-de-legiuiră*⁹, iar la Dosoftei, compusul cu prepoziția simplă, respectiv *fără-legiuiră*.

Încă din secolul al XVII-lea, în *Biblia* de la București, acestor variante le ia locul, în exemplul citat, *nelegiui*, urmând ca în *Biblia* contemporană să fie și acesta înlocuit cu *nedreptăți*: *Rușineaze-se mândrii, căci fără-direptate au nelegiuit mie* (BB 1688, Ps. 118:78); *Să se rușineze cei mândri, că pe nedrept m-au nedreptățit* (B 1995, Ps. 118:78).

Cât privește *Vulgata*, aici, în contextul citat, verbului analizat îi corespunde o locuțiune:

- (1') *confundantur superbi quia iniuste iniquitatem fecerunt in me* (*Vulgata*, Ps. 118:78).

În paralel cu forma calchiată, a fost folosit și împrumutul *bezaconui*, atestat în următorul verset în versiunile coresiene și în *Psaltirea* „Ciobanu”:

- (2) *Ziș leage-călcătorilor să nu bezaconuiască* (CP, CP₁, PC, Ps. 74:4); cf. *nu bezaconireși* (CP₂); cf. în sl. *не беззаконите* (CP₁, CP₂, PC, DP).

În același context, în *Psaltirea* Scheiană apare *nu fără-legiuiureși*, la Dosoftei *nu faceși strâmbătăț*, iar în *Biblia* de la București *nu faceși fără-de-leage*.

⁹ În PS, apare forma *fără-legile*, care este, probabil, o greșeală de copist (*Să se rușineaze trufașii că fără-legile spre mine*).

6. Calcuri cu *fără-(de-)* în secolul al XVII-lea. Studiu de caz: *Varlaam și Ioasaf*

Alături de aceste calcuri apărute în secolul al XVI-lea, a căror circulație este din ce în ce mai scăzută în veacurile următoare, în secolul al XVII-lea se înregistrează altele noi. La jumătatea acestui secol apare traducerea românească, după un original slavon, a romanului *Varlaam și Ioasaf*, făcută de Udriște Năsturel, ultimul reprezentant al slavonismului în țările române. În manuscrisul româno-slav 588 de la Biblioteca Academiei, care cuprinde, în paralel, redacțiile românească și slavonă ale romanului, am întâlnit foarte multe calcuri de acest tip, unele analizate mai sus, ori atestate încă din secolul al XVI-lea, altele noi:

fără-de-apă „loc secetos”, după sl. *БЕЗВОДНЪ* „aqua carens” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗВОДНЪ*: se-au așezat ca în seata zăduhului în loc *fără-de-apă* (VI, 202^v);

fără-de-cale „nepotrivit”, după sl. *БЕЗМѢСТНЪ* „absurdus” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗМѢСТНА*: Că cu aceastea, cu toate, era nevoița a rumpe pre neamul omenesc de cătră slujba și fapta cea *fără-de-cale* și a-i aduce la tocmeala cea dentâiu (49^v);

fără-de-grije „liniștit, netulburat”, după sl. *БЕЗПЕЧАЛНЪ* „doloris expers” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗПЕЧАЛНОЕ*: veri avea de la dânșii parte de toată cinstea și de împărăție *fără-de-grije* și de toate bunătățile (203^r);

fără-de-ispită „fără îndoială, fără a pune la încercare”; cf. în ms. *БЕЗИСПЫТАННА*: întru dereptatea inemii, *fără-de-ispită* priimește cum că Tatăl și Fiul și Sfântul Duh, preste tot, unul sânt (164^v);

fără-(de-)ispravă 1. „fără folos, zadarnic, inutil; (despre cuvinte) lipsit de conținut”, după sl. *БЕЗДѢЛНЪ* „inefficax”; cf. în ms. *БЕЗДѢЛАНА*: ascuțitu-ți-ai mintea, împreună și limba, derept aceaea arătaș aiavea aceaste cuvinte deșarte și *fără-de-ispravă* (VI, 12^r); cf. în ms. *БЕЗДѢЛНЫХ*: Și bogățiile acelora și hainele ceale scumpe și comorâle lor luându-le împăratul Ioasaf, dentr-aceale lucrure blăstamate și *fără-ispravă*, făcea-le lucrure bune și de folos (260^v); 2. „nepotrivit, inoportun”, după sl. *БЕЗВРѢМЕННЪ* „intempestivus” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗВРЕМЕННОЕ*: Iară grăind frăține-său împăratului și imputându-i de acea ticăloșie *fără-ispravă*, deade-i împăratul răspuns, care răspuns frate-său nu-l înțelegu (38^v);

fără-începătură „care nu are început”, după sl. *БЕЗНАЧАЛНЪ* „principio carens” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗНАЧАЛНЫЙ*: Acela dară zic eu să fie Dumnezeu, carele au tocmi toate și le ține, acela iaste *fără-începătură* și pururea fiind (VI, 215^r);

*fără-lege*₁ s. f. „nelegiuire”, după sl. *БЕЗАКОННИК* „iniquitas” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗАКОНІЕ*: Și se spurcară cu toate *fără-legile* și scârnăviile mai rău decât toate limbile ce sânt pre pământ (VI, 222^r);

*fără-(de-)leage*₂ s. m. „nelegiuit, păcătos”, după sl. БЕЗАКОННИК „impius” (ap. Miklosich 1862–1865, s.v.); cf. în ms. БЕЗАКОННИХЪ: *Și voi puiarde supărarea celor fără-de-leage și batjocora semeților pleca-o-voiu* (VI, 74^v);

*fără-(de-)leage*₃ adj. „nelegiuit”, după sl. БЕЗАКОННИК; cf. în ms. БЕЗАКОНАА... БЕЗАКОННИ: *sânt rreale și fără-de-leage lucrurile dumnezeilor lor și sânt amu fără-de-leage și dumnezeii lor și sânt vinovați morții toți aceia păgâni* (VI, 224^v);

fără-de-lucru „inutil, zadarnic”, după sl. БЕЗДѢЛНИК „inefficax” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. БЕЗДѢЛЕН: *Că în ce chip o începătură prea fără-de-lucru și fără-de-folos ară fi, când ai vrea să te apuci cu mâinile de ceriu sau să usuci adâncul mării, așa să înțelegi a fi și acest lucru* (VI, 197^v);

fără-de-minte s. m. „nebun, nechibzuit”, după adj. sl. БЕЗОУМИН „demens” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. БЕЗУМИИ: *Cei fără-de-minte întru oameni, cunoașteți!* (VI, 190^v);

fără-de-moarte „nemuritor”, după sl. БЕСМЕРТЕН „immortalis” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. БЕСМЕРТЕНАГО: *vor sta înaintea judecării a Domnului celui fără-de-moarte* (VI, 208^v);

fără-de-nădejde adv. „deznădăjduit”, după sl. БЕЗНАДЕЖНО „sine spe” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. БЕЗНАДЕЖНО: *pre tine fără-de-nădejde cu ruga și cu rugăciunea mea dându-te a te naște și ceștii lumii dulce a fi părtaş făcându-te* (VI, 194^v);

fără-de-omenie „inuman, crud”; cf. în ms. БЕЗЧЛОВѢЧНО: *fără-de-omenie și fără milă-i răteza* (VI, 191^v);

fără-de-pestea „imediat”; cf. în ms. БЕЗАКОСНѢНІА: *toate să le ascunzi în veacul cea ce nu se strică, comoară nefurată, bogăție nedeșertată, unde cade-ți-se a mearge fără-de-pestea, ca, deaca te veri duce, să nu fii lipsit, ce să fii plin de avuție* (VI, 126^v);

fără-de-sămânță „(cu privire la Isus Hristos) conceput fără sămânță bărbătească, din Duhul Sfânt”; cf. în ms. БЕЗСѢМЕНИ: *începându-se fără-de-sămânță întru pântecele Sfintei Feate și Născătoarei lu Dumnezeu* (VI, 165^v);

fără-de-stricare „(cu privire la Isus Hristos) născut fără vătămarea integrității trupesti a Maicii Domnului”; cf. în ms. БЕЗТЛА: *cu Duhul Sfânt și fără-de-stricare născut dentr-înșă și om desăvârșit fu* (VI, 165^v);

fără-de-trudă „fără osteneală, lipsit de efort”; cf. în ms. БЕЗТРУДА: *Și aceasta foarte adevărat iaste că fără-de-trudă și fără-de-grije viață vor viețui în veaci* (VI, 139^v);

fără-sfârșenie „nesfârșit”, după sl. БЕСКОНЕЧЕН „infinitus” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. БЕСКОНЕЧНОЕ: *De vom răbda cu dânsul, vom și împărăți împărăție de veac și fără-sfârșenie* (VI, 289^v).

În același manuscris, apar mai multe ocurențe ale lexemului *fără-de-opreală*, cu sensul „liber, nestingherit”, echivalând lexemele slavone sinonime: БЕЗВЪЗБРАНЕНІА (Dici acolo-ț va fi în voie a mearge în ce cale pohtești *fără-de-opreală*; VI, 258^v) și НЕВЪЗБРАННО (Și luând crucea la umăr, mearge-veri pre urma lui *fără-de-opreală*,

ca și cu dânsul să te slăvești și necăzătoarei vieți și neînșelătoarei, moștnean să te arăți; VI, 128^r). În structura celor două lexeme slavone recunoaștem, pe lângă prepoziția **вез** și prefixul negativ **не-**, ambele echivalate prin *fără de*, rădăcina verbului **възврѣнити** „impedire” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.).

7. Dinamica tiparului de traducere

7.1. Oscilația între compunerea cu prepoziția *fără (de)* și derivarea cu prefixul *ne-*

În alte lexeme, aceeași prepoziție slavonă a fost echivalată prin prefixul *ne-*:

necuvântător „care nu vorbește” a fost format după sl. **вѣслоуѣсѣнѣ** (= gr. *ἄλογος*, lat. *rationis*, ap. Miklosich 1862–1865, s. v. **вѣслоуѣсѣнѣ** < **вѣз** + **слоуѣсѣнѣ**): *aduseră pre necuvântătoarele vieți, ce se zice vite, a fi dumnezei* (VI, 222^r);

neînceput, din expresia *la neînceput* „din veșnicie, fără început”, este un calc după sl. **вѣ³началенѣ** „principio carens” < **вѣз** + **началенѣ**: *Isus Hristos, Domnul tuturor, carele împreună e Tatălui la neînceput și de o ființă cu dânsul* (VI, 9^r);

nepohtire „nepătimire, lipsă de poftă (eliberare de patimi)” traduce fidel sl. **вѣстрастіѣ** (= gr. *ἀπάθεια*, lat. *indolentia*, ap. Miklosich 1862–1865, s. v.): *Și sufletulu-ș schimbă den toată dragostea pohtelor și cu lumina nepohtirei se luminează* (VI, 3^r).

Remarcăm, în același timp, lexemul *fără-vindec* „iremediabil, fără leac”, căruia îi corespunde în versiunea slavonă **нѣисцѣлѣнѣ** „insanabilis” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v. **нѣисцѣлѣнѣ**): *Că iată, zioa Domnului vine fără-vindec, plină de urgie și de mânie* (VI, 74^r). Năsturel alege, de această dată, să echivaleze prefixul slavon **нѣ-** prin prepoziția *fără*. La fel a procedat și în cazul lexemului sl. **нѣпоуѣзѣнѣ** (= gr. *ἄνοφελῆς*, lat. *inutilis*, ap. Miklosich 1862–1865, s. v. **нѣпоуѣзѣнѣ**), pe care îl redă în română prin *fără-de-folos* „inutil” (*Că în ce chip o începătură prea fără-de-lucru și fără-de-folos ară fi, când ai vrea să te apuci cu mâinile de ceriu sau să usuci adâncul mării, așa să înțelegi a fi și acest lucru*, VI, 197^v), sau al sl. **нѣнадежѣнѣ**, echivalat prin *fără-de-nădejde* (*nădeajdea celor fără-de-nădeajde*, VI, 238^v).

8.2. Rolul influenței grecești

O oscilație în calchiera cu ajutorul prepoziției *fără de* și al prefixului *ne-* se constată în existența variantelor *fără-ajutoriu* – *neajutorit*, *fără de număr* – *nenumărat*, *fără de răutate* – *nerău*, *fără-feciorie* – *nefacere de feciori* etc., prezente în aceleași contexte în două manuscrise din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (Munteanu, 2008: 300–302). Cele două manuscrise, în care apar aceste lexeme (ms. rom. 4389, BAR București și ms. rom. 45, BAR Cluj), cuprind versiuni preliminare ale traducerii *Vechiului Testament*, tipărit în 1688 în cadrul *Bibliei*

de la București. Potrivit prefețelor manuscriselor, traducătorul a folosit ca text de bază versiunea grecească a *Septuagintei* (Frankfurt pe Main, 1587), iar ca versiuni de control, traducerea slavonă a *Bibliei* (Ostrog, 1581) și *Vulgata* latină, în edițiile apărute în epocă (Cândea 1979: 106–122).

Așadar, în stabilirea modelului care a determinat apariția lexemelor românești cu prepoziția *fără (de)*, trebuie avută în vedere atât influența termenilor grecești pe care îi echivalează, în a căror structură apare în poziție inițială prefixul *ἀ(ν)*, cât și a celor din versiunea slavonă și din cea latină a *Bibliei*, alcătuite cu prepoziția *без* și, respectiv, prefixul *in-*.

BB 1688, ms. 4389, ms. 45	Septuaginta	Ostrog	Vulgata
<i>fără-ajutoriu</i> (ms. 4389)	<i>ἀβοήθητος</i>	БЕЗПОМОЩИНЪ	<i>inauxiliatus</i>
<i>neajutorit</i> (ms. 45, BB 1688)			
<i>fără de număr</i> (ms. 4389)	<i>ἀναρίθμητος</i>	БЕЗЧИСЛЕННЪ	<i>innumerabilis</i>
<i>nenumărat</i> (ms. 45, BB 1688)			
<i>fără de răutate</i> (ms. 4389)	<i>ἄκακος</i>	НЕЗЛОБИВЪ	<i>sine malitia</i>
<i>nerău</i> (ms. 45, BB 1688)			
<i>fără-feciorie</i> (ms. 45)	<i>ἀτεκνία</i>	БЕЗЧАДСТВО	<i>casta</i>
<i>a nu avea feciori</i> (ms. 4389)			<i>generatio</i>
<i>nefacere de feciori</i> (BB 1688)			

CONCLUZII

Cercetarea comparativă a redacțiilor slavone și românești din versiunile bilingve ale *Psaltirii* relevă faptul că prepozițiile *fără* și *fără de* din compusele românești echivalează, în cele mai multe cazuri, prepoziția slavonă *без*. La aceeași concluzie conduce și cercetarea altor texte traduse după slavonă. Cele două prepoziții sunt echivalente ca valoare semantică, așa încât lexemele în care acestea apar în alternanță sunt sinonime perfecte.

Exemplele analizate arată că aceste calcuri lexicale, create în mare parte în secolul al XVI-lea, se regăsesc și în traducerile din secolul următor. Deși la jum. sec. al XVII-lea Udriște Năsturel, ultimul reprezentant al slavonismului în cultura română, mai creează încă unele calcuri de structură cu prepoziția *fără (de)*, se observă o tendință clară de înlocuire treptată a acestora prin derivate cu prefixul *ne-*.

Alternanța între compusele cu prepoziție și cele cu prefix nu apare doar în calchierea slavonismelor cu *без*, ci și a lexemelor grecești care conțin prefixul *ἀ(ν)*. Acest prefix are valori distincte în greacă: negativă, echivalată în textele traduse prin prefixul *ne-*, și privativă, redată prin prepoziția *fără (de)*. Totuși, în româna veche nu s-a respectat cu consecvență această distincție, așa încât prepoziția putea apărea în locul prefixului și invers (Munteanu 2008: 306). Atât derivarea cu prefixul *ne-*, cât și compunerea cu ajutorul prepoziției *fără*, au fost foarte productive în româna literară veche. Însă formațiile cu prepoziția *fără de* aveau dezavantajul de a fi mai

greu de integrat în sistemul gramatical românesc. În schimb, derivatele cu prefixul *ne-* se integrau ușor în sintaxa limbii și, în plus, intrau într-o serie lexicală stabilă și frecventă (Munteanu 2008: 307).

Comparația cu versiunea latinească a *Psalmilor* a scos la iveală faptul că de cele mai multe ori, lexemelor românești cu *fără (de)* le corespund în latină derivate cu *in-*, ceea ce poate explica tendința internă a românei, de a prefera, în procesul rafinării traducerii, formele cu prefixul *ne-*.

Pentru a ilustra această evoluție, iată un tabel comparativ al lexemelor atestate în psalmi, în care am inclus și cuvintele echivalente latine derivate cu prefixul *in-*:

Calcuri cu <i>fără (de)</i>	Derivate cu <i>ne-</i> / lexeme echivalente	Derivate lat. cu <i>in-</i>
<i>fără-(de-)lege₁</i> (subst.)	<i>nelegiuire</i>	<i>iniquitatum</i>
<i>fără-(de-)lege₂</i> (subst.)	<i>greșnicii, a-legeei-pășitori,</i>	<i>iniusti, iniqui</i>
<i>fără-(de-)legiutoriu</i>	<i>călcătorii-legii</i>	
<i>fără-(de-)legit</i>		
<i>fără-(de-)lege₃</i> (adj.)	<i>nelegiuite, necredincioși</i>	<i>iniquis</i>
<i>fără-(de-)legi, fără-(de-)legiui</i>	<i>a bezaconui, a nelegiui, a face strâmbătăți, a nedreptăți</i>	<i>iniquitatem fecerunt</i>
<i>fără-de-mente₁</i> (subst.)	<i>neînțelepție, nepricepere, nebunie</i>	<i>insipientiae</i>
<i>fără-de-mente₂</i> (adj.)	<i>nepriceput</i>	<i>insipiens</i>
<i>fără-de-mente₃</i> (subst.)	<i>nebun</i>	<i>insipiens</i>

Din perspectivă actuală, toate calcurile care conțin prepoziția *fără de*, cu excepția lui *fără-de-lege*, folosit astăzi cu sensul „nelegiuire, ticăloșie, mișelie”, s-au arhaizat. Faptul că forme precum *cei fără de lege* sau *cei fără de minte* continuă să apară în ediția modernă a *Bibliei* nu reprezintă decât o dovadă a caracterului conservator al limbajului religios. În plus, scrierea lor *fără* cratimă în româna actuală este un indiciu al pierderii legăturii etimologice cu compusele slavone care le-au generat în primele traduceri românești.

Analiza acestor compuse a relevat că interferența, în diacronie, a românei cu cele trei limbi sacre – slavona, greaca și latina –, a făcut ca un tipar extrem de productiv la început să fie treptat abandonat, pe măsură ce româna și-a dezvoltat și rafinat propriile mijloace de exprimare.

BIBLIOGRAFIE

- Blücher, G., *Filigranele brașovene și tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*, în „Revista bibliotecilor”, XX, 1967, nr. 7, p. 421–426.
- Cândea, Virgil, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în vol. Virgil Cândea, *Rățiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, 1979, p. 79–224.
- Ciobanu, Fulvia, *Substantivul în Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, *Compunerea*, București, 1970, p. 32–166.

- Densusianu, Ovide, *Histoire de la langue roumaine*, t. II, Paris, 1938.
- DOOM₃, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Ediția a III-la revăzută și adăugită. Coordonatoare Ioana Vintilă-Rădulescu, București, 2021.
- Hasan, Finuța, *Adjectivul. Verbul*, în *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, *Compunerea*, București, 1970, p. 167–194; 209–214.
- Hristea, Theodor, *Tipuri de calc în limba română*, dans „Limbă și literatură”, 1997, nr. 3–4, p. 10–29.
- Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, 2007.
- Mareș, Al., *O nouă Psaltire slavo-română necunoscută din secolul al XVI-lea*, în Ion Gheție (ed.), *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, p. 259–268.
- Mareș, Al., *Originalele primelor traduceri românești ale Tetraevangelului și Psaltirii*, în Ion Gheție (ed.), *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 183–205.
- Mareș, Al., *Filiația psaltirilor românești din secolul al XVI-lea*, în Ion Gheție (ed.), *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 207–261.
- Mareș, Al., *Considerații pe marginea datării Psaltirii Hurmuzaki*, în „Limba română”, XLIX, 2000, nr. 4–6, p. 675–683.
- Mareș, Al., *Datarea Psaltirilor Scheiană și Voronețeană*, în „Limba română”, XXXIII, nr. 3, 1984, p. 191–198.
- Martinet, André, *Éléments de linguistique générale*, seconde édition, Paris, 1961.
- Mazilu, D. H. *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, 1981.
- Miklosich, Fr., *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum. Emendatum auctum*, Viena, 1862–1865.
- Mirska, Halina, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, București, 1959, p. 145–189.
- Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, București, 2008.
- Nedelegu, Izabela, *Sintaxa și grupul prepozițional*, în *Sintaxa limbii române vechi*, ed. Gabriela Pană Dindelegan, București, 2019, p. 391–411.
- Stanciu Istrate, Maria, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea)*, București, 2006.
- Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche. „Varlaam și Ioasaf” în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, București, 2013.
- Stanciu Istrate, Maria, *Influența slavonă asupra limbii române*, București, 2017.
- Turdeanu, Emil, *Le roman de Barlaam et Ioasaph en roumain. Les versions d’Udriște Năsturel, de Vlad Bojulescu et des «Vies des Saints»*, în *Études de littérature roumaine et d’écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985, p. 329–380.

Surse citate

- BB 1688, *Biblia, adecă dumnezeiasca Scriptură*, București, 1688; ed. București: Editura Institutului Biblic, 1997.
- B 1995, *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a prea fericitului părinte Teoctist, cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, București.
- CP, Coresi, *Psaltirea românească*, Șcheii Brașovului, 1570; ed. Stela Toma, București, 1976.
- CP₁, Coresi, *Psaltirea slavo-română*, Șcheii Brașovului, 1577; ed. Stela Toma, București, 1976.
- CP₂, Șerban Coresi, *Psaltirea slavo-română*, 1589; ed. Stela Toma, București, 1976.
- CV, *Codicele Voronețean*, ms. rom. 448, Biblioteca Academiei Române, 1563–1583; ed. Mariana Costinescu, București, 1981.
- DP, Dosoftei, *Psaltire de-nțăles a sfântului împărat proroc David (Psaltirea slavo-română)*, Iași, 1680; ed. Mihaela Cobzaru, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007.
- Ms. rom. 45, <Biblia>, Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române; ed. Eugen Munteanu (coordonator), Ana-Maria Gînsac et. al., Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016.
- Ms. rom. 4389, <Biblia>, cca 1660–1675, Biblioteca Academiei Române, București.

- PC, ms. rom. 3465, *Psaltire slavo-română*, 1573–1585, Biblioteca Academiei Române; ed. Mădălina Ungureanu, Ana-Maria Gînsac în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Psaltirea Voroneţeană. Psaltirea „Ciobanu”*, Iaşi, 2023, p. 35–185.
- PH, *Psaltirea Hurmuzaki*, ms. rom. 3077, ante 1521, Biblioteca Academiei Române, Bucureşti; ed. I. Gheţie şi Mirela Teodorescu, Bucureşti, 2005.
- PS, *Psaltirea Scheiană*, ms. rom. 449, <1573–1578>, Biblioteca Academiei Române; ed. I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, Bucureşti, 1916.
- PV, *Psaltirea Voroneţeană*, ms. rom. 693, <1551–1558>, Biblioteca Academiei Române; ed. Mădălina Ungureanu, Ana-Maria Gînsac în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Psaltirea Voroneţeană. Psaltirea „Ciobanu”*, Iaşi, 2023, p. 35–185.
- VI, Udrişte Năsturel, *Varlaam şi Ioasaf*; ms. rom. 588, cca 1670, Biblioteca Academiei Române, Bucureşti; ed. Maria Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalităţii europene în cultura română veche. „Varlaam şi Ioasaf” în cea mai veche versiune a traducerii lui Udrişte Năsturel*, Bucureşti, 2013.
- Vulgata, <https://vulgate.org/>

OBSERVATIONS SUR LES COMPOSES LIVRESQUES AVEC LA PREPOSITION FARA (DE) DANS L'ANCIEN ROUMAIN LITTERAIRE

(Résumé)

Dans le roumain littéraire ancien, il existait un modèle très productif de mots composés ayant en position initiale la préposition *fără* (*de*), suivie d'un substantif ou d'un verbe. De tels mots désignaient des notions abstraites. La comparaison des versions slavonnes et roumaines des rédactions bilingues des Psaumes révèle que, dans la majorité des cas, les prépositions *fără* et *fără de* des composés roumains correspondent à la préposition slavonne *без*. Cette conclusion est également confirmée par l'analyse d'autres textes traduits du slavon. Les exemples analysés montrent que ces calques lexicaux, pour la plupart créés au XVIe siècle, se retrouvent aussi dans les traductions du siècle suivant. Bien qu'au milieu du XVIIe siècle, Udrişte Năsturel continue encore à former quelques calques avec la préposition *fără* (*de*), une tendance claire se dessine : le remplacement progressif de ces composés par des dérivés formés avec le préfixe *ne-*. Cette alternance entre les composés à préposition et ceux à préfixe ne se manifeste pas seulement dans les calques des slavismes intégrant *без*, mais aussi dans ceux des lexèmes grecs formés avec l'élément *ἀ-* et des dérivés latins construits avec le préfixe *in-*. L'examen de la version latine des *Psaumes* révèle que, dans la majorité des cas, les lexèmes roumains contenant *fără* (*de*) correspondent à des dérivés latins formés au moyen du préfixe *in-*, ce qui peut expliquer la tendance interne du roumain à privilégier, dans le processus de raffinement de la traduction, les formes dérivées par préfixation négative. D'un point de vue actuel, tous les calques contenant la préposition *fără de*, à l'exception de *fără-de-lege*, sont devenus archaïques. L'analyse de ces composés a montré que l'interférence diachronique du roumain avec les trois langues sacrées – le slavon, le grec et le latin – a conduit à l'abandon progressif d'un modèle initialement très productif, à mesure que le roumain affinait ses propres moyens d'expression.

Cuvinte-cheie: calc lingvistic, calc aproximativ, slavonism, grup prepozițional, *Psaltire*, *Varlaam şi Ioasaf*, Udrişte Năsturel.

Mots-clés: calque linguistique, calque approximatif, slavonisme, groupe prépositionnel, *Psautier*, *Barlaam et Josaphat*, Udrişte Năsturel.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
al Academiei Române
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

Teodora Popovici

CÂTEVA TRĂSĂTURI LINGVISTICE ALE MANUSCRISULUI AUTOGRAF AL LUCRĂRILOR RELIGIOASE ATRIBUITE LUI ĐORĐE BRANKOVIĆ (1690)

Scopul articolului de față este de a realiza o succintă analiză a limbii române literare folosite de Đorđe Branković (1645–1711), fratele mitropolitului Sava Branković al Transilvaniei, în manuscrisul autograf al lucrărilor sale cu caracter religios, descoperit de Emil Turdeanu în Arhiva Academiei Sârbe din Belgrad¹. Manuscrisul este un miscelaneu de 196 de file, scris în grafie chirilică cursivă, care conține trei texte: o culegere de rugăciuni (*Carte aceasta a sfințelor rugăciuni*, f. 1^r–46^v), o lucrare teologico-filosofică sub formă de întrebări și răspunsuri, structurată în 44 de capitole și însoțită de indice (*Cu nevoiță estă împărăție ceriului și nevoitor<i>i o vor câștiga: întru care multe feliu<ri> dă îndoir<i>, minunate ghinduri, turburate socotele, cariile cu multe feliur<i> dă prilejur<i> întru minte ominiască să întimpiniază*, f. 47^v–188^v) și o colecție de comentarii biblice pe tema călătoriei, păstrată fragmentar (*Cătră adăvărății călători*, f. 189^r–196^v).

În prezent, este cunoscută o singură copie a acestui manuscris, care conține doar primele două lucrări, cea de-a treia fiind omisă². Manuscrisul-copie se remarcă printr-o scriere îngrijită, ordonată vizual prin folosirea chinovarului, ceea ce sugerează că reprezenta varianta finală a culegerii, pregătită pentru o eventuală tipărire. Prin comparație, autograful are forma unei ciorne în lucru, aflată într-un stadiu avansat de redactare, care conține diverse adăugiri și corecturi interliniare și marginale. Din perspectiva lingvisticii istorice, manuscrisul autograf prezintă interes deoarece cuprinde în mod predominant trăsături dialectale ale ariei lingvistice Banat-Hunedoara, ceea ce îl transformă într-un reper documentar util pentru cercetarea evoluției particularităților graiului bănățean de la finele secolului al XVII-lea.

ĐORĐE BRANKOVIĆ (1645–1711): REPERE BIOGRAFICE

Đorđe Branković (Gheorghe Brancovici) este cunoscut în istoriografia sârbească și în cea românească în primul rând pentru proiectul său politic de emancipare a sârbilor din Imperiul Otoman și de creare a unui mare stat balcanic în cadrul Monarhiei

¹ Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti – Beograd [în continuare: Arhiv SANU], Istorijaska zbirka, 168.

² Arhiv SANU, Zbirka rukopisa i starih štampanih knjiga, 236; Љубомир Стојановић, *Каталог рукописа и старих штампаних књига: збирка Српске краљевске академије*, Београд, 1901, nr. 230 (236), p. 226.

Habsburgice, formulat într-un memoriu înaintat împăratului Leopold I în 1688³, precum și pentru cele două cronici care îi sunt atribuite: *Cronica slovenilor Iliricului, Mysii cei den sus și cei den jos Mysii* sau *Cronica românească* (c. 1686–1687)⁴ și *Cronica sârbească* (*Hronike slavenosrpske*, c. 1693–1705)⁵. Principalele date ale biografiei lui Branković au fost reconstituite pe larg de către istoricul Jovan Radonić, într-o cunoscută monografie publicată cu mai bine de un secol în urmă⁶. Născut la Ineu în 1645, Branković a fost educat de fratele său mai mare, viitorul mitropolit Sava (Simeon) Branković al Transilvaniei. Prima parte a vieții și-a petrecut-o în slujba principelui Apafi ca diac de cancelarie și tălmaci, fiind apoi trimis ca reprezentant diplomatic la Adrianopol în 1675–1677⁷.

În anii 1679–1680, situația lui Branković în Transilvania s-a complicat, în urma descoperirii legăturilor sale secrete cu Habsburgii și cu partida pro-austriacă a lui László Csáki, care dorea să îl înlăture pe principe de la tron. După o scurtă perioadă petrecută în arest la Iernut, pe fondul depunerii fratelui său din scaunul metropolitan și confiscării averii familiei, Branković a părăsit Transilvania în 1680 și a intrat sub protecția lui Șerban Cantacuzino în Țara Românească⁸. Apropierea era motivată în primul rând prin pretenția fraților Branković de descendență din vechii despoți sârbi și de înrudire cu Cantacuzinii și cu Brâncovenii, dar și prin poziția anti-otomană a domnitorului muntean.

În 1689, Branković se afla într-un moment de răscruce al vieții sale: întors de la Viena cu titlul de conte și cu promisiunea sprijinului militar al imperialilor, a străbătut mare parte din Țara Românească, de la București spre Oltenia, pentru a trece Dunărea către Serbia și a porni o răscoală anti-otomană⁹. A fost însă arestat de imperiali în octombrie 1689 în tabăra de la Cladova, fiind acuzat de legături paralele cu rușii, apropierea sa de Brâncoveanu fiind totodată incomodă autorităților vieneze¹⁰.

³ Јован Томић, „Два нова податка о деспоту Ђорђу II Бранковићу”, în *Споменик САНУ*, XLII, 1905, p. 37–41; Željko Karaula, „Memorandum «despota Ilirskog» Đorđa II. Brankovića austrijskom caru i kralju Leopoldu I. iz 1688. godine”, în *Zbornik Janković*, 3, 2018, p. 99–104.

⁴ Gheorghe Brancovici, *Cronica românească*, ediție critică de Damaschin Mioc și Marieta Adam-Chiper, București, 1987. Cronica a fost tradusă și în limba sârba modernă: Ђорђе Бранковић, *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије*, Стеван Бугарски (прев.), Нови Сад, 1994.

⁵ Ђорђе Бранковић, *Хронике славеносрпске*, Ана Кречмер (приред.), Београд, 2008–2011.

⁶ Јован Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд, 1911.

⁷ *Ibidem*, p. 205.

⁸ Episodul arestării fraților Branković este descris și în *Cronica sârbească*, unde este explicat prin prisma conflictelor confesionale dintre calvini și ortodocși: vezi Silviu Dragomir, „Fragmente din *Cronica sârbească* a lui George Brancovici”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, II, 1923, p. 63–69.

⁹ În Arhiva Academiei din Belgrad se păstrează salvconductul în limba română emis de Constantin Brâncoveanu pentru Branković și oamenii săi (2 mai 1689): Arhiv SANU, Istorijaska zbirka, 356. Documentul a fost semnalat și în: Émile Turdeanu, „Georges Branković et les pays roumains”, în *III међународни конгрес слависта (словенских филолога): Саопштења и реферати/IIIème congrès international des slavistes: Communications et rapports*, Belgrade, 1939, p. 205.

¹⁰ Pentru analiza pe larg a episodului arestării lui Branković, vezi în special J. Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић*, p. 395–402.

După un scurt răstimp de prizonierat la Sibiu, a fost mutat la Viena în vara anului 1690 și a petrecut acolo mai bine de un deceniu sub supravegherea Habsburgilor, înainte de a fi transferat la Cheb în 1703, unde a rămas până la sfârșitul vieții¹¹. Se presupune că a finalizat textul rugăciunilor în limba română în răstimpul cuprins între iulie și octombrie 1690, celelalte două lucrări din miscelaneul autograf de la Belgrad fiind definitivare cândva după octombrie 1690.

Manuscrisul autograf este cel mai amplu eșantion de text pe baza căruia se pot formula concluzii legate de varietatea limbii române literare întrebuintate de Branković. Cealaltă lucrare în limba română atribuită lui Branković, *Cronica slovenilor*, s-a păstrat doar în manuscrise-copii care nu permit o analiză fidelă a limbii sale, întrucât conțin intervenții ale copiștilor care le-au alcătuit¹². Un alt text care merită amintit aici este o scrisoare românească inedită trimisă de Branković fratelui său pe 18 decembrie 1680, din București, ca răspuns la o altă scrisoare primită pe 5 decembrie 1680. Scrisoarea din 18 decembrie se păstrează în Arhiva Academiei Sârbe din Belgrad, în două versiuni: una completă, cu urme de pecete, și alta fragmentară, fără sigiliu, copiată pe aceeași foaie împreună cu ciorna unei scrisori în limba maghiară a lui Șerban Cantacuzino către principele Apafi, în care domnitorul muntean condamnă depunerea mitropolitului Sava și cerea judecarea procesului acestuia de către patriarhul de Constantinopol¹³.

Pe lângă datele de lingvistică istorică pe care le oferă, utile pentru înțelegerea evoluției graiului bănățean la sfârșitul secolului al XVII-lea, relevanța unei cercetări lingvistice asupra manuscriselor românești ale lui Branković este legată și de un al doilea aspect. Una dintre cele mai complicate probleme despre s-a discutat în literatura de specialitate a fost multilingvismul lui Branković, dezbateră fiind frecvent concretizată prin încercarea istoricilor moderni de a-i atribui acestuia o identitate etnică bine articulată. Iată cum rezuma această problemă Damaschin Mioc, unul dintre editorii *Cronicii românești*: „Cumpănind dovezile despre originea sa, cei care s-au ocupat de viața cronicarului nu se îndoiesc că a fost sârb; dar tot ei afirmă că, din toate limbile pe care le vorbea, cel mai bine cunoștea limba română”¹⁴. Vasile Mangra îl definea pe Branković drept „un neaș român”, însă afirma totodată că provenea din rândul unei familii de sârbi românizați¹⁵. În replică la cartea lui Mangra, Augustin Bunea considera exagerată ideea de a-i atribui lui Branković o altă identitate etnică decât cea sârbească, caracterizându-l drept „ungurean” din punct de vedere politic¹⁶. Nikola Radojčić îl califica drept un cronicar „sârbo-ungro-valah”, însă era de părere că identitatea sa sârbească era una fragilă, fiindcă era dată numai de ambiția

¹¹ J. Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић*, p. 403–405.

¹² Pentru succinte observații lingvistice cu privire la textul *Cronicii românești*, vezi: Anca Irina Ionescu, „Cronica slovenilor a lui Gheorghe Brancovici”, în *Actele simpozionului româno-iugoslav/Radovi rumunsko-jugoslovenskog simpozijuma*, București, 21–25 octombrie 1976, București, 1979, p. 209–213.

¹³ Arhiv SANU, Istorijaska zbirka, 360–361. Îi mulțumesc lui Levente Nagy pentru transcrierea și rezumarea textului scrisorii lui Șerban Cantacuzino.

¹⁴ Damaschin Mioc, „Studiu introductiv”, în G. Brancovici, *Cronica românească*, p. 18.

¹⁵ V. Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656–1680)*, Arad, 1906, p. 26.

¹⁶ Augustin Bunea, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906, p. 12–13.

de a deveni conducătorul politic al sârbilor, iar limba sârbă ar fi învățat-o bine abia la Viena, atunci când a intrat în contact cu comunitatea sârbească din Monarhia Habsburgică¹⁷. În ceea ce privește slavona sârbească, Jovan Radonić afirma că Branković și-ar fi însușit-o de pe cărți liturgice sârbești, sub îndrumarea fratelui său mai mare, bazându-se în acest sens pe comparația dintre limba textelor de cult slavone din acea perioadă și trăsăturile lingvistice ale *Cronicii sârbești*¹⁸. În mod notabil, Radonić remarca prezența unor influențe ale sintaxei limbii române asupra slavonei lui Branković, însă acestea rămân a fi cercetate mai îndeaproape¹⁹. În afară de limbile deja menționate, se admite în general că Branković mai cunoștea maghiara, latina și turco-osmana²⁰.

Problema identității și (auto)reprezentărilor lui Branković depășește cadrul articolului de față, însă aceasta ar merita abordată dintr-o perspectivă socio-lingvistică, care să pună mai bine în lumină multilingvismul său, contextele de utilizare asociate fiecărei limbi și particularitățile dialectale ale acestora. O astfel de analiză ar putea avansa dezbaterea dincolo de abordarea istorică pozitivistă tradițională și de aplicarea unor etichete etnice în contextul unei epoci care se raporta în mare parte și la alte tipuri de identități, precum cele confesionale, regionale și politice. În orice caz, analiza românei lui Branković oferă o piesă în plus în această problemă. În ceea ce privește celelalte limbi folosite de el, există câteva analize succinte ale slavonei *Cronicii sârbești*²¹, dar o cercetare lingvistică sistematică a corespondenței sale în maghiară, latină și slavonă nu a fost întreprinsă încă.

ISTORICUL CERCETĂRIILOR

Emil Turdeanu este primul autor care a semnalat cele trei lucrări cu caracter religios de la Belgrad și care le-a atribuit lui Branković. În anii 1936–1937, acesta a întreprins două călătorii de studiu în Iugoslavia, în cursul cărora a cercetat mai multe manuscrise și documente privitoare la istoria românilor, aflate în colecțiile Bibliotecii

¹⁷ Никола Радојчић, „О Хроникама грофа Ђорђа Бранковића”, în *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, VI, 1926, 2, p. 28–29.

¹⁸ Ј. Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић*, p. 619: „Бранковић се, судећи по језику његове *Хронике*, под руководством брата Саве учио српскословенском језику на Србуљама”.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ În acest sens, vezi în primul rând studiile Annei Kretschmer: „Уочи стандардизације српског језика (језик *Хроника* Ђ. Бранковића)”, în *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 30, 2002, 1, p. 11–19; „Српски језик између старог и новог доба (о језику «*Хроника*» Ђ. Бранковића)”, în *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34, 2005, 1, p. 43–53; „О језику и стилу *Славеносрпских хроника* Ђорђа Бранковића”, în *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 51, 2022, 1, p. 39–47. Merită amintită aici și o analiză morfologică de tip cantitativ realizată pe baza unei ciorne a *Cronicii sârbești*: Ђорђе Костић, *Квантитативни опис структуре српског језика: српски језик од XII до XVIII века. Житија, канон, хронике: Свети Сава, Стефан Првовенчани, Теодосије Хиландарац, Григорије Цамблак, Патријарх Пајсије, гроф Ђорђе Бранковић. 2: Појединачни фреквенцијски речници*, Београд, 2012, p. 1079–1416.

Naționale din Belgrad și ale Arhivei Academiei Sârbe²². Printre materialele studiate înainte de război se numărau și manuscrisele lucrărilor religioase ale lui Branković, pe care Turdeanu le-a numit în mod convențional A (autograful) și B (copia)²³. Turdeanu le-a dedicat acestora o analiză preliminară în textul unei comunicări pe care urma să o prezinte cu ocazia celui de-al III-lea Congres Internațional al Slaviștilor (Belgrad, 18–25 septembrie 1939), eveniment care a fost însă anulat din cauza războiului²⁴.

În același an, Turdeanu a publicat un articol mai amplu în care analiza cuprinsul manuscriselor și argumenta în favoarea atribuirii celor trei texte lui Branković²⁵. Ca principal argument pentru ipoteza paternității lui Branković, Turdeanu a adus în atenție două însemnări cu caracter istoric din cuprinsul manuscrisului A. Prima dintre acestea indica faptul că textul rugăciunilor a fost finalizat în octombrie 1690 la Viena²⁶, iar cea de-a doua amintea războiul la care autorul lucrărilor fusese martor în anul precedent, 1689²⁷. Este cunoscut faptul că Branković a fost arestat de autoritățile austriece în octombrie 1689, fiind reținut la Sibiu până în iunie 1690 și mutat la Viena începând cu iulie 1690. Așadar, alcătuirea manuscrisului autograf al *Catehismului* ar fi avut loc în primele luni de după transferarea sa la Viena. Al doilea argument propus de Turdeanu era de natură paleografică și consta în asemănarea dintre ductul slovelor din manuscrisul A și scrisul din partea finală a manuscrisului original al *Cronicii sârbești*, păstrat în Biblioteca Patriarhiei din Belgrad (ms. 90)²⁸. La acestea se mai poate adăuga și faptul că cele două manuscrise ale lucrărilor religioase provin din fosta colecție personală de documente a lui Branković, așa cum consemnează inventarul Arhivei Academiei Sârbe²⁹.

²² Emil Turdeanu, „Din vechile schimburi culturale dintre români și jugoslavi”, în *Cercetări literare*, II, 1939, p. 188–206; reeditat parțial ca „Manuscrise slavo-române și românești din fondul Bibliotecii Naționale și al Academiei Sârbești din Belgrad”, în Emil Turdeanu, *Oameni și cărți de altădată*, vol. I, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1997, p. 329–351.

²³ Idem, „Din vechile schimburi”, p. 200–201.

²⁴ Idem, „Georges Branković et les pays roumains”, p. 203–205.

²⁵ Idem, „L'œuvre inconnue de Georges Branković”, în *Revue des Études Slaves*, XIX, 1939, fasc. 1–2, p. 5–16; reeditat în *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des principautés roumaines*, Leiden, 1985, p. 317–328.

²⁶ Arhiv SANU, Istorijaska zbirka, 168, f. 46^v–47^r: „Această mică trabă cu ustâniala scrisoarei ei luvatu-ș-au săvârșitul dăntu împărătească cetate în Beci, întru stăpânire țării Austrii, după obiceiul Apusului la 17, iară după a Răsăritului obicei la 5 și jumătate de ceasur<i> adecă amiaze zi, în luna lui octovrie, în zioa anume gioi, la 30 după Sinaxariul Răsăritului și întru anul răscumpărătorului nostru Isus Hristos 1690”. Cf. E. Turdeanu, „Din vechile schimburi”, p. 202; É. Turdeanu, „L'œuvre inconnue”, p. 9.

²⁷ Arhiv SANU, Istorijaska zbirka, 168, f. 57^r: „Care și eu, scriitorul, împreună și alții mult cu mine, am văzut în trecutul an cu ochii noștri, întru 1689, și nu numai am văzut, ce și multe primejdii am pățit, precum eu așa și alți frați mult creștini, întru mar<e> răzvrătir<e> și răzmiriță zmăcenătoare a multor țări”. Cf. E. Turdeanu, „Din vechile schimburi”, p. 202; É. Turdeanu, „L'œuvre inconnue”, p. 8–9.

²⁸ É. Turdeanu, „L'œuvre inconnue”, p. 7.

²⁹ Pentru mai multe detalii despre soarta documentelor personale ale lui Branković după moartea sa, vezi în special: Милан Чуљак, „Српски грофови Бранковићи”, în *Зборник Матице српске за историју*, 57, 1998, p. 7–11; Јован Радонић, „Увод”, în *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI. XVII. и XVIII. веку*, Нови Сад, 1909, p. I–LXXXVIII.

Manuscrisul autograf a mai fost cercetat și de P. P. Panaitescu, care formula ipoteza potrivit căreia cele trei lucrări ar fi avut la bază surse slavone, iar predoslovie ar fi fost opera originală a lui Branković³⁰. Pe baza titlurilor capitolelor reproduse de Turdeanu, Violeta Barbu observa faptul că textul *Catehismului* lui Branković tratează o problemă cu caracter calvin, fără a fi însă clar dacă scopul lucrării era unul prozelit sau dacă aceasta reprezenta mai curând o replică ortodoxă la adresa învățăturilor calvine³¹.

Într-un articol din 2011, care pornea de la o lectură grăbită a unui studiu al lui Turdeanu din 1997, a fost pusă în circulație afirmația eronată potrivit căreia cele două manuscrise ale lui Branković ar fi fost distruse în timpul bombardamentelor germane asupra Belgradului din aprilie 1941³². Turdeanu nu a afirmat însă niciodată dispariția manuscriselor lui Branković, care erau deținute de Academia Sârbă, ci s-a referit numai la distrugerea fondului de manuscrise al Bibliotecii Naționale din Belgrad, cel mai mare din Iugoslavia de la acel moment, care a fost ars aproape integral în timpul bombardamentelor germane³³. De altfel, manuscrisele românești de la Arhiva Academiei din Belgrad au fost în continuare incluse în repertoriile alcătuite de Radu Constantinescu și Virgil Cândea³⁴. Mai recent, Levente Nagy a arătat în mod corect că manuscrisul B al *Catehismului* se afla încă în posesia Arhivei Academiei Sârbe³⁵.

O parte dintre sursele celor trei texte au fost identificate recent de către Levente Nagy, fiind vorba în principal despre tipărituri maghiare din secolul al XVII-lea, catolice și reformate³⁶. Astfel, culegerea de rugăciuni a fost alcătuită pe baza mai multor izvoare, printre care două cărți de rugăciuni catolice: Péter Pázmány, *Keresztyén imádságos könyv* (*Carte creștinească de rugăciuni*), tipărită pentru prima dată la Graz în 1606, și Márton Kopcsányi, *Keresztyén imádságos könyvecske* (*Cărticică creștină de rugăciuni*), tipărită pentru prima dată la Viena în 1616. Cel de-al doilea text,

³⁰ P. P. Panaitescu, „Un cronicar transilvănean: Gheorghe Brancovici”, în *Istoria literaturii române*, vol. I: *Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400–1780)*, București, 1964, p. 435–436.

³¹ Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor: Contrareforma în Țările Române în secolul al XVII-lea*, București, 2008, p. 379–380.

³² Jan Nicolae, „Memoria ca arhivă culturală. Contribuția lui Emil Turdeanu (1911–2001) la cercetarea vechii literaturi catehetice românești: Catehismul lui Gheorghe Brancovici (1690)”, în *Altarul Reîntregirii*, III, 2011, p. 45–46.

³³ Pe această temă, vezi în special: Vladan Trijić, „Manuscript Research in the National Library of Serbia: A Short Overview”, în *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie*, XII, 2023, p. 66.

³⁴ Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine: repertoriu*, București, 1986, p. 248–249; Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare: creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*, serie nouă, vol. V, București, Brăila, 2014, p. 16.

³⁵ Levente Nagy, „Quelques considérations sur le *Catéchisme* perdu et retrouvé de Georges Branković”, în *Apulum*, LXI, 2024, Supplementum, p. 36.

³⁶ Îi mulțumesc lui Levente Nagy pentru că mi-a pus la dispoziție textul studiului său în curs de publicare, care va apărea în volumul *Dorade Branković – Religious Writings: A Spiritual Companion for the Christian Wayfarers (c. 1690)*, Alba Iulia, 2026. Toate sursele menționate aici au fost identificate de el.

dialogul teologico-filosofic în 44 de capitole, este o traducere a lucrării pastorului maghiar Imre Pápai Páriz, *Keskeny út* (*Cărare îngustă*), tipărită pentru prima dată în 1647 la Utrecht și reeditată la Alba Iulia (1657) și Cluj (1671). Ultimul text, *Cătră adăvărații călători*, este tradus după o lucrare anonimă apărută în 1671 la Lőcse (Levoča), intitulată *Via Jacobea, azaz Jákób pátrirákának oly úta, mely minden úton-járó s bujdoso igaz izraelitákat batorságos és boldog, derék útra igazgat* (*Drumul patriarhului Iacov, care duce pre toți bravii izraeliți rătăcitori pe drumul cel curajos, fericit și destoinic*), cu subtitlul *Az igaz úton járókhoz* (*Către cei care umblă pe drumul cel drept*), care a dat și titlul din manuscrisul lui Branković.

TRĂSĂTURI GRAFICE

Manuscrisul autograf se prezintă sub forma unei ciorne aflate în curs de cizelare, care conține diverse corecturi și completări făcute de mâna lui Branković. Scrierea are un grad ridicat de cursivitate, neobișnuit pentru manuscritele chirilice românești din această perioadă, fapt care reflectă experiența sa îndelungată ca diac de cancelarie și tălmăci în slujba principelui Apafi și a lui Șerban Cantacuzino. Grafia este influențată de chirilica sârbească și se remarcă prin următoarele trăsături: folosirea exclusivă a iusului mic (Ѧ) și absența iusului mare (Ѧ); folosirea exclusivă a ierului mic (Ѣ) sau lipsa unei distincții grafice între cele două ieruri; folosirea slovei ѣ în principal cu valoarea vocalei medii anterioare [e] sau a unui [e] final deschis. Trebuie menționat că cea mai mare parte a ultimei file din manuscrisul A (f. 196) pare să fi fost completată posterior, având o grafie diferită față de cea din restul manuscrisului.

Slova Ѣ este folosită cel mai frecvent pentru a reda o vocală centrală, [ă] sau [î]. Deoarece în manuscris nu se face nicio distincție grafică între cele două vocale la mijloc de cuvânt, am optat în mod convențional pentru transcrierea exemplurilor din articolul de față în variantele cele mai apropiate de pronunția actuală. Această opțiune de transcriere nu trebuie însă privită ca o încercare de interpretare a foneticii limbii lui Branković din perspectiva problemei disimilării celor două sunete în româna veche. În afară de valoarea de vocală centrală, slova Ѣ este folosită uneori și fără valoare fonetică, la final de cuvânt, în exemple precum *ѢДЪ* (*iad*, f. 48^r).

Iusul mic (Ѧ) are în general valoarea diftongului [ja]: *Ѧ ТРЕѦ РѦГЪЧѦНЕ* (f. 9^v), *Ѧ ѦРѦГѦѦ* (f. 15^r), *ѦЧѦѦ* (f. 28^r). Slova mai poate avea însă și valoarea lui [je], în exemple precum *Ѧ ѦѦ ѦѦѦ* („să ieie apa”, f. 101^r). Slova Ѧ se folosește atât la început de cuvânt, cât și la început și la mijloc de silabă: *ѦДЪ* (f. 48^r), *ѦППОНИѦНИ* (f. 51^r) *ѦИѦЦЪ* (f. 31^v), *ѦКАѦНИѦ* (f. 101^r), *Ѧ ѦѦѦѦѦѦ* (f. 150^r), *ѦѦѦѦ* (f. 146^v).

Slova ѣ are de obicei valoarea vocalei medii anterioare [e] sau a unui [e] final deschis și mai puțin frecvent valoarea diftongului [ɛa]. Această particularitate grafică este întâlnită și în alte manuscrite românești din Banat din perioada modernității

timpurii³⁷. Câteva grafii care exemplifică valoarea de [e] a slovei ѣ în manuscrisul lui Branković sunt: ꙗꙗрьтѣаскъ (f. 46^v), стѣагѣа (f. 134^r), дѣспрѣ (f. 134^v), ꙗꙗкътоаре (f. 134^v), сокотѣаль (f. 139^r), ꙗꙗрептѣазъ (150^r), ꙗꙗ вържмаши тѣи (192^v), ꙗꙗ тине (f. 193^v).

În general, slova *е* poate fi interpretată cu valoarea lui [ie] la început de cuvânt și de silabă: *ертаре* (f. 24^r), *тревѣе* (f. 105^v). Slova este însă folosită uneori și în contexte care corespund lui [ă] din limba actuală, foarte frecvent în întrebarea *că ce*: *ке че съ фие* („că ce să fie?”, f. 76^r); *ке че съ зиче* („că ce să zice?”, f. 101^r); *ке че ꙗꙗль* („că ce îmblă?”, f. 160^r). Redarea lui [ă] prin *е* se întâlnește și în alte manuscrise românești de la sfârșitul secolului al XVII-lea, în special în texte copiate de scribi de origine slavă³⁸.

Punctuația manuscrisului A este variată și o reflectă pe cea a surselor maghiare originale. Semnele de punctuație care apar în manuscris sunt virgula, punctul, punctul și virgula, două puncte, semnul întrebării, semnul exclamării și parantezele. Semnele diacritice folosite în manuscrisul A sunt titla, trema de pe slova *і* și, în mod ocazional, vrahia pe slovele *я* și *ю* (f. 46^v, 134^r), chendima (f. 146^v) și spiritul lin (116^r). În manuscrisul B se întrebuițează în mod consecvent iericul, paiericul, vrahia și spiritul lin, punctul pe slova *и* și trema pe slova *і*, fapt care sugerează încă o dată că acesta reprezenta forma finală de redactare a miscelaneului, destinată tiparului.

TRĂSĂTURI FONETICE

Din punct de vedere fonetic, manuscrisul A prezintă în mod predominant trăsături ale graiului specific zonei Banat-Hunedoara, peste care se suprapun influențe muntene. În ceea ce privește vocalismul, una dintre trăsăturile bănățene evidente ale manuscrisului A este prezența lui [e] final deschis în contexte care corespund diftongului [ea] accentuat în celelalte variante ale românei literare, așa cum se observă în exemplele: *ai pute* (f. 49^v), *limba me* (f. 99^v), *be* (f. 147^r), *ai ave* (f. 190^v)³⁹. Diftongul [ia] se reduce uneori la [ie] atunci când este urmat de o altă silabă: *fierele* (f. 51^r), *să treiești* (f. 189^r). O altă trăsătură bănățeană este inserția consoanei [v] pentru evitarea hiatului [ua], corelată cu transformarea lui [u] în [v] în cuvintele în care [ua] este diftong: *ai luvat* (f. 2^v), *dovăsprezece* (f. 55^r), *dovă* (f. 56^r), *voavă* (f. 90^r), *noavă* (f. 134^v).

³⁷ De exemplu, vezi Emanuela Timotin, „Rețetele medicale manuscrise, o sursă insuficient explorată pentru studierea terminologiei botanice românești”, în *Limba română*, LXXI, 2022, nr. 1–2, p. 242.

³⁸ De exemplu, vezi *Imnul Acatist în literatura română din veacul al XVII-lea*, studii, ediții critice și glosar de Emanuela Timotin, Cristina-Ioana Dima, Mihail-George Hâncu, Danial Mutalâp, ediția a II-a, București, 2026, p. 139–140.

³⁹ Cf. Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare: epoca veche (1532–1780)*, București, 1997, p. 448.

În manuscrisul autograf, [ă] proton se păstrează în *păcat* (f. 122^v) și *bărbat* (f. 134^r), însă alternează cu [a] în împrumutul neogrecesc *macar* (f. 76^r) / *măcar* (f. 133^v). Se conservă [ă] etimologic în *răsipitor* (f. 70^v), *rădicată* (f. 77^v), *jărtvă* (f. 88^v), *lăcuință* (f. 111^v), *lăcuiește* (f. 112^r). Foarte frecvent, [e] medial aton trece la [i]: *ominească* (f. 47^v), *vitijescu* (f. 84^r), *n-au vinit* (f. 101^r), *ficior* (f. 123^r), *nemiș* (f. 146^v), *striin* (f. 189^v); totuși, [e] medial aton este conservat în *creștin*. De regulă, [e] în poziție finală este păstrat: *pre carile* (f. 54^v), *darurile* (f. 123^r), *bine* (f. 143^v), *țările* (f. 144^r) etc. Ca trăsătură bănățeană, se mai observă și transformarea analogică a lui [i] etimologic în [i], precum în cuvântul *tinăr* (f. 134^r), dar se întâlnesc și forme de tipul *vândut* (f. 73^v)⁴⁰.

Se folosesc în general doar variante diftongate ale vocalei centrale în cuvinte precum *pâine* (f. 3^r, 150^r), *mâinilor* (f. 136^v, 178^r), *câinilor* (f. 155^v), ceea ce reprezintă pentru această epocă o trăsătură fonetică mai curând munteană⁴¹. Închiderea lui [o] aton la [u] este atestată în *încunjura* (f. 144^r), *îngrupăciune*, *îngrupare* (f. 174^v) și *micșura* (f. 153^r). Se notează [u] etimologic în *usp<etezi>* (f. 89^v), *ustenescu* (f. 137^r), *ustăniți* (f. 188^r), precum și în infinitivul *durmi* (f. 87^v). Mai poate fi, de asemenea, remarcat fonetismul cu [î] în *îmblare* (f. 144^v) și *îmbrire* (f. 4^v), această ultimă formă fiind însă apoi corectată în *umbrire*.

La nivelul consonantismului, textul se caracterizează prin păstrarea nepalatalizată a labio-dentalei [f] în cuvintele de origine latină, precum în exemplele următoare: *fierile* (f. 51^r), *dă n-are fi* (f. 55^r), *dă va fi* (123^r), *la moarte va fi* (f. 157^r). În cazul împrumuturilor slave, [h] trece de regulă la [f], ca în *poftiești* (f. 44^v) sau *praf* (f. 178^r). Sunt frecvente variantele dure ale labialelor [p], [b] și [m]: *păntu* (f. 122^r), *trupască* (f. 133^r), *iubăscu* (f. 112^r), *albața* (134^r), *afumază* (f. 102^v), *blăstămază* (f. 106^r), *mărgându* (f. 173^r). Labiala [m] înregistrează o oscilație între fonetismul dur și cel moale, uneori concurrent pe aceeași pagină, ca în *tocmeală* / *tocmală* (189^v).

Dentala [d] este în mod obișnuit dură, urmată de vocale centrale: *dășchide-m gura* (f. 4^r), *să va dăspica* (f. 56^r), *pedapsă* (f. 68^r), *dăspre* (75^v), *adăvăr* (f. 121^v), *dăstoinicește* (f. 122^v), *să să adăvereze* (f. 123^r), *îndăstulește* (f. 128^r), *dăseori* (f. 132^r), *dăsăvârșit* (f. 134^r), *dășărtu* (f. 160^r), *adăvărații* (f. 189^r). Formele moi sunt rare, dar nu lipsesc întru totul: *despre* (f. 53^v), *de vreme ce* (f. 48^r). Fonetismul etimologic este păstrat în *detorie* (f. 1^r) și *detor* (f. 142^v). Se mai poate nota și palatalizarea lui [d] în *unghiță* (f. 136^v).

O altă particularitate a manuscrisului autograf este aceea că grupul consonantic [st] este în mod obișnuit urmat de vocala centrală [ă], precum în cuvintele *dragostă* (f. 68^r), *oastă* (f. 143^v) și *pacostă* (f. 192^r), ceea ce constituie o trăsătură bănățeană⁴². Tendința este extinsă în manuscris și pentru forma de indicativ prezent

⁴⁰ Cf. *Dictionarium valachico-latinum: primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, 2008, p. 49.

⁴¹ I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare: epoca veche*, p. 272.

⁴² Idem, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 134; Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 250.

persoana a III-a singular *estă* (scris: естѣ); forma *este* apare rar. Fenomenul se întâlnește și atunci când grupul [st] se află la mijloc de cuvânt, ca în *blăstăm* (f. 106^r), fonetism atestat frecvent în secolul al XVII-lea⁴³. Totuși, nu se observă trecerea vocalei mediale la centrală după grupul [st] în cazul formei *coastele* (f. 144^r). Se mai poate nota faptul că [t] este dur în *să botază* (f. 122^v), iar dentala [n] este dură în cuvinte precum *năințăleptu* (f. 147^r) și *năcăjască* (f. 190^v), trăsătură întâlnită în zona Banat-Hunedoara încă din secolul anterior⁴⁴.

Africata [tʃ] are frecvent un caracter dur, așa cum apare în cuvintele *înțălepciune* (f. 55^r), *să înțălege* (f. 69^v), *povățază* (f. 134^v), *îmbogățăște* (f. 137^r), *năințăleptu* (f. 147^r), *înțălegere* (f. 155^r), însă poate fi și moale: *ține* (f. 56^r), *țițele* (f. 132^r). În general, în text nu este prezentă africata [dz], ci se preferă în mod consecvent notarea fricativei [z], ceea ce reflectă răspândirea acestui fonetism în secolul al XVII-lea în zona Banat-Hunedoara⁴⁵. În mod excepțional, se conservă unele rămășițe ale rostirii mai vechi cu [dz], cum este forma *cadzu* scris: каџу: „întru carile *cadzu* în toate zilele” (f. 11^v).

Fricativa [z] este aproape întotdeauna moale în cuvântul *Dumnezeu*, iar forma *Dumnezău* este folosită numai în mod excepțional în manuscrisul A, deși reprezintă o ocurență comună în manuscrisul B. Fricativa [s] poate fi atât moale, în special în forme verbale de tipul *pedepsește* (f. 44^r) sau *sosește* (f. 166^v), cât și dură: *sămnul* (f. 49^v), *spăsănie* (f. 155^r), *osăbești* (f. 156^r), *sara* (f. 166^v). Sugestiv pentru această oscilație între formele moi și cele dure este un caz în care cuvântul *spăsenie* a fost scris inițial în forma dură (*spăsănie*), fiind ulterior corectat de aceeași mână prin înlocuirea vocalei centrale [ă] cu vocala anterioară [e], în forma *spăsenie* (f. 121^v).

Fricativele [ș] și [j] prezintă o oscilație similară între contexte dure, urmate de vocalele centrale [a] sau [ă], și contexte moi, urmate de vocalele anterioare [e] sau [i]. Pentru [ș], alternanța este ilustrată de exemple precum *așăzată* (f. 77^v), *dășărtăciuni* (f. 124^r), *înșălăciune* (f. 190^v), *greșăscu* (f. 69^r), *greșăște* (f. 130^v), *greșești* (f. 150^v), *ușe* (f. 147^r). Același fenomen se observă și în cazul lui [j], pentru care se întâlnesc ambele tipuri de forme: *slujaște* (f. 80^v), *slujescu* (f. 162^v), respectiv *vitijescu* (f. 84^r), *vitejaște* (f. 143^v). Pe de altă parte, atunci când alternanța se face cu diftongul [ea], se poate observa că [ș] și [j] sunt în general doar dure, ca în *greșală* (f. 68^v) și *să te grijască* (f. 140^v), probabil din cauza tendinței de reducere a diftongului [ea]⁴⁶. Se păstrează [ș] etimologic în *dășchide* (f. 4^r).

În cuvintele moștenite din limba latină, se înregistrează coexistența formelor care conțin africata [gʃ] și a celor care preferă fricativa [j]: *jos* (f. 50^v), *nu ajunge* (f. 165^r), *are fi putut încunjura* (f. 144^r), *judecată* (f. 178^v); cf. *giunci* (f. 44^r), *gioi* (f. 46^v), *împregiuitul* (f. 67^r).

⁴³ I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 133.

⁴⁴ Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 313.

⁴⁵ Pentru exemple de folosire a lui [z] în zona Hunedoarei în secolul al XVII-lea, vezi: Alexandru Mareș, „O mărturie din 1628 despre graiul din nordul Hunedoarei”, în *Limba română*, LXIX, 2020, nr. 1, p. 115–116.

⁴⁶ Cf. I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare: epoca veche*, p. 273.

Consoana lichidă [r] este frecvent moale, urmată de vocalele anterioare [e] sau [i]: *tâlhariul* (f. 46^v), *ceriu* (f. 51^v), *pogorire* (f. 51^v), *pogori-va* (f. 90^v), *roditoriu* (f. 128^r), *bătrînețelor* (f. 184^r); cf. *cer* (f. 9^v). Atunci când se află în alternanță cu [r] urmat de diftongul [ea], se întâlnesc în general doar forme dure, precum *trabă* (f. 121^v) și *lucrază* (f. 150^v). În fine, se poate remarca și disimilarea lui [n] în [r], în cuvântul *nimerui* (f. 70^r).

TRĂSĂTURI MORFOLOGICE

Substantivul *gând* are pluralul *gândure*, *gânduri* sau *ghinduri*: „hulitele *gândure* de la osândita inima me” (f. 11^v–12^r); „minunate *ghinduri*” (f. 47^v); „*gândurile* lui năințetât sânt rele” (f. 134^r). Articolul posesiv apare atât în formă variabilă, cât și invariabilă: „patru părț *ale* anului” (f. 144^r), „un păcat *al* tău” (f. 82^v), „*a* cui nume” (f. 184^r), „*puil* leului sau *a* lupului” (f. 133^v). Numeralul este notat, de regulă, fără *a* deictic: *al doile vășmânt* (f. 190^v); „*al doile* este ceriul cel cu stele; *al treile*, împărăția ceriului” (f. 55^r).

În ceea ce privește grupul verbal, se poate constata că în manuscrisul autograf se folosesc, în general, doar forme iotacizate de indicativ prezent ale verbelor cu radical terminat în dentală, precum *văz* (f. 43^v, 48^r), *crez* (f. 53^v), *poci* (f. 90^v, f. 91^r), *șăz* (f. 147^v). Imperfectul de persoana a III-a plural este terminat în *-a*: „izrailiteni ce *lucra*” (f. 184^v). Se remarcă ocazional alternanța între paradigmele de conjugarea I și conjugarea a IV-a, trăsătură bănățeană întâlnită și în *Dictionarium valachico-latinum* (c. 1650)⁴⁷. De exemplu, în textul lui Branković, verbul *a viețui* are formă de conjugarea I: „întru nălțimă *viețuiezi*” (f. 4^v), „carile *viețuiezi* și stăpânești”⁴⁸. În mod similar se comportă și verbul *a se adeveri*: „dă aci mai vârtos *să adăvărăză* bunătate lui Dumnezeu” (f. 70^v).

Verbul *a se întâmpla* are forma *să întimpliază/întâmpliază* la indicativ prezent persoana a III-a singular: „lucru ca acela *să întimpliază* nainte omului” (f. 70^v); „*orcum să întâmpliază*, dă la Dumnezeu estă” (f. 144^v). Primesc sufixul *-ez/-ează* în flexiune și verbele *a blestema*, *a întâmpina*, *a îndrepta*, *a însemna*: „dară David cum *blăstămază* în multe locur*<i>*” (f. 106^r); „cu multe feliur*<i>* dă prilejur*<i>* întru minte ominiască *să întimpiniază*” (f. 47^v); „*să îndărepteze* bine și frumos gloata casii lui” (f. 135^v); „*însămniază* potopul carile au fost” (f. 55^v). Verbul *a zgăria* primește sufixul *-esc*: „li să împle gura cu pietricele, adecă cu fărâmare li *să zgărăiescu* sau horțăiescu dinții dă dânsa” (f. 80^r).

Verbul *a curge* are forma *curgescu* la indicativ prezent persoana a III-a plural: „prân mijlocul credinții și faptelor tal*<e>* cele bune, cariile *curgescu* dăntu alegere” (f. 67^v–68^r). Merită remarcat și faptul că verbele *cură* și *curge* se folosesc în paralel: „ca să-i poată *cură curgere*” (f. 89^r). Este atestat verbul *a milosârdovi*, de conjugarea

⁴⁷ *Dictionarium valachico-latinum*, p. 55.

⁴⁸ Manuscrisul A este deteriorat în acest loc; am completat după manuscrisul B (f. 8^r).

a IV-a („Doamne, cerescule împărate, mângâitor sufletelor drepte, *milosârdovește!*”, f. 14^v), înregistrat în *Dicționarul limbii române* (DLR) numai în forma comună cu sufixul *-ui* (*a milosârdui*)⁴⁹. Verbul *a grăbi* este intransitiv, la fel ca în alte texte românești vechi din această perioadă: „Pântru ce *grebește* omul așa dă tare la lucru conținut?” (f. 80^v).

Perfectul compus se formează la persoana a III-a singular cu auxiliarul *au*, păstrat până târziu în Banat⁵⁰: „Dracul cum *au* fost în chipul lui Samuil” (f. 184^r); „Dumnezeu toate pântru sfinție sa le-*au* făcut” (f. 190^v). Mai mult ca perfectul se folosește în varianta perifrastică: „întru sfinție l-*au* fost făcut” (f. 65^v).

Se folosesc în mod obișnuit formele adverbiale *acum* și *acuma*, în defavoarea lui *acmu*: „întru această cale, întru care eu *acuma* merg” (f. 156^v); „*acum* dară cu năpotolită zavistie” (f. 160^v). Aceasta constituie o deosebire față de *Dictionarium valachico-latinum*, unde este manifestată o preferință clară pentru varianta *acmu*⁵¹. Folosirea predominantă a lui *acum* și *acuma* în textul lui Branković coincide cu observația potrivit căreia aceste variante s-au extins, începând din jurul anului 1700, din zona dialectală sudică către nord, spre Banat și Crișana⁵².

Varianta literară	ă a	ē i	-ē -i	-eă -e	î ii	f h	lab. moi lab. dure	d moale d dur	î i	s, z, dz, t moi s, z, dz, ț duri	ș, j moi (=s, j) ș, j duri	ș, j moi (=s, j) ș, j duri	dz z	ğ j	r moale (=e, j) r dur	r moale (=ea) r dur	art. pos. var. art. pos. inv.	forme iotaciz. forme refăcute	imp. 3 pl. -a -u
Branković (ms. A)	1	1/2	1	2	2	1	1/2	1/2	2	1/2	1/2	2	2	1/2	1/2	2	1/2	1	1
Muntenia	1	1	1	1	2	1	1	1/2	2	1	1/2	2	2	2	2	2	1	1	1
Transilvania sud-vestică	1	1/2	1	1	1/2	1	1/2	1	2	1/2	1/2	1/2	2	1	2	1/2	1/2	1	1
Banat	1/2	1/2	1	2	1	1	1/2	1/2	1	1/2	1/2	1/2	1	1	1/2	1	1/2	2	2

Principalele trăsături fonetice și morfologice ale manuscrisului autograf sunt sintetizate în tabelul alăturat, în comparație cu trăsăturile generale ale subdialectelor românești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea⁵³.

⁴⁹ *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, tomul VI, București, 1965, p. 544.

⁵⁰ V. Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie*, p. 263.

⁵¹ Cf. *Dictionarium valachico-latinum*, p. 56.

⁵² I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 175; I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare: epoca veche*, p. 276.

⁵³ Pentru comparația cu trăsăturile varietăților dialectale din Muntenia, Transilvania de sud-vest și Banat, am reprodus datele din: I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 372; I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare: epoca veche*, p. 448–449.

ELEMENTE LEXICALE

În continuare, sunt semnalate câteva elemente lexicale din textul lui Branković, care se evidențiază fie prin neconsemnarea lor în lucrările lexicografice, fie prin faptul că reprezintă atestări mai timpurii decât cele indicate de dicționare, fie prin folosirea lor cu alte sensuri decât cele înregistrate în mod obișnuit:

– **aprinsoare** s. f. „foc, incendiu”: „dăntu o mică schinteie, mare *aprinsoare* și dă pustiită arsură să înălțază” (f. 81^v). Cuvântul este consemnat în *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR) cu o atestare mai târzie, de la începutul secolului al XX-lea, în expresia „pe la aprinsori” („pe seară”) ⁵⁴. În textul lui Branković, termenului *aprinsoare* îi corespunde maghiarul *gyuladás*: „egy kis szikrából nagy *gyuladás* es pusztító égés támad” ⁵⁵.

– **iapponieni** s. m. „japonezi”: „fiește ce fel dă niam sălbatec ar fi: păgâni, indienii, brasilieni, dăn țara anum<e> China, *iapponieni* sau și alții” (f. 51^r). Cele mai timpurii atestări semnalate până acum pe care le-am putut identifica în literatura de specialitate pentru acest termen datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Formele *iaponean* și *giaponean* sunt atestate în lucrarea lui Amfilohie Hotiniul, *De obște gheografie* (Iași, 1795), ca împrumuturi din italiană, iar varianta *iaponian* este înregistrată la Alexandru Gavra, în lucrarea *Lexicon de conversație istoricesc-religionariu* (Buda, 1847), fiind un neologism preluat din franceză ⁵⁶. În cazul textului de față, termenul este împrumutat din limba maghiară, ca traducere a lui *Jápponiabélieket*, fapt care explică și grafia cu dublu n ⁵⁷. În același pasaj se mai poate remarca și etnonimul *brasilieni*, preluat după maghiarul *Brassilianusokat*.

– **nemișug** s. n. „noblețe, boierie”: „păntu că Dumnezeu nu s-au legat dă *nemișugul* nimeruie” (f. 146^v). Conform DELR, cea mai veche atestare cunoscută a acestui termen se află într-un document din 1750 ⁵⁸. Totuși, așa cum arăta Emanuela Timotin, cuvântul se regăsește mai devreme în *Pânea pruncilor* (1702) ⁵⁹. Astfel, odată cu textul lui Branković, se înregistrează o atestare mai timpurie cu circa un deceniu. La f. 146^v, *nemiș* este glosat cu *boier*: „În pântecetele maicii mele încă am fost eu *nemiș*, boier, adevă dă niam ales?”.

– **ohtitire** s. f. „oftat, suspin”: „luptă-te împotriva acestora, măcar numai și cu o suspinare sau *ohtitire*, de vei pute” (f. 81^v). În contextul citat, cuvântul este notat marginal ca glosă pentru *suspınare*. În manuscrisul B (f. 62^r), forma a fost schimbată

⁵⁴ *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, vol. I, serie nouă, București, 2021, p. 278.

⁵⁵ Pápai Páriz Imre, *Keskeny út*, Colosvar, 1671, p. 59.

⁵⁶ N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, III: *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment*, partea I, Iași, 2011, p. 340.

⁵⁷ Pápai Páriz Imre, *Keskeny út*, p. 8.

⁵⁸ *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul VII, partea 1, București, 1971, p. 274.

⁵⁹ Emanuela Timotin, „Considerații despre lexicul tipăriturii *Pânea pruncilor* și neîmplinirile unei ediții recente”, în *Limba română*, LXI, 2012, nr. 2, p. 227.

în *ohțitură*. Ambele variante sunt neatestăte în DLR, dar forma *ohțitură* apare în secolul al XVIII-lea în varianta românească a *Pildelor* lui Esop⁶⁰.

– **predalproapele** s. m. „aproapele creștin”: „cu scârbire *predalproapelui* meu” (f. 168^r); „nu trebuie să cauț numai folosul tău, ce și al *predalproapelui* tău” (f. 190^v); „nime să nu năcăjască, nice înșălăciune să facă întru vro trabă, împotriva *predalproapelui* lui” (f. 190^v). Această formă funcționează ca un cuvânt de sine stătător și apare frecvent în manuscris. Pare să fie vorba despre o contaminare după modelul altor cuvinte, precum *altul* sau *altcineva*. Forma nu este atestată în lucrările lexicografice, însă apare și în *Catehismul* lui Iosif de Camillis (1724)⁶¹.

– **vinzeri** vb. IV „a trăda”: „numaidăcât cu hicleșug te va vinzeri Satanii” (f. 81^v). În DLR sunt atestate doar formele substantivale *vânzar* („trădător”) și *vânzărie* („trădare”)⁶².

– **zăpuși** vb. IV „a opri, a împiedica”: „Pre când apa cură slobod, căce cură lin, iară pre cându o zăticescu sau *zăpușăscu*, sună împotriva zăgazului, încă dă va pute sparge împletura zăgazului, cu atâta mai cu mai mare pripă și năprasnic cură” (f. 80^v)⁶³. DLR reține numai cele două sensuri păstrate în limba actuală, „a înfierbânta” și „a sufoca”⁶⁴.

– **zătici** vb. IV „a opri, a împiedica”: „Cum *zăticește* Dumnezeu nevoița omului cea rea?” (f. 74^v). Termenul este folosit ca sinonim pentru *a zăpuși*, cu același sens indicat mai sus. Apar și derivatele substantivale *zăticeală* și *zăticiure*: „nice pricină să-ț aibă slujnicul acela a să mântui, zicând că dă *zăticelele* stăpânilor și dă trebile lumești, lui Dumnezeu nice au putut, nice au știut sau n-au avut dăn ce a să ruga” (f. 2^r); „dă alte legi să aibă *zăticiure*, oprire” (f. 123^v). DLR consemnează această familie lexicală cu atestări mai târzii, din secolul al XVIII-lea⁶⁵.

CONCLUZII

La capătul acestei priviri succinte asupra manuscrisului lui Branković, se întrevede profilul unui vorbitor al limbii române din zona Banatului și Transilvaniei de sud-vest, al cărui dialect prezintă și influențe ale graiului muntean. Acest fond se explică prin poziția geografică a Inelui, locul de origine al lui Branković, și prin anii petrecuți la Alba Iulia împreună cu fratele său, în slujba principelui Transilvaniei. Cele mai evidente caracteristici bănățene ale textelor din manuscrisul său autograf

⁶⁰ *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, vol. I, București, 1963, p. 218.

⁶¹ *Catehismul lui Iosif de Camillis, Trnava, 1726*, transcrierea textului, studiul introductiv, îngrijirea ediției de Eva Mârza, studiul teologic, note de specialitate de Anton Rus, Sibiu, 2002, p. 84, nota 42.

⁶² *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul XIII, partea a 3-a, București, 2005, p. 834, 837.

⁶³ Fragmentul „sau zăpușescu” este scris interliniar, slab lizibil. Am reconstituit porțiunea de text prin colaționare cu manuscrisul B (f. 61^r).

⁶⁴ *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul XIV, București, 2000, p. 92.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 1107.

sunt folosirea frecventă a lui [e] final deschis în locul diftongului accentuat [ɛa], prezența formelor cu [v] interpus pentru a evita hiatul [ua], folosirea lui [n] dur și prezența lui [t] dur în *dragostă* sau *pacostă*. Aceștia li se adaugă coexistența variantelor moi și dure ale lui [s], [z] și [ʃ], trecerea lui [e] medial neaccentuat la [i], prezența africateri [gʃ] în unele cuvinte moștenite din limba latină și folosirea ambelor tipuri de articole posesive, trăsături care corespund atât subdialectului bănățean, cât și celui transilvănean de sud-vest.

Dintre trăsăturile comune graiurilor sudice (muntean și transilvănean de sud-vest) prezente în manuscrisul autograf, pot fi amintite notarea lui [ã] proton în cuvinte precum *bărbat* sau *păcat*, preferința pentru formele iotizate ale verbelor cu radical în consoană dentală, imperfectul de persoana a III-a plural terminat în -a și folosirea consecventă a fricativei [z]. Această ultimă trăsătură sugerează extinderea acestui fonetism în graiul bănățean către anul 1700, în detrimentul rostirii mai vechi cu [dz]. De altfel, un fenomen asemănător se observă și în cazul fricativei [j], care în textele lui Branković concurează cu africata [gʃ] în cuvintele moștenite. Ca posibilă influență munteană, poate fi amintită diftongarea consecventă a vocalei centrale în cuvinte precum *câine* sau *pâine*. Prin toate acestea, miscelaneul de texte religioase atribuit lui Branković oferă date lingvistice importante pentru înțelegerea evoluției trăsăturilor subdialectului bănățean de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

LINGUISTIC FEATURES OF THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF ĐORĐE BRANKOVIĆ'S RELIGIOUS WRITINGS (1690)

(Abstract)

This article discusses several orthographic, phonetic, morphological and lexical features of the literary variant of Old Romanian used by Đorđe Branković (1645–1711), brother of Sava Branković, Metropolitan of Transylvania. The analysis is based on an autograph manuscript compiled around 1690, preserved in the Archive of the Serbian Academy of Sciences and Arts (Historical Collection, no. 168). The manuscript contains three religious texts: a collection of prayers, a theological dialogue, and a set of biblical commentaries themed around the idea of travel, all of which were translated and compiled based on various 17th-century Hungarian sources. The texts were likely meant to be printed as a spiritual companion for the members of the Romanian Orthodox community in Transylvania. Judging by its linguistic traits, Branković's autograph manuscript was written in a variety of Old Romanian typical for the Banat-Hunedoara area, while also displaying some Wallachian influences. This conclusion is consistent with the author's known biographical background, considering that he was born in Ineu, accompanied his brother in Alba Iulia during his service as the Metropolitan of Transylvania and spent several years in Wallachia in the 1680s.

Cuvinte-cheie: lingvistică istorică; aria lingvistică Banat-Hunedoara; traduceri maghiaro-române; manuscris autograf; cărți de rugăciune românești din secolul al XVII-lea.

Keywords: historical linguistics; Banat-Hunedoara linguistic area; Hungarian-Romanian translations; autograph manuscript; 17th-century Romanian prayer books.

Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române
Calea 13 septembrie nr. 13, București, 050711
teodora.popovici1802@gmail.com

Dana-Luminița Teleoacă

LAT. *LUMINARE*, -ARIA ÎN ROMÂNĂ ȘI ALTE LIMBI ROMANICE

1. Valorizarea lumânării drept *obiect de ritual* apare deja la popoarele păgâne, unde – așa cum arată Zugravu (1997: 252, 381) – aceasta relevă credința în setea nepotolită a morților, precum și lumina necesară pentru a străbate tenebrele. În opinia lui Evseev (1997: 233 sq.), creștinismul ar fi preluat simbolistica lumânării, în calitatea acesteia de obiect de cult, din Antichitatea greacă și romană. Așa cum reiese însă din scrierile vetero- și neotestamentare, lumânările și candelile erau folosite inclusiv în cultul evreilor. La creștini, lumânările Îl închipuie în general pe Mântuitorul Hristos Care este lumina cea adevărată, învățătura Lui luminându-i pe toți: „Și luând cuvântul Iisus iarăși le-a vorbit: Eu sunt lumina lumii, cel ce vine după Mine nu va umbla întru întuneric, ci va avea lumina vieții” (BO, Ioan 8:12). Lumânarea aprinsă în mâna unui creștin exprimă credința acestuia, dar și un îndemn ca să fie „lumină a lumii”¹. În acest context, nu surprinde faptul că, la popoarele creștine (ortodoxe), lumânarea nu lipsește de la niciunul dintre riturile de trecere (naștere, botez, nuntă și înmormântare²), aspect sugestiv, la rândul său, pentru echivalența simbolică între aceste rituri de trecere, fondate pe scenariul mitic al morții și pe cel al renașterii într-o nouă stare: în toate aceste treceri, sufletul omului, simbolizat de o lumânare, nu moare, chiar dacă restul ființei sale este supus transformării radicale (Evseev, *loc. cit.*).

2. Lat. *luminare* „lumină”³ (n.pl. *luminaria*) reprezintă un derivat de la *lumen*, -inis „lumièrè” (Ernout-Meillet 2001/1959: 373), acesta fiind consemnat de Mihăescu (1960: 211), cu sensurile „lumânare”, „torță”, la scriitori latini precum Victorin („Duo *luminaria*...”) sau Antonin („Mittuntur intus cum *luminaria*...”). Deși termenul s-a conservat în majoritatea idiomurilor romanice, accepțiile (fundamental laice) diferă de la o arie la alta, așa cum rezultă (și) din informațiile consemnate în REW 5162, sursă în care se disociază între **(a)** *luminare*, -aria „oblon” (> it. dial. *luminal* „fereastră, acoperiș”, sp. *lumbrera* „fereastră la pivniță”, v.port. *lomear*, port. act. *lumieiro*, galic. *lumieira*) și **(b)** *luminare*, -aria „lumină” (> dr. *lumănară*, it., log. *luminare* „constelație”, fr. *lumièrè*, prov. *lumeira* „candelabru, sfeșnic”, cat. *llumener* „candelabru”, port. *lumieira* „sfeșnic”).

¹ V. Bertholet (1995: 257), autor care vorbește despre funcțiile multiple ale lumânării în cultul creștin, încă de la începuturi aceasta putând fi și obiectul unei consacări.

² Așa cum îndreptățit arată Lambrior (1976: 184), la români, „dacă se întâmplă să moară cineva fără lumânare, se cheamă că a avut ‘moarte întunecată’”.

³ În TLFi, *luminare* este semnalat cu sensurile „astre” și „qui produit de la lumière”.

3. Includerea rom. *lumânare* în categoria *lexemelor laice utilizate contextual cu accepție religioasă* (v. Teleoacă, *Vocab.*), aceasta în pofida semantismului religios evident al acestui substantiv⁴, reflectă, într-o anumită măsură, modul în care termenul în discuție este tratat în sursele lexicografice ale românei, unde acesta este glosat ca termen laic⁵ (v. *lumânare* „obiect în formă de cilindru subțire, făcut din ceară sau din altă materie grasă solidificată, având la mijloc un fitil de material textil, care, aprins, arde cu flacără, producând lumină”⁶, DEX 2009). În realitate însă, în epoca modernă/actuală, utilitatea acestui obiect în zona profană a existenței umane este din ce în ce mai restrânsă⁷. În schimb, în granițele câmpului ontologic religios, lumânarea reprezintă/continuă să reprezinte unul dintre obiectele liturgice esențiale, care se aprinde atât pentru cei vii, cât și pentru cei morți, aceasta fiind folosită în aproape toate sfintele slujbe. În manualele catihetice (ortodoxe), se insistă, de altfel, asupra simbolisticii extrem de bogate cu care se asociază acest termen. De pildă, *lumânarea de la botez* (ținută aprinsă pe tot parcursul Tainei Botezului) este văzută drept simbol al primirii harului Sfântului Duh, dar și ca semn al purității pruncului. În aceeași ordine de idei, lumânările aprinse la icoane exprimă recunoștința pentru rolul de mijlocitori al sfinților înaintea lui Dumnezeu, în timp ce luminile purtate înaintea Sfintei Evanghelii simbolizează însăși lumina spirituală adusă de Mântuitorul Iisus Hristos prin Sfânta Evanghelie ș.a.m.d. (v. CO: 157 sqq. și *passim*). De altfel, *lumânare* [+religios] cunoaște o recurență remarcabilă și în alte tipuri de scrieri bisericești, de pildă, în textele liturgice, unde am consemnat numeroase contexte semnificative pentru funcția liturgică/cultică a lumânării (aprinse):

- (1) „... apoi ocolesc Sfânta Masă pe partea dreaptă, preotul mergând după diacon și ies pe ușa dinspre miazănoapte; înaintea diaconului, merge paraclisierul ținând în mâini *un sfeșnic cu lumânare aprinsă*” (L 2012: 140); „După ultima paremie, preotul, *luând lumânarea și cădelnița* și stând în fața Sfintei Mese, cântă, cădind, de trei ori, înaintea Sfintei Mese [...]” (*ibid.*, 301) ș.a.

Semantismul religios este certificat și printr-o serie de **proverbe** (unele dintre acestea, actuale încă), în astfel de cazuri *lumânare* fiind, de regulă, coocurent cu

⁴ *Lumânare* desemnează un concept religios/creștin important, definibil din unghiul valorificării lumânării ca obiect de cult, i.e. liturgic. În context roman, unele similitudini semantice cu româna sunt relevate de formele din provensală, portugheză și chiar catalană, unde apare sensul „sfeșnic, candelabru” (v. și *infra*, rom. reg. *sfeșnic cu lumânări*).

⁵ Printre excepții ar putea fi citat MDA₂ 2010 [I], dicționar în care este menționat sensul „candelă” pentru forma *lumenare* (v. *candelă* „lampă mică cu ulei, care se pune la icoane sau la morminte (s.n.) sau care servea, în trecut, la iluminat (s.n.)”).

⁶ În contextul formulării unor astfel de definiții, nu apar precizări legate de utilizarea lumânării (și) ca obiect liturgic.

⁷ A se vedea, prin opoziție, perioada de dinaintea apariției electricității, când lumânările constituiau o modalitate esențială de iluminare, mai ales în estul Europei.

lexeme religioase, precum: *biserică*, *drac*, *colaci*, *comândare*, *sfânt*, *tămâie*, *Paști*, *cununie* ș.a.; cităm spre exemplificare microcontextele:

- (2) A găsit **lumânarea** în biserică (Zanne, VI, 489); D-aci înainte, ciobul și **lumânarea**⁸ (ibid., 512); Fată mare-n comândare,/ Nici colaci, nici **lumânare** (ibid., 525); E bine a da și dracului o **lumânare** (ibid., 567); Umblă ca o **lumânare** de Paști (Zanne, VII, 67); Cine va să se roage sfântului duce **lumânare** și tămâie (ibid., 165); Nu e sfânt să nu vrea a avea și el **lumânarea** lui (ibid., 166) ș.a.

Semnalăm în același sens și numeroase ocurențe în dictioane superstițioase, unde *lumânare* se utilizează uneori alternativ cu *lumină* (arh., pop.) „lumânare”⁹:

- (3) Când **lumânarea** se stinge deodată, fugi din acea casă, că dracul a stins lumânarea! (Zanne, IX, 327); De ai vreo **lumânare** aprinsă în mână, să nu lași să fi-o stingă cineva, că e rău de moarte! (ibid.); Când, după cununie, se arde toată **lumina/lumânarea**, îi semn că omul cununat nu va trăi mult (ibid., 372) ș.a.

Apartenența la aria religioasă a subst. *lumânare* este susținută inclusiv prin unele derivate și perifraze/expresii, cum sunt *lumânărar* „loc unde se aprind lumânările într-o biserică”¹⁰ și *lumânărică*¹¹, respectiv *a ține* (cuiva) *lumânarea* „a veghea pe cineva în momentul morții (ținându-i lumânarea aprinsă)” (DEX 2009; v. și Scriban 1939, DEX 1998 sau MDA₂ 2010 [I]) și *a fi cu lumânarea în mână* (pop.) „a se afla în pragul morții” (MDA₂ 2010 [I]).

4. Semnificația exclusiv concretă (materială) a dr. *lumânare*¹², și anume „lumină de ceară”¹³, cu care termenul a fost consemnat într-o serie de texte din sec. al XVI-lea¹⁴,

⁸ V. și, *infra*, varianta frastică în care este ocurent dimin. *lumânărică*.

⁹ V. și unele utilizări similare în textul biblic: „Și oamenii n’aprinde lumina ca s-o pună sub obroc, ci o pun în sfeșnic și luminează tuturor celor din casă” (BI, Mat. 5:15; cf. și BP).

¹⁰ Termen consemnat în dicționarele limbii române exclusiv ca nume de agent, cu sensul „fabricant, negustor sau vânzător de lumânări” (DEX 2009), ceea ce nu reflectă decât parțial semantismul acestui termen, având în vedere contexte ca: „Episcopul vicar patriarhal s-a aflat duminică la capela de la MApN pentru a oficia sfințirea clopotului, clopotniței și a lumânărarului de curând edificate” (<https://s9.ro/2i4l>); „Pentru accesul la lumânărar, se va evita aglomerarea de persoane, prin păstrarea distanței fizice de 2 m” (<https://s9.ro/2i4m>) ș.a.

¹¹ Diminutiv consemnat de noi (și) în unele enunțuri paremiologice (v., de ex., *D-aci înainte ciobul și lumânărică/ Și drumul la biserică*, Zanne, VI, 512).

¹² Semantismul concret se verifică și în cazul formelor corespunzătoare de la sud de Dunăre, și anume ar. *luminare* „cierge” (v. DDA 1974: 752, unde este menționată și structura *luminarea i țeara al Dumnidză’u* „făclia sau lumânarea Domnului”) și mgl. *luminare* „un fel de lampă; ceară” (Papahagi 1902: 224), „lume, glob” (REW, loc. cit.).

¹³ Conceptul este exprimat regional prin termeni (/sintagme) ca: *lumină, feștilă* („... dacă e făcută în casă din ceară de albine”), *privighetoare* „lumânare pentru mort”, *făclie* sau *feșnic cu lumânări* (v. ALRR Munt.-Dobr. II, h. 212).

¹⁴ V., de ex., *Codicele Voronețean, Psaltirea Scheiană, Pravila ritorului Lucaci, Psaltirea, Tetraevangelul și Cazania lui Coresi* (Dimitrescu 1973: 180 sq.; v. și TDRG 1988 [II]: 545).

a fost explicată de unii lingviști (v. Ivănescu 1980: 247) în condițiile *rusticizării vieții*, fenomen cu implicații profunde asupra unei categorii mai largi de cuvinte prezentând un sens concret și un altul abstract, dintre care a fost păstrat numai primul. Nu toți specialiștii în domeniu împărtășesc acest punct de vedere. De pildă, în CDER 4941, primul sens cu care apare subst. *lumânare* este... „lumină”¹⁵, ceea ce înseamnă că acest termen va fi putut circula inițial (inclusiv) cu accepția abstractă a etimonului latin. Cel mai probabil însă, la Ciorănescu este vorba despre o... confuzie, *lumină* reprezentând, în registrul popular al limbii, unul dintre termenii echivalenți pentru *lumânare*, iar nu una dintre accepțiile acestuia. Rămâne, așadar, relevantă opțiunea românei în favoarea semnificației concrete, preferată în detrimentul celei abstracte, pentru care au optat unele dintre limbile romanice occidentale, de pildă, franceza, în cazul căreia sensul concret (i.e. „lumânare”) al subst. *lumière* este consemnat în dicționare exclusiv la nivel sintagmatic și doar pentru faze arhaice de evoluție a limbii (v. *lumière de cire* „bougie”, accepție atestată în primul sfert al sec. al XIII-lea: *Florence de Rome*, 3057 ds T.-L., *apud* TLFi)¹⁶. În limbile romanice occidentale moderne, conceptul religios în discuție (‘lumânare ca obiect liturgic’) este lexicalizat prin apelul la alți termeni, reprezentând, de pildă, descendenți ai lat. *candela*¹⁷ (v., de ex., fr. *chandelle* sau sp. *candela*) sau derivate de la unele nume proprii, cum sunt fr. *bougie* și sp. *bujía*¹⁸. Și în franceză, și în spaniolă însă, în contexte circumscrise religios, sunt selectate îndeosebi reflexele moștenite ale lat. *cereus* (v. lat. cls. *cereus*¹⁹ „bougie”), și anume fr. *cierge*²⁰ și sp. *cirio*, pentru care dicționarele (enciclopedice) menționează explicit utilizarea în sintagme specifice, precum [fr.] *cierge pontifical* „cierge que l’on fait brûler sur l’autel pendant la messe pontificale” și *cierge pascal* „grand cierge, orné d’une croix souvent de couleur rouge, béni et allumé au début de la célébration solennelle de la vigile pascale, la nuit de Pâques” (TLFi), respectiv [sp.] *cirio pascual* „cirio grueso que se bendice en la vigilia pascual y arde en los oficios litúrgicos más solemnes que se celebran entre el Domingo de

¹⁵ Și în MDA₂ 2010 [I] este indicată o accepție similară, și anume [*lumânare*] „lumină produsă de lumânare”, însă aceasta trebuie să reprezinte o dezvoltare metonimică/sinecdotică ulterioară, iar nu un eventual sens moștenit.

¹⁶ V., în același sens, și accepția „flambeau, lampe” (1260, E. BOILEAU, *Métiers*, 164 ds R.-L., *apud* TLFi).

¹⁷ Regăsibil, în calitate de împrumut, și în albaneză, limbă pentru care Vătășescu (1997: 514) menționează inclusiv lat. *lucerna*.

¹⁸ În TLFi, fr. *bougie* este explicat ca fiind derivat de la ar. *Bugaya*, numele unui oraș din Algeria de unde această ceară a fost importată. Așa cum se arată în aceeași sursă, termenul a fost explicat și ca împrumut din sp. *bujía*, însă – considerând primele atestări ale heteronimelor în discuție – mult mai plauzibil este ca forma din franceză să stea la baza sp. *bujía*, precum și a it. *bugia*. O soluție etimologică distinctă este propusă în DRAE, unde sp. *bujía* este explicat, la rândul său, ca derivat de la numele propriu *Bujía*, „ciudad de Argelia”.

¹⁹ Formă (de masculin) rezultată prin substantivizarea adjectivului *cereus* „de cire”, derivat de la *cera* (*cire**) (v. TLFi).

²⁰ Substantivul *cierge* – ce relevă o dezvoltare neregulată (v., în același sens, subst. *vierge*) – a rămas în contact constant cu latina liturgică (*ibid*).

Resurrección y el de Pentecostés, en el rito del bautismo y en las exequias” (DRAE 2024/2014)²¹.

5. Deși termen cu arie largă de difuzare în Romania, lat. *luminare* relevă sub aspect semantic o slabă coeziune în context romanic. În acest sens, atenția noastră a fost reținută în special de păstrarea lat. *luminare* în română exclusiv cu accepția concretă „bougie”, accepție redată în alte limbi romanice prin apelul la alți termeni moșteniți, de pildă, *candela* și *cereus*. Aspectul a fost înțeles de noi, în conformitate de altfel cu punctul de vedere exprimat și de alți autori, în relație cu rusticizarea vieții în aria carpato-danubiano-pontică.

Semantismul rom. *lumânare* a fost tratat în studiul de față și dintr-un alt unghi, mai exact prin considerarea raportului dintre dimensiunile profană și religioasă implicate conceptual de acesta. În această ordine de idei, am remarcat modul inadecvat în care este tratat rom. *lumânare* în marea majoritate a dicționarelor limbii române, și anume ca termen strict circumscris vocabularului laic. În realitate însă, așa cum am arătat, în epoca modernă, utilitatea, în zona profană a existenței umane, a obiectului desemnat prin subst. *lumânare* se adevărește a fi din ce în ce mai limitată, același referent/termen deținând în schimb, în interiorul câmpului ontologic și discursiv religios, un loc privilegiat. Exemplele consemnate în unele dintre scrierile bisericești actuale (v. catehismul și liturghierul), precum și o serie de enunțuri paremiologice au furnizat argumente în favoarea semantismului religios al subst. *lumânare*, semantism susținut inclusiv prin unele derivate și perifraze cu circulație la nivelul limbii comune/populare.

BIBLIOGRAFIE

Surse

- ALRR Munt.-Dobr. II = *Atlasul lingvistic român pe regiuni, Muntenia și Dobrogea*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1996.
- Bertholet 1995 = Bertholet, Alfred, *Dicționarul Religiilor*, Iași, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”.
- BI = *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, Ierusalim, Societatea Biblică, 1980.
- BO = *Biblia sau Sfânta Scriptură* (tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul B.O.R., cu aprobarea Sf. Sinod), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1988.
- BP = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Vechiul și Noul Testament*, Dillensburg. Germania, Gute Botschaft Verlag (GBV), 1990.
- CDER = Ciorănescu, Al., *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2007.

²¹ Și unele dintre celelalte substantive menționate apar însă în sintagme similare (v. în special fr. *chandelle pascale* și *bougie pascale*).

- CO = *Catehism ortodox*. Disponibil online: <https://www.osmth.ro/documente/crestin/catehismortodox.pdf>. Accesat: septembrie 2025.
- DDA 1974 = Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, Editura Academiei Române (ediția a II-a augmentată; ed. I: 1963).
- DEX 1998 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Univers Enciclopedic.
- DEX 2009 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- DRAE 2024/2014 = *Diccionario de la Real Academia Española*, la 23.ª edición, 2014 (edición del Tricentenario, actualización 2024). Disponibil online: <https://dle.rae.es/>. Accesat: octombrie 2025.
- Ernout-Meillet 2001/1959 = Ernout, Alfred, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.
- Evseev 1997 = Evseev, Ivan, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Editura Amarcord.
- L 2012 = *Liturghier*, Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.
- MDA₂ 2010 [I] = *Mic dicționar academic*, vol. I, București, Editura Univers Enciclopedic.
- REW = Meyer-Lübke, Wilhelm, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, C. Winter, 1972.
- Scriban 1939 = Scriban, August, *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme)*, Iași, Editura „Presa Bună”.
- TDRG 1988 [II] = Tiktin, H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Band II (D–O), Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- TLFi = *Trésor de la langue française informatisé*, Analyse et traitement informatique de la langue française – Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales [CNRTL] – Université Nancy, CNRS Éditions. Disponibil online: atilf.atilf.fr/tlf.htm. Accesat: august 2025.
- Zanne = Zanne, Iuliu A., *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* (Cu un Glosar româno-francez), vol. I–X, București, Editura Librăriei Socecu & Comp., 1895–1903.

Lucrări de referință

- Dimitrescu 1973 = Dimitrescu, Florica, *Contribuții la istoria limbii române vechi (Indice lexical paralel, sec. al XVI-lea)*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Ivănescu 1980 = Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Lambrior 1976 = Lambrior, Al., *Studii de lingvistică și folcloristică*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Nuță, Iași, Junimea.
- Mihăescu 1960 = Mihăescu, Haralambie, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, Editura Academiei Române.
- Papahagi 1902 = Papahagi, Pericle, *Meglenoromânii* (Studiu etnografico-filologic), București, Analele Academiei Române, Memoriile Secției Literare.
- Teleoacă, *Vocab.* = Teleoacă, Dana-Luminița, *Vocabularul religios românesc moștenit: paralelisme vs divergențe în context romanic* (lucrare în manuscris, 481 p.).
- Vătășescu 1997 = Vătășescu, Cătălina, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, Ministerul Educației, Institutul Român de Thracologie, Bibliotheca Thracologica, XIX.
- Zugravu 1997 = Zugravu, Nelu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, Institutul Român de Thracologie.

Lat. *LUMINARE*, -*ARIA* EN ROUMAIN ET DANS D'AUTRES LANGUES ROMANES

(Résumé)

Bien qu'il ait une aire large de diffusion en Románia, le latin *luminare* relève d'une faible cohésion sémantique dans l'espace de la romanité. En ce sens, notre attention a été particulièrement retenue par la conservation de *luminare* en roumain exclusivement avec la signification concrète de « bougie (chandelle, cierge) », un sens rendu dans d'autres langues romanes à travers d'autres termes hérités, par exemple, *candela* et *cereus*. Nous avons compris cet aspect, en conformité d'ailleurs avec le point de vue exprimé aussi par d'autres auteurs, en relation avec la ruralité accentuée de la vie dans la région carpatho-danubienne-pontique. La sémantique du roumain *lumânare* a également été abordée sous un autre angle, plus précisément en considérant le rapport entre les dimensions profane et religieuse conceptuellement impliquées par celui-ci. Dans ce contexte, nous avons remarqué la manière inadéquate dont le roumain *lumânare* est traité dans la grande majorité des dictionnaires, à savoir en tant que terme appartenant strictement au vocabulaire profane.

Cuvinte-cheie: arie largă de difuzare, concret vs abstract, rusticizarea vieții, religios vs laic, literatură bisericească actuală, paremiologie.

Mots-clés : aire large de diffusion, concret vs abstrait, ruralité de la vie, religieux vs séculier, littérature ecclésiastique actuelle, parémiologie.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
al Academiei Române, Calea 13 Septembrie, nr. 13
danielateleoaca@gmail.com

OMONIMIA PARȚIALĂ ÎN UZ ȘI CONFUZIA PARONIMICĂ

1. Introducere

Relațiile formale și semantice dintre cuvinte reprezintă un domeniu de interes constant în lexicologia românească, întrucât ele reflectă atât evoluția istorică a lexicului, cât și mecanismele prin care vorbitorii procesează și interpretează formele limbii în uzul cotidian.

Lucrarea urmărește trei obiective majore: (1) clarificarea conceptuală a distincției dintre omonimia parțială și paronimia morfologică¹, prin analizarea definițiilor și a interpretărilor existente în literatura de specialitate; (2) identificarea perechilor de omonime parțiale care, în uzul actual, manifestă comportamente similare paronimelor, în special în formele flexionare susceptibile de confuzie (pluralul substantivelor, indicativul prezent al verbelor) și (3) evaluarea empirică a gradului de confuzie dintre aceste forme prin analiza frecvenței, a distribuției contextuale și a substituițiilor eronate, întâlnite în corpusul RoTenTen21.

Prin aceste obiective, analiza își propune să demonstreze că paronimia trebuie privită nu numai prin prisma riscului potențial de abatere de la normă, ci și prin prisma modului în care vorbitorii negociază raportul dintre uz și codificarea normativă.

Articolul este organizat într-o manieră progresivă, de la secțiunea teoretică (dedicată definirii și diferențierii conceptelor de paronimie morfologică și omonimie parțială), la analiza aplicată, în care sunt examinate perechi de omonime parțiale din DOOM³ (literele A–C), cu accent pe frecvență, pe context și pe tipurile de erori identificate în RoTenTen21. Concluziile sintetizează rezultatele și discută implicațiile lor pentru descrierea variației lexicale contemporane. Ca metodologie, am plecat de la selecția perechilor de omonime parțiale din DOOM³, cu excluderea termenilor ieșiți din uz, regionali sau imposibil de confundat și am interogat corpusul RoTenTen21 prin platforma Sketch Engine, ceea ce a permis identificarea frecvenței formelor flexionare relevante, a contextelor de apariție, a proporției utilizărilor eronate și a situațiilor de suprapunere semantică sau substituție paronimică.

Ipoteza de la care am plecat în articolul de față este că anumite omonime parțiale din limba română, al căror statut omonimic este certificat ca atare în DOOM³, pot fi interpretate, în același timp, ca paronime morfologice datorită formelor flexionare de multe ori confundabile (în cazul substantivelor, mai ales la plural, iar în cazul verbelor, la indicativ prezent). Această potențială confuzie este valabilă, cel puțin

¹ Numim paronimie morfologică relația de cvasiidentitate formală și de diferență semantică între forme gramaticale a două cuvinte, pasibile, în consecință, de confuzie lexico-semantică (vezi, spre exemplu, *fascicul* și *fasciculă*, *grup* și *grupă*, *pendul* și *pendulă*, *program* și *programă* etc., pe de o parte, *accese* și *accesuri*, *butoni* și *butoane*, *cămine* și *căminuri*, *globi* și *globuri* etc.).

teoretic, atât în cazul omonimelor parțiale neetimologice, cât și, mai ales, în cazul omonimelor parțiale etimologice, între sensurile cărora mai sunt sesizabile, pentru vorbitori, legăturile semantice inițiale².

Referindu-se la omonimele lexicale, Cristian Moroianu consideră că „acestea pot proveni din etimoane diferite, printr-un fapt accidental, arbitrar (omonime lexicale neetimologice) sau pot proveni din același etimon, pe cale internă sau externă, mai apropiat sau mai îndepărtat, direct sau indirect (omonime lexicale etimologice)”³. Autorul expune câteva dintre modalitățile de realizare a omonimiei lexicale „neetimologice”, printre care convergența fonetică a două sau mai multe cuvinte cu etimologii diferite, provenind din aceeași limbă (ex.: *car*¹, -e s.f. < lat. *carrus* și *car*², -i s. m. < lat. *carius*) sau din limbi diferite (ex.: *coral*¹, -i s. m. „animal celenterat”, din germ. *Koralle*, lat. *corallus* și *coral*², -ă adj. „de/pentru cor”, din fr. *choral*) și derivarea de la baze imediate diferite, din aceeași familie lexicală (ex. *albinărie* s.f. „mulțime de albine”, din *albină* + -ărie și *albinărie* s.f. „apicultură”, din *albinar* + -ie). În ceea ce privește omonimele lexicale etimologice, conform aceluiași studiu, acestea se pot grupa în 1) omonime care alcătuiesc dublete etimologice, având același etimon (ex. *cot*¹, *coate* s. n. < lat. *cubitus* și *cot*², *coturi*, s. n., specializat morfosemantic din primul) și 2) omonime obținute prin derivare de la aceeași bază, cu sufixe omonimice diferite (ex. *acar*¹ s. n. „cutie în care se țin acele”, din *ac* + suf. locativ -ar, și *acar*² s. m. „obiect în jurul căruia își împletesc țărâncile părul”, din *ac* + suf. instrumental -ar)⁴. Omonimele „derivaționale” se pot forma de la aceeași bază (vezi supra), dar se pot forma și între derivate de la cuvinte diferite cu același sufix polisemantic, aparținând aceleiași familii lexicale: *ciocănaș*¹ „ciocan mic” (< *ciocan* + -aș) și *ciocănaș*² „muncitor la minele de sare” (< *ciocăni* + -aș), între derivate de la baze diferite cu sufixe diferite, aparținând unor familii lexicale diferite: *pisoi*¹ „pui de pisică” (< *pis* + -oi) și *pisoi*² „pisător, pisălog” (din *pisa* + -oi) etc.⁵

Ca urmare, plecăm de la premisa că eventualele confuzii sunt de așteptat mai degrabă în cazul omonimiei etimologice, unde funcționează încă sentimentul identității semantice originare. Comunicarea spontană, relaxată, lipsită de cenzura normativă și, de cele mai multe ori, de autocenzură duce la asemenea confuzii, care apar și ca rezultat al unei insuficiente cunoașteri a sensurilor cuvintelor și al lipsei proprietății termenilor.

Această suprapunere funcțională a celor două relații formale și semantice (omonimia parțială și paronimia morfologică) justifică studierea comparativă a acestora și reevaluarea relației dintre ele. La origine, ceea ce considerăm astăzi, prin convenție,

² Despre relația dintre omonimia parțială și paronimia etimologică, vezi Cristian Moroianu, *Dublete și triplete etimologice în limba română*, București, Editura Universității din București, 2005, p. 209–225.

³ Cristian Moroianu, „Omonimia în sfera lexicului”, în *Limbă și literatură*, 1999, p. 23–34.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Pentru clasificare și exemple, am folosit Florina Maria Băcilă, *Omonimia în limba română – privire monografică*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2007, p. 71–76. Prin caracterul lor derivativ, omonimele de acest tip nu pot forma dublete etimologice, indiferent de gradul de înrudire al bazelor.

omonime etimologice parțiale erau, cele mai multe, cuvinte polisemantice, a căror variație de număr și, uneori, de gen, explicabilă intern din punct de vedere structural, s-a transformat, treptat, în două cuvinte diferite, cu sensuri apropiate, dar suficient de diferite încât folosirea unuia în locul celuilalt să producă confuzie de tip paronimic.

2. Descriere teoretică a celor două concepte lingvistice

2.1. Paronimia

Paronimia constituie un fenomen lexical care a cunoscut o varietate de abordări în literatura de specialitate, reflectând diversitatea perspectivelor teoretice asupra relațiilor dintre unitățile lexicale. Deși, în linii generale, este înțeleasă ca relația dintre cuvinte apropiate din punct de vedere fonetic, dar diferite semantic, delimitarea exactă a paronimiei a variat considerabil în funcție de contextul istoric, de școala lingvistică și de scopurile analizei.

Astfel, au fost date, pe rând, definiții de tipul: „cuvinte foarte asemănătoare ca formă (...), dar deosebite în ce privește sensul” (DGS, s.v.), „cuvinte foarte asemănătoare sau aproape identice formal, dar al căror înțeles diferă într-o măsură mai mică sau mai mare” (Bidu-Vrănceanu 2006: 83), „cuvinte cu o asemănare fonetică evidentă, care provin adesea din împrumuturi recente, dar care, în ciuda similarității, nu sunt identice, nici din punct de vedere fonologic, nici semantic” (DTG 2021, s.v.), „relație variabilă, mergând de la diferență până la echivalență totală sau parțială, între sensurile a două sau mai multe cuvinte care au o formă cvasi-identică și care, din această cauză, pot fi confundate” (Groza 2004: 72).

Din aceste definiții și din diverse altele, similare, sunt de reținut, complementar: a) similaritatea fonetică evidentă, explicabilă arbitrar (neetimologic) sau motivat (etimologic), b) frecvența ridicată a acestui tip de relație între cuvintele provenite din împrumuturi moderne, c) gradul variabil de echivalență a sensurilor, explicabil mai ales etimologic și d) posibilitatea confuziei semantice cauzate de apropierea formală a termenilor și, în consecință, confundarea lor.

Reluând, în sinteză, cele spuse în bibliografia aferentă, considerăm, la rândul nostru, că paronimia este relația formală și semantică între două sau mai multe cuvinte de sine stătătoare, aparținând mai ales lexicului modern, cu structuri fono-morfologice foarte asemănătoare și cu sensuri mai mult sau mai puțin diferite, a căror cvasi-identitate formală poate duce, în funcție de diverși factori, la atracție, confuzie și substituție paronimică.

În ceea ce privește definirea paronimelor în limbile de circulație internațională, amintim definiția lui Jean Dubois: „se numesc paronime cuvintele sau seriile de cuvinte cu sensuri diferite, dar cu forme relativ apropiate”⁶, autorul adăugând că paronimele sunt supuse uneori fenomenelor de atracție paronimică și etimologie populară.

⁶ Jean Dubois, *Dictionnaire de linguistique*, Ed. Larousse, Paris, 1994.

La rândul său, Albert Dauzat adaugă că „o atracție (...) paronimică (...) se exercită orbește între cuvinte cu structură similară, indiferent de diferența de sens și adesea în direcția opusă”⁷. Punând în relație paronimia cu omonimia, Aino Niklas-Salminen consideră că „paronimele sunt termeni ale căror semnificații sunt diferite, dar ai căror semnificanți sunt aproape identici”⁸.

În concluzie, studiul paronimiei în limba română relevă un fenomen lingvistic situat la granița dintre fonetică și semantică, având implicații atât teoretice, cât și practice. De-a lungul timpului, lingviștii au abordat paronimia din perspective variate, conturând definiții diverse, însă majoritatea converg asupra faptului că aceasta poate genera confuzii în comunicare.

2.2. Omonimia

În lingvistica românească, omonimia desemnează, în general, relația dintre cuvinte identice ca formă, dar diferite ca sens. Unii autori o definesc strict, pe criterii etimologice (etimologie diferită, deci identitate formală arbitrară, ceea ce duce, de regulă, la omonimie totală, externă), alții includ și lexicalizările obținute din specializarea semantică a variantelor morfologice ale aceluiași cuvânt polisemantic, ceea ce duce, de această dată, la omonimie parțială, internă). Astfel, nu există o definiție unitară, iar granița dintre omonimie și polisemie rămâne uneori discutabilă.

„Relație între două sau mai multe cuvinte, morfeme și construcții care au aceeași formă și sensuri diferite.” (DGS 1997 s.v.) Aceasta este definiția de bază a omonimiei, care surprinde esența fenomenului: identitatea formală însoțită de diferențiere semantică.

Într-un sens mai cuprinzător, „omonimia poate fi înțeleasă ca o categorie largă care include potrivirea de formă lingvistică, adică secvențe identice formal, cu înțelesuri diferite, la diverse niveluri ale limbii: lexical, morfologic și sintactic” (Bidu-Vrăncianu 2006: 60).

După cum se menționează în literatura de specialitate, „în principiu, adevăratele omonime sunt, simultan și obligatoriu, omofone și omografe; ele au nu numai semnificații distincte, ci și semnificanți identici, adică nu diferă nici ca accentuare” (Băcilă 2007: 24).

La nivel lexicografic, în *Dicționarul explicativ al limbii române*, omonimele sunt evidențiate cu ajutorul indicilor diferențiatori, în timp ce paronimele nu au o indicație specială în calitate de titluri. În toate cele trei ediții ale *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic*, ambele relații sunt puse în evidență: omonimele parțiale cu indici la umărul din dreapta, iar paronimele, prin paranteze cu informații semantice diferențiatore. Atât omonimele, cât și paronimele sunt unitați între care se stabilesc relații în principal formale și, secundar, semantice: identitate formală

⁷ Albert Dauzat, *Histoire de la langue française*, Bibliotheque scientifique, Paris, 1930, p. 234.

⁸ *La lexicologie*, 2e édition, Armand Colin, 1997, p. 92.

(totală sau parțială) în cazul primelor vs cvasiidentitate formală în cazul celorlalte, respectiv sensuri mai mult sau mai puțin diferite.

3. Prezentarea și analiza datelor din corpus

Prezentul capitol este dedicat expunerii și interpretării datelor extrase din corpusul selectat (literele A-C din DOOM³), având ca obiectiv central validarea ipotezei conform căreia anumite forme lexicale sau gramaticale sunt susceptibile de a fi confundate în uzul curent.

În perspectiva verificării riscului de confuzie, am selectat, din totalitatea exemplurilor de omonime parțiale etimologice, numai pe acelea care se folosesc inclusiv astăzi în comunicarea standard, la diverse niveluri ale limbii literare, eliminând situațiile de cuvinte ieșite din uz sau regionale, pe cele aparținând unor categorii lexicogramaticale diferite (adj. și s. m. f.) sau pe cele între care nu există posibilitatea confuziei semantice (vezi, spre exemplu, *antrenor*¹ (persoană) s. m., pl. *antrenori* / *antrenor*² (utilaj) s. n., pl. *antrenoare*). Exemplele selectate spre discuție sunt următoarele: *acces*¹ (atac, izbucnire) s. n., pl. *accese* și *acces*² (intrare) s. n., pl. *accesuri*; *acorda*¹ (a da; a face acordul gramatical) vb., ind. prez. 1 sg. *acord*, și *acorda*² (a regla un instrument) vb., ind. prez. 1 sg. *acordez*; *agat* (piatră semiprețioasă) s. n., pl. *agate*¹ și *agată* (literă) s. f., pl. *agate*²; *aglutinant*¹ (anticorp) s. m., pl. *aglutinanti* și *aglutinant*³ (substanță, material) s. n., pl. *aglutinante*; *alcool*¹ (compus chimic) s. m., pl. *alcooli* și *alcool*² (spirt; băutură) s. n., (băuturi) pl. *alcooliuri*; *arc*¹ (porțiune de curbă) s. n., pl. *arce* și *arc*² (resort) s. n., pl. *arcuri*; *arlechin*¹ (culisă, reflector) s. n., pl. *arlechine* și *arlechin*² (personaj comic) s. m., pl. *arlechini*; *auricul* (compartiment al inimii) s. n., pl. *auricule*¹ și *auriculă* (pavilionul urechii) s. f., pl. *auricule*²; *balansor* (dispozitiv) s. n., pl. *balansoare*¹ și *balansor* (fotoliu) s. n., pl. *balansoare*²; *bandă*¹ (fâșie) s. f., pl. *benzi* și *bandă*² (grup) s. f., pl. *bande*; *bilet* (scrisorică; tichet) s. n., pl. *bilete*¹ și *biletă* (semifabricat; parte a unui par) s. f., pl. *bilete*²; *bolero* (dans) s. n., pl. *bolerouri*¹ și *bolero* (vestă) s. n., pl. *bolerouri*²; *bombardier*¹ (aviator) s. m., pl. *bombardieri* și *bombardier*² (avion) s. n., pl. *bombardiere*; *buton*¹ (comutator) s. n., pl. *butoane* și *buton*² (nasture) s. m., pl. *butoni*; *calcul*¹ (piatră) s. m., pl. *calculi* și *calcul*² (socoteală) s. n., pl. *calcule*; *car*² (parte a mașinii de scris) s. n., pl. *căruri* și *car*³ (vehicul) s. n., pl. *căre*; *centimetru*¹ (panglică de măsurat) s. n., pl. *centimetre* și *centimetru*² (unitate de măsură) s. m., pl. *centimetri*; *centru*¹ (punct anatomic, jucător) s. m., pl. *centri* și *centru*² (punct central, localitate, instituție) s. n., pl. *centre*; *cilindru*¹ (corp geometric) s. m., pl. *cilindri* și *cilindru*² (joben) (înv.) s. n., pl. *cilindre*; *colectiv*² (echipă, grup) s. n., pl. *colective*¹ și *colectivă* (cooperativă) (înv.) s. f., pl. *colective*²; *complex*² (construcție) s. n., pl. *complexuri* și *complex*³ (comportare) s. n., pl. *complexe*; *component*² s. n., pl. *componente* și *component*³ (persoană) s. m., pl. *componenti*; *concura*¹ (a participa la un concurs, a face concurență) vb., ind. prez. 1 sg. *concurez* și *concura*² (a converge) vb., ind. prez. 3 *concură*; *contracta*¹ (a încheia

un contract; a dobândi o boală) vb., ind. prez. 1 sg. *contractez*, și *contractă*² (a ~) (a micșora; a strânge) vb., ind. prez. 3 *contractă*; *contrafort*¹ (element de construcție) s. m., pl. *contraforți* și *contrafort*² (turn de extracție) s. n., pl. *contraforturi*; *coral*¹ (animal; piatră semiprețioasă) s. m., pl. *corali* și *coral*² (cântare) s. n., pl. *corale*; *corp*¹ (formațiune anatomică) s. m., pl. *corpi* și *corp*² (trup; trunchi; agregat de particule; colectivitate) s. n., pl. *corpuri* (și în: *corpuri legiuitoare*); *curent*² (de aer, electric, marin etc.) s. m., pl. *curenți* și *curent*³ (tendință, mișcare artistică, de idei) s. n., pl. *curențe*. Cele mai multe dintre perechile de mai sus reprezintă exemple de cuvinte la origine polisemantice, specializate în două unități distincte fie încă din momentul pătrunderii lor în limbă, fie pe parcursul utilizării lor interne, din variante morfologice coocurente în uz. Fac excepție perechile *balansor* și *balansoar*, *bilet* și *biletă*, respectiv *bandă*¹ și *bandă*², cuvinte cu etimoane directe diferite, indiferent de limba din care provin⁹.

Prin verificarea corpusului cu ajutorul platformei Sketch Engine, am urmărit atât frecvența și contextul de apariție al fiecărui termen, cât și posibilele situații de suprapunere semantică sau de substituție eronată, care pot semnală tendințe de confuzie între cele două lexeme. Analiza datelor a arătat că, în majoritatea cazurilor, perechile de forme examinate sunt corect diferențiate în uzul limbii. Cu toate acestea, au fost identificate și câteva situații în care distincția nu este menținută consecvent, ceea ce generează uneori confuzii de sens sau de formă.

În continuare, urmează prezentarea a câteva exemple relevante care ilustrează aceste fenomene. Prima pereche de paronime parțiale este *accese* – *accesuri*. Am identificat astfel un total de 4.887 de exemple care conțin forma *accese*. Dintre acestea, 2.859 reprezintă utilizări considerate incorecte, în care *accese* este folosit în locul formei normative *accesuri*. Aceasta corespunde la aproximativ 58,5% de procente din totalul aparițiilor, ceea ce indică o frecvență semnificativă a formei greșite în uzul actual. Interesant este însă că fenomenul invers – folosirea formei *accesuri* în locul lui *accese* – este aproape inexistent: din 284 de ocurențe ale formei *accesuri*, doar două pot fi considerate eronate.

Această asimetrie se explică, probabil, prin faptul că forma *accese* este mai frecvent întâlnită în limbă și mai ușor de asociat intuitiv cu pluralul substantivului *acces*, întrucât urmează un model productiv în română pentru formarea pluralului la neutrele terminate în *-es* (de tipul *congres-congrese*, *exces-excese*, *proces – procese*, *succes – succese* etc.). În schimb, forma corectă *accesuri* are o distribuție lexicală mai restrânsă și poate fi percepută ca neobișnuită, ceea ce favorizează înlocuirea ei cu varianta analogică *accese*. Cele două forme de plural reprezintă o firească oscilație, în interiorul neutrelor, între desinențele *-e* și *-uri*, a căror coocurență a determinat, în timp, specializarea acestor variante morfologice în două cuvinte diferite, omonime parțiale la singular și paronime etimologice la plural.

⁹ Pentru originea lor, am consultat DELR, s.v. (<https://delr.lingv.ro/>).

Exemple:

*În situația în care se descoperă **accese** de acest gen, Site-ul își rezervă dreptul de a anula sau suspenda accesul dumneavoastră la Conținutul său.* (<https://www.cosmopolitan.ro/termeni-si-conditii>, consultat pe 30.10.2025)

*Clădirea va cuprinde 4 **accese** pietonale, atât la parter cât și la demisol, fiecare cuprinzând o scară închisă și câte un ascensor de 8 persoane.* (<http://www.oradea.ro/stiri-oradea/au-inceput-lucrarile-la-prima-parcare-de-tip-park-and-ride-din-oradea>, consultat pe 30.10.2025)

*Conform proiectului tehnic, pe lângă reabilitarea prin asfaltare a străzilor din comună se vor construi podețe, **accese** auto și pietonale, dar și rigole pentru colectarea apelor pluviale.* (<http://www.graiuldobrogei.ro/articole/7717-au-%C3%AEnceput-lucr%C4%83rile-de-asfal-tare-%C3%AEEn-amzacea.html>, consultat pe 30.10.2025)

*Biserica avea două **accese**. Portalul vestic, cu terminație semicirculară, are trei retrageri dreptunghiulare și impostă semicilindrică realizată din cărămizi profilate (...).* (<http://enciclopediavirtuala.ro/monument.php?id=428>, consultat pe 30.10.2025)

*Eram doar o leguma. dupa ce am inceput sa imi revin, aveam **accesuri** de panica, si nu puteam merge nicaieri neinsotita.* (<https://www.lucrudemana.com/t1849p25-sanatatea-noastra-cap-1>, consultat pe 30.10.2025)

În continuarea analizei efectuate pe aceeași platformă, am investigat paronimele substantivele *auricul* și *auriculă*, care sunt tot omonime parțiale, de această dată la plural (ambele au pl. *auricule*). În total, am identificat 206 ocurențe ale formei *auricul*, dintre care 16 reprezintă utilizări eronate în raport cu norma literară (aproximativ 7,8%). În ceea ce privește forma *auriculă*, aceasta a fost atestată în 15 exemple, dintre care doar trei utilizări au fost considerate incorecte (adică 20%). Rezultatele obținute sugerează o tendință mai accentuată de confuzie în utilizarea formei *auricul* comparativ cu *auriculă*, ceea ce poate indica o influență a analogiei morfologice sau o insuficiență claritate terminologică în uzul curent al termenului.

Exemple:

*Erupțiile herpetice în înfrângerea vestibular papillomatosis icd 10 faciale, cohlear și vestibular sunt localizate pe pielea **auriculului**, în jurul acestuia, în canalul urechii și chiar pe timpan.* (<http://leacurinaturiste.ro/vestibular-papillomatosis-icd-10-912646.php>, consultat pe 05.11.2025)

*Pentru a trata mai complet întreaga suprafață a canalului urechii și urechii, **auriculul** este pliat pe jumătate și ușor masat la baza sa.* (<http://info-tecuci.ro/stadiul-invaziv-al-puterniciloidozei-785839.php>, consultat pe 05.11.2025)

*Camera superioară este numită atrium (sau **auriculă**), iar camera inferioară este denumită ventricul.* (<https://www.jurnal-sanatate.ro/inima-anatomia-inimii>, consultat pe 05.11.2025)

*În cazul în care identificarea se efectuează cu crotalie în conformitate cu articolul 59 alineatul (1) litera (a) din Regulamentul delegat (UE) 2019/2035, ea se fixează la **auriculul urechii stângi** a animalului ecvin ([https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX: 32021R0963](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:32021R0963), consultat pe ...)*

***Auriculul urechii** sau pavilionul este vazut ca si un microsystem reprezentand intregul corp uman. (<https://www.roportal.ro/articole/despre/beneficiile-masajului-urechii/> consultat pe ...).*

În urma cercetării pe aceeași platformă a formelor de plurale *bande-benzi*, s-au înregistrat 3.532 de apariții ale formei *bande*, dintre care 18 au fost identificate ca fiind utilizări incorecte, în contexte în care norma literară ar fi impus folosirea formei *benzi*. Aceasta corespunde la 0,51 procente utilizări greșite. În ceea ce privește forma *benzi*, aceasta a fost regăsită în 44.049 de instanțe, dintre care doar 9 utilizări au fost considerate eronate, ceea ce reprezintă aproximativ 0,02%. Rezultatele obținute indică faptul că, deși forma *bande* prezintă un număr semnificativ mai mic de apariții decât *benzi*, proporția utilizărilor incorecte este ușor mai ridicată în cazul primeia. Totuși, frecvența relativ scăzută a abaterilor în ambele situații sugerează că diferențierea între cele două forme este, în general, bine stăpânită în uzul actual, iar confuziile par a avea un caracter izolat, probabil influențat de contextul terminologic sau de factori stilistici.

Exemple:

*Pentru sceptici, mai degraba sa invete pe cei care intra in sensul giratoriu de pe banda a doua sa nu astepte sa fie libere ambele **bande** de circulatie, cei care ies din banda a doua sa se asigure (...)* (<https://www.monitorulsv.ro/Local/2016-12-08/Un-nou-pod-peste-raul-Suceava-singura-solutie-viabila-pentru-fluidizarea-trafficului-in-oras>, consultat pe 31.10.2025)

*Bancnotele contrafăcute erau realizate pe suport de hârtie, fereastra transparentă fiind imitată prin decuparea de pe bancnota contrafăcută a zonei aferente și aplicarea unei **bande** adezive tip scotch...* (<http://giurgiu-net.ro/archives/37018>, consultat pe 31.10.2025)

*Interpretări actuale ale literaturii pentru copii: **bande** desenate, desene animate și jocuri pentru calculator.* (<https://www.icr.ro/pagini/glasul-bucovinei-nr-2-3-90-91-2016>, consultat pe 31.10.2025)

*O dragoste interzisă, două **benzi** rivale, un subiect ce amintește de "Romeo și Julieta", dar e depănat pe străzile din New York...* (<https://eziarultau.ro/hai-si-tu/box-office/filme-mult-asteptate-in-2020>, consultat pe 31.10.2025)

*Emi Pian a murit în urma unui conflict între două **benzi** rivale. Liderul Duduienilor a murit după un conflict între două **benzi** rivale.* (<https://observatornews.ro/social/emi-pian-ar-fi-murit-din-cauza-unui-infarct-surse-382893.html>, consultat pe 31.10.2025)

O altă pereche de omonime parțiale analizate pe aceeași platformă este reprezentată de termenii *bolero* și *bolerou*, considerați cuvinte diferite începând cu ediția a treia a DOOM-ului, la origine variante etimologice (vezi DEX 2009 s.v., DELR, s.v. *bolero*). Deși foarte apropiate ca formă fonetică și grafică, cvasiidentitate explicabilă prin originea unică (fr. *boléro*), aceste forme prezintă sensuri distincte: *bolero* desemnează fie un dans sau o piesă muzicală de origine spaniolă, fie o compoziție orchestrală cunoscută (precum celebra lucrare a lui Maurice Ravel), în timp ce *bolerou* se referă la un articol vestimentar scurt, asemănător unei jachete, purtat de obicei peste o rochie. Cercetarea a evidențiat 1.543 de ocurențe ale formei *bolero*, dintre care 252 au fost identificate ca utilizări incorecte, în contexte în care norma literară ar fi impus forma adaptată fonetic *bolerou*. Aceasta reprezintă aproximativ 16,3% utilizări eronate.

În contrast, forma *bolerou* a fost regăsită în 42 de exemple, toate considerate corecte din punctul de vedere al normei actuale. Aceste date sugerează că, deși forma *bolero* este mai frecventă în uz, o parte semnificativă dintre aparițiile sale reflectă o abatere de la norma literară, posibil ca urmare a persistenței formei de origine străină în registrul comun. În schimb, utilizarea consecvent corectă a formei *bolerou* poate indica o mai bună conștientizare a variantei adaptate în mediile în care se respectă standardele limbii literare.

*Set din doua piese, compus din **bolero** alb cu model in forma de inima pe piept si rochie in nuante de alb cu bleu, accesoriata cu fundita detasabila.* (<http://www.ghidul-nuntii.ro/product/5566>, consultat pe 05.11.2025)
*Buna, eu asa avea o intrebare legata de firele de ata folosite. As vrea sa fac un **bolero** folosind un model aerisit cum ar fi cel din mijloc de pe pagina 8.* (<http://www.senpolia.ro/78-modele-de-tricotat/8>, consultat pe 05.11.2025)
*Costumația a fost simplă: rochie neagră, **bolero** negru și balerini aurii.* (<http://www.iguanitza.com/tag/mrevelion>, consultat pe 05.11.2025)
O poveste în culori tomnatice, pictată cu plante pe acest bolero unic...
*Top/ **bolero** /bustiera din bumbac* (<http://vintagesiactual.blogspot.com/2018/01/despre-dansul-in-super-pasi.html>, consultat pe 05.11.2025)

Un alt exemplu este verbul *a contracta*, care are sensuri principale precum *a încheia un contract* (în limbaj juridic, economic) și *a strânge, a micșora, a încorda* (în limbaj medical sau general). Din el derivă formele personale *contractez* (persoana I singular, prezent: *eu contractez un credit*) și *contractă* (persoana a III-a singular, prezent: *el/ea contractă o boală* sau *mușchiul se contractă*). Spre deosebire de exemplele anterioare, în care etimonul era fie unic, fie multiplu, în cazul verbului discutat este vorba de două etimoane directe omonimice. Deși omonime etimologice, flexiunea lor a cunoscut variații firești la indicativ prezent (cu sau fără sufix verbal), variații care au funcționat la ambele verbe, până când vb. *contractă*¹ (a încheia un contract;

a dobândi o boală) s-a specializat cu sufix, iar *contractă*² (a micșora; a strânge) s-a specializat fără sufix, vezi DOOM³, s.v.

Pe platforma analizată, forma *contractez* apare de 1971 de ori, dintre care 35 de ocurențe (aprox. 1,78%) sunt folosite greșit. În schimb, forma *contractă* apare 2120 de ori, cu doar 5 utilizări greșite (0,19%), ceea ce indică o stăpânire mai bună a acestei forme. Rezultatele arată că, deși ambele forme sunt corecte și frecvente, *contractă* este folosită mai consecvent și cu un grad de acuratețe mai mare, în timp ce *contractează* prezintă mai multe abateri, reflectând o ușoară nesiguranță în distingerea între persoanele verbului sau între sensurile juridic și cel medical ale cuvântului.

Exemple:

(...) *creditarea per ansamblu se contractă în termeni anuali* (<https://negritoiu.ro/2013/avem-prea-putini-intreprinzatori-si-imm-uri-care-sa-aplice-pentru-fonduri-ue>, consultat pe 09.11.2025).

De peste zece ani, cea mai bună monedă în care se contractă un credit pentru locuință este o valută străină: dolarul inițial, apoi euro. (<https://www.dorohoinews.ro/economic-613-Anunț-pentru-românii-cu-rate-în-euro-!.html>, consultat pe 09.11.2025)

La sfârșitul expirației, contractează-ți mușchii stomacului. (<https://www.librariespirituala.ro/terapii-alternative/totul-despre-reiki-ghidul-suprem-al-artei-reiki.html?tag=Tot>, consultat pe 09.11.2025)

Practicarea de exerciții de tip Kegel: contractează mușchii pelvieni (mușchii pe care îi contractezi atunci când vrei să te oprești din urinat) (<https://www.libertateapenturfemei.ro/dictionar-medical/prolapsul-uterin>, consultat pe 09.11.2025)

Fenomenul de omonimie etimologică parțială în limba română se evidențiază prin mai multe perechi lexicale, dintre care semnificative *accident* și *curent*. Deși identice formal, aceste cuvinte prezintă evoluții morfosemantice divergente ale unui unic etimon intern, specializate prin domenii de utilizare separate și prin comportamente gramaticale diferite, ceea ce le delimitează clar în uzul limbii.

Spre exemplu, s. n. *accident*¹, pl. *accidente*, cu sensul de „întâmplare, eveniment neașteptat”, provine din lat. *accidens* („ce se întâmplă”), păstrând sensul comun, cotidian, iar s. m. *accident*², pl. *accidenți*, cu sensul de „semn muzical de alterare”, provine din aceeași sursă originală, însă prin mediere romanică (franco-italiană), pentru sensul din limbajul muzical. Substantivul *curent*², cu sensul de „mișcare de aer, apă, energie electrică etc.”, provine din lat. *currere* („a curge, a alerga”), păstrând sensul concret, fizic. În schimb, *curent*³, cu sensul de „tendință, mișcare artistică sau de idei”, derivă din aceeași rădăcină latină, dar printr-o extensie metaforică, desemnând „fluxul” ideilor sau direcțiile culturale. Din punct de vedere morfologic, masculinul *curent*² are pluralul *curenți*, în timp ce neutru *curent*³ are pluralul *curente*. Și în acest caz, corpusul citat confirmă faptul că vorbitorii nu confundă aceste forme, ceea ce

elimină riscul suprapunerii. Și aici, corpusul menționat anterior arată că vorbitorii nu confundă aceste forme, ceea ce menține claritatea uzului.

Perechea analizată	Utilizări greșite	Stabilitate în uz
curent, -i/ curent-e accident, -e/accident, -i	0% 0%	maximă
contractez contractă	0,19% 1,78%	ridică
benzi bande	0,02% 0,51%	ridică
auricul auriculă	7,8% 20%	scăzută
bolero bolerou	16,3% 0%	scăzută
accese accesuri	58,5% 0,70 %	foarte critică

Analiza coroborată a datelor și a reperelor etimologice oferite de DELR permite identificarea unor mecanisme care determină succesul sau eșecul procesului de dezambiguizare în limba română actuală. Dintre factorii de stabilitate, cel mai important este cel contextual-semantic, urmat de cel morfologic. Cea mai stabilă categorie analizată este cea a omonimelor de tipul masculin vs neutru (*accident*¹ și *accident*², *curent*¹ și *curent*²), cu sensuri foarte diferite, unde rata de eroare este nulă. Această mare stabilitate este total explicabilă în cazul omonimelor parțiale interne de tip masculin vs neutru, a căror specializare lexicală din variante morfologice de gen se realizează în domenii semantice foarte diferite. Diferențele semantice foarte mari „protejează” și corecta folosire a omonimelor interne de tipul *bandă*¹ și *bandă*² (neetimologice), *contractă*¹ și *contractează*² (etimologice), în cazul cărora am constatat puține confuzii. Un rol important îl are, așadar, folosirea acestor paronime morfologice în contexte specializate foarte diferite între ele (domeniile medical, juridic, tehnic etc.), de către vorbitori care cunosc diferențele specifice pe care, de cele mai multe ori, ei înșiși le impun în limbă. Se poate presupune, astfel, că un specialist în știința muzicală face corect diferența între *accidenți* și *accidente*, că un medic știe diferența între *contractează* și *contractă* etc.

În schimb, acolo unde diferența semantică nu este foarte clară pentru vorbitori, iar analogia cu situațiile de variație morfologică în interiorul aceluiași gen dă impresia de ezitare acceptabilă, riscul confuziei paronimice este mai ridicat: vorbitorul pune accentul mai degrabă pe conținut decât pe formă și, ca atare, alege forma cea mai cunoscută, chiar dacă este greșită contextual, ducând astfel la anularea distincției semantice dintre paronime.

4. Concluzii

În prezentarea de față am urmărit, pe baza atestărilor, în ce măsură norma literară (în cazul de față, de natură gramaticală) este respectată în situații de paronimie morfologică (atât neetimologică, cât și etimologică), rezultată în urma specializării interne a diferențelor (în cazul primei categorii) sau al variațiilor morfologice (în cazul celei de a doua), în funcție de diferențele semantice dintre cuvintele puse în relație.

Am avut în vedere acele situații în care atracția și confuzia paronimică sunt facilitate de prezența variațiilor flexionare la substantivele aparținând aceluiași gen (spre exemplu, oscilația dintre *-e* și *-uri* la neutre, *-e* și *-i* la feminine) sau unor genuri diferite (atât la plural, masculin vs neutru, cât și la singular, feminin vs neutru), evitând exemplele din afara registrului comun (cuvinte regionale, pe de o parte, cuvinte din terminologii foarte specializate, pe de altă parte) și pe cele la care gradul de confuzie este redus în mod obiectiv (spre exemplu, masculinele și femininele animate).

Analiza realizată confirmă ipoteza că, în uzul actual al limbii române standard, granița dintre omonimie și paronimie se dovedește mai permeabilă decât în descrierile teoretice tradiționale. Exemplele discutate evidențiază faptul că riscul de confuzie nu este uniform distribuit, ci depinde de factori precum frecvența lexicală, productivitatea modelelor morfologice, gradul de specializare terminologică sau persistența unor forme etimologice.

În ansamblu, cercetarea demonstrează că anumite perechi lexicale pot fi considerate hibride, situându-se la intersecția dintre omonimie și paronimie, și că analiza lor oferă perspective relevante atât pentru descrierea teoretică a sistemului lexical, cât și pentru înțelegerea mecanismelor de variație și de schimbare lingvistică.

BIBLIOGRAFIE

- Băcilă, Florina-Maria, *Omonimia în limba română: privire monografică*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2007.
- Bidu-Vrânceanu, Angela, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *DGS- Dicționar general de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001.
- Bidu-Vrânceanu, Angela, Forăscu, Narcisa, *Limba română contemporană. Lexicul*, București, Editura Humanitas Educațional, 2006.
- Coteanu, Ion și Lucreția Mareș (coordonatori), *Dicționarul explicativ al limbii române* (ediție revăzută și adăugită), București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- Dauzat, Albert, *Histoire de la langue française*, Paris, Bibliotheque scientifique, 1930.
- Dubois, Jean, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Ed. Larousse, 1994.
- Groza, Liviu, *Elemente de lexicologie*, București, Editura Humanitas Educațional, 2004.
- Moroianu, Cristian, „Omonimia în sfera lexicului”, în *Limbă și literatură*, Anul XLIV, vol. II, 1999, p. 23–34.
- Moroianu, Cristian, „Paronimia etimologică în limba română”, în *Limbă și literatură*, (LL), Anul L, vol. 1–2, 2005, p. 26–35.

Moroianu, Cristian, *Dublete și triplete etimologice în limba română*, București, Editura Universității din București, 2005.

Niklas-Salminen, Aino, *La lexicologie*, 2e édition, Ed. Armand Colin, 1997.

Pana Dindelegan, Gabriela și Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, Adnana Boioc Apintei, *Dicționar de termeni gramaticali și concept lingvistice conexe* (DTG), București, Editura Univers Enciclopedic, 2023.

Bibliografie electronică

<https://delr.lingv.ro/>

<https://doom.lingv.ro/>

PARTIAL HOMONYMY IN USAGE AND PARONYMIC CONFUSION

(Abstract)

The study examines the relationship between partial homonymy and paronymy in Romanian, starting from the observation that the theoretical boundary separating these two categories becomes considerably less stable in actual linguistic practice. The introduction argues that, although partial homonymy – defined as the identity of form restricted to specific inflectional contexts – and paronymy – defined as the formal proximity of distinct lexemes – are conceptually distinct, empirical data reveal zones of overlap that challenge this neat separation.

The conclusions reinforce the initial hypothesis: the boundary between partial homonymy and paronymy is more permeable in practice than theoretical models suggest. The degree of confusion depends on factors such as lexical frequency, morphological productivity, terminological specialization, and the persistence of etymological forms. The phenomenon of “partial paronymy” thus emerges not merely as a deviation from the norm but as an indicator of linguistic dynamism and of the ongoing negotiation between usage and codified standards.

Cuvinte-cheie: omonimie, paronimie, lexeme, variație, substituție.

Keywords: homonymy, paronymy, lexeme, variation, substitution.

*Școala Doctorală a Facultății de Litere,
Universitatea din București,
strada Edgar Quinet, nr. 5–7, sector 1, București
monemin@yahoo.com*

Emanuel Conțac

**RECEPTAREA LUI IOAN HRISOSTOMUL, RESPECTIV
A LUI VASILE CEL MARE, ÎN OMILIA 21 („TÂNĂRUL BOGAT”)
DIN TÂLCUL EVANGHELIILOR (1567)¹**

Introducere

Problema surselor *Cazaniei I* coresiene este departe de a fi lămurită, dar cercetarea întreprinsă în ultimii ani a scos la iveală câteva elemente care au arătat că geneza acestui remarcabil produs cultural este mult mai complexă decât s-a crezut îndeobște. Ce știm sigur, până în momentul de față, este că autorul omiliarului coresian a folosit cel puțin o sursă maghiară. *Omilia 60* („Tăierea-împrejur a Domnului”) reprezintă o preluare (și adaptare) a *Omiliei la Crăciunul mic* din *Válogatott prédikációk*, colecție de predici publicată de Melius Juhász Péter în 1563².

De departe, însă, cea mai importantă sursă folosită de autorul omiliarului coresian este *Comentariul la Matei* al lui Musculus (*editio princeps* 1544). Idei și fragmente din acest comentariu au fost identificate în *Omilia 11* (Matei 4: Chemarea primilor ucenici)³, *Omilia 14* (Matei 8: Demonizații din Gadara)⁴, *Omilia 47* (Marcu 8: Purtarea crucii)⁵, *Omilia 50* (Ioan 12: Intrarea lui Isus în Ierusalim)⁶. Există indicii că și lucrarea *Loci Communes* a lui Musculus a fost întrebuințată de

¹ This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P2-2.1-BSO-2023-0005, within PNCDI IV.

² Enikő Pál, Emanuel Conțac, Ioan-Mihai Felea, „Noi contribuții privind raportul dintre cartea de predici a lui Melius (*Válogatott prédikációk*), *Cazania I* coresiană (*Tâlcul evangheliilor*) și *Postilla de la Neagovo*, din perspectiva predicii la Tăierea-împrejur a Domnului, în *Limba română*, vol. 74 (2025), nr. 1–2, pp. 23–57.

³ Emanuel Conțac, „Comentariul lui Wolfgang Musculus la Matei 4, sursă de inspirație pentru *Omilia 11* (la Duminica a II-a de după Cincizecime) din *Tâlcul evangheliilor* (1567) (Partea I)”, în *Philologica Jassyensia*, vol. 21.2 (2025), p. 37–49, „Comentariul lui Wolfgang Musculus la Matei 4, sursă de inspirație pentru *Omilia 11* (la Duminica a II-a de după Cincizecime) din *Tâlcul evangheliilor* (1567) (Partea a II-a)” în *Philologica Jassyensia*, 22.1 (2026), pp. 37–50.

⁴ Emanuel Conțac, „Receptarea lui Ioan Hrisostomul în *Tâlcul evangheliilor* (*Omilia a 14-a*) prin intermediul *Comentariului la Matei* al lui Wolfgang Musculus (1544)”, în *Limba română*, vol. 73.1 (2024), pp. 49–68.

⁵ Emanuel Conțac, „Comentariul la *Evanghelia după Matei* (1544) al lui Wolfgang Musculus, sursă de inspirație pentru *Tâlcul evangheliilor* (1567), *Omilia* la Duminica a treia din Post”, în *Limba română*, vol. 72.1 (2023), pp. 43–78.

⁶ Emanuel Conțac, „Receptarea lui Ioan Hrisostomul în *Omilia* din Duminica Floriilor, din *Cazania I* coresiană (1567), prin intermediul *Comentariului la Matei* (1544) al lui Wolfgang Musculus”, în *Apulum. Series Historia & Patrimonium Supplementum*, vol. 62 (2025), pp. 1–14.

autorul *Cazaniei I*, întrucât elemente din această lucrare se găsesc în *Omilia 63* (Matei 17: Schimbarea la față)⁷.

Alte cercetări au scos la iveală faptul că autorul român a prelucrat elemente din opera exegetică a scriitorului bizantin Teofilact al Ohridei. Lucrările acestuia au fost traduse în latină la începutul sec. al XVI-lea, fiind tipărite frecvent în spațiul apusean. Idei și citate din comentariile lui Teofilact au fost identificate în *Omilia 4* (Ioan 5: Vindecarea slăbănogului)⁸, *Omilia 22* (Matei 21: Pilda lucrătorilor viei)⁹ și *Omilia 42* (Luca 15: Pilda fiului risipitor).

În studiul de față vom demonstra că amplul comentariu la Matei al lui Musculus este sursa celor două citate patristice din „A patra învățătură” a *Omiliei 21*. Din cercetarea preliminară pe care am făcut-o, dar pe care o vom publica într-un alt studiu, reiese că și celelalte secțiuni ale *Omiliei 21* au la bază idei și secvențe din MUSC. 1544. În acest fel, numărul omiliilor despre care știm cert că sunt tributare *Comentariului la Matei* al teologului reformat se ridică la cinci.

Chiar dacă în această fază a cercetărilor nu avem informații complete privitoare la geneza primului omiliar coresian, pornind de la datele acumulate până în prezent, considerăm plauzibilă următoarea ipoteză de lucru: *Tâlcul evangheliilor* reprezintă o lucrare eclectică, o operă de compilație realizată *ad hoc* de un predicator român care integrează în omiliile sale idei și citate provenite din surse variate, pe care le adaptează conform intereselor sale pastorale. În „bibliografia” de care se folosește alcătuitorul *Cazaniei I* găsim comentarii bizantine traduse în latină (*Theophylacti in quatuor Euangelia enarrationes*), două lucrări biblico-teologice scrise în latină de un autor reformat (*In Evang Matthaevm commentarii, Loci communes*) și un omiliar maghiar (*Válogatott prédikációk*).

Considerații generale despre *Omilia 21*

Omilia 21 din *Tâlcul evangheliilor* constituie un comentariu biblic la pasajul din Matei 19:16-26, în care este relatată întâlnirea dintre Isus și un personaj inițial neidentificat („unul neștine”). Ulterior evanghelistul precizează că personajul preocupat să dobândească „viața de veac” (ζωὴν αἰώνιον) este un tânăr (νεανίσκος). În urma dialogului cu Isus, acesta află că pentru a fi „desfârșit” (τέλειος) trebuie să-și vândă

⁷ Informații au fost prezentate în „Sfinții Atanasie, Ioan Hrisostomul și Vasile cel Mare, susținători ai îndreptăririi prin credință, conform *Omiliei 63* („Schimbarea la Față a Domnului”) din *Tâlcul evangheliilor* (1567)”, Simpozionul Internațional „Explorări în Tradiția Biblică Românească și Europeană”, Iași, 5–6 iunie 2025.

⁸ Emanuel Conțac, „Teofilact al Ohridei și Wolfgang Musculus, surse ale *Omiliei a IV-a* (Vindecarea slăbănogului) din *Cazania I* coresiană (1567).” în *Apulum. Series Historia & Patrimonium Supplementum*, vol. 63 (2026), pp. 41–56.

⁹ „*Comentariul la Matei* al lui Teofilact, sursa interpretării alegorice a Parabolei lucrătorilor viei, din *Tâlcul evangheliilor* (1567).” Studiul urmează să fie publicat în *Analele Universității de Vest din Timișoara*, Seria „Științe filologice”.

avuția și să o dea „mișeilor”. Neputând să se ridice la înălțimea acestei exigențe, tânărul pleacă „oscârbit” (λυπούμενος). Episodul se încheie cu observația făcută de Isus că „mai lesne iaste cămilei pren lăuntru urechile (sic!) acului a treace decât bogatul în părăția¹⁰ ceriului a intra” (TÂLCUL EV., f. 91^v).

Omilia propriu-zisă (circa 1.150 de cuvinte) urmează o structură tipică: după enunțarea „tâlcului” care prezintă mesajul central al pericopei biblice, autorul enunță cinci „învățăături” în care sunt reliefate diverse aspecte morale și teologice. În studiul de față ne vom opri asupra învățăturii a patra, care conține două citate patristice pe care le vom comenta mai jos. Fragmentul care ne preocupă în mod deosebit are următorul conținut:

Zice evanghelist: „Era având tânărul câștig mult.” Aicea zice Zlatoust, strigând: „Striga-voiu cu glas mare cum în ce chip înmulțește-se avuția, așa tare și pohta avuției. Și «cu» cât mai multă avuție dobândește omul, cu atâta și mai mișelu se face.” Așa zice și Vasile, cum au văzut bogații carei au postit și au făcut rugăciuni și de păcate au suspinat, ce niciun fileari mișeilor n-au dat” (TÂLCUL EV., f. 94^v-95^r).

Sursa directă a ambelor citate este *Comentariul la Matei* al lui Wolfgang Musculus. Dacă în *Cazania I* cele două citate sunt în succesiune imediată, în lucrarea comentatorului reformat ele sunt despărțite de opt rânduri de text care îl au ca autor pe teologul reformat. Pentru a reconstitui în detaliu receptarea celor două citate patristice, le vom trata în secțiuni separate, acordând atenție deopotrivă versiunii latinești din MUSC. 1544, cât și textului grecesc care a circulat în edițiile publicate în secolul al XVI-lea. Abia apoi vom putea evalua receptarea celor două citate de către autorul român anonim care a compus *Omilia 21*.

Ioan Hrisostomul: paradoxul bogaților care sărăcesc pe măsură ce strâng bogății

Et hoc est, quod Chrysostomus exclamans, *Nunquam inquit magna uoce clamare cessabo, accessione pecuniarum cupiditatem habendi magis atque magis adeo inflammari, ut rerum copia crescente egestas quoque crescat* (MUSC. 1544, p. 461).

Și aceasta este ceea ce zice Hrisostom, exclamând: „Nu voi înceta vreodată să strig cu glas puternic că, odată cu sporirea averilor, dorința de a avea se aprinde tot mai mult, încât, pe măsură ce belșugul de lucruri crește, sărăcia crește și ea.

Fragmentul pe care îl citează Musculus și pe care l-am reprodus mai sus provine din *Comentariul la Matei* (*Omilia 63*) al lui Ioan Hrisostomul¹¹. Așa cum am arătat

¹⁰ Am evitat întregirea formei în maniera propusă de Vladimir Drimba (i.e. <îm>părăția), mai ales că forma scurtă este atestată în alte tipărituri coresiene. Un exemplu cu titlul ilustrativ se întâlnește în *Liturghierul* din 1570: „Pomenească-vă toți voi Domnul / Dumnezeu în părăția lui” (CREST. I, p. 103). Datorz mulțumiri filologului Cristinel Sava pentru conținutul acestei note.

¹¹ În românește: *Sfântul Ioan Gură de Aur, Scrieri. Partea a treia: Omilii la Matei*, trad. D. Fecioru, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994.

în alt studiu¹², versiunea latinească a acestor omilii (traduse în cea mai mare parte de George din Trapezunt) a fost tipărită întâia dată în 1466, la Strasbourg. Din secolul următor datează ediții mult mai numeroase, tipărite îndeosebi la Basel¹³. În studiul nostru, ne vom folosi de ediția tipărită în 1530 de Hieronymus Froben.

În secțiunea următoare vom arăta că textul lui Ioan Hrisostomul suferă anumite schimbări ca urmare a traducerii din greacă în latină. Modificări suplimentare se datorează condeiului lui Musculus, care adaptează citatul pentru a-l integra în comentariul său exegetic. În ultima etapă a acestui „telefon fără fir”, textul este tradus din latină în română de către autorul *Cazaniei I*, fapt care duce la apariția unor nuanțe noi. Totuși, în ciuda schimbărilor inerente transferului dintr-o limbă în alta, esența citatului hrisostomic se regăsește în forma finală a textului, cea din prima *Cazanie* coresiană.

De departe, cele mai mari și mai evidente modificări apar în procesul de traducere din latină în română. Astfel de schimbări sunt de înțeles, dat fiind faptul că limba română nu are, în sec. al XVI-lea, acele mijloace de expresie necesare unui demers interpretativ complex. În mod remarcabil, autorul român a preluat nu doar citatul propriu-zis, ci și formula introductivă („zice Zlatoust, strigând”), care corespunde secvenței *Chrysostomus exclamans (...) inquit*¹⁴. În locul secvenței *nunquam magna uoce clamare cessabo*, care este formulată cu ajutorul negației, autorul român introduce un enunț afirmativ: „striga-voiu cu glas mare”. Singurul element care se păstrează neschimbat în procesul de traducere este secvența *magna uoce*, redată în românește prin „cu glas mare”.

Pentru a reda secvența *accessione pecuniarum* („prin creșterea avuțiilor”), cărturarul român recurge la o propoziție subordonată care are în centru un verb: „în ce chip înmulțește-se avuția”. Versiunea latinească face referire la *cupiditas habendi*, care în *Cazania I* are ca echivalent secvența „pofta avuției”. În MUSC. 1544 situația paradoxală a bogatului este exprimată cu ajutorul substantivelor *copia* („belșug”) și *egestas* („sărăcie”), care formează o construcție simetrică: *ut rerum copia crescente, egestas quoque crescat* („încât pe măsură ce belșugul de lucruri crește, sărăcia crește și ea”). Autorul român păstrează paradoxul, dar îl exprimă într-o formă simplificată, cu rezonanță proverbială: „Și <cu> cât mai multă avuție dobândește omul, cu atâta și mai mișel se face.” În context, termenul „mișel” înseamnă „sărac”, sens valabil de altfel pentru toate ocurențele acestui termen din *Cazania I*¹⁵.

Fragmentul hrisostomic citat de Musculus poate fi analizat atât din perspectiva originalului grecesc, pe care îl reproducem mai jos, în coloana din stânga, cât și a versiunii latinești tipărite în oficina lui Froben. Ambele texte sunt însoțite de versiuni românești realizate *ad-hoc*.

¹² Emanuel Conțac, „Receptarea lui Ioan Hrisostomul în *Tâlcul evangheliilor* (Omilia a 14-a) prin intermediul *Comentariului la Matei* al lui Wolfgang Musculus (1544)”, în *Limba română*, vol. 73.1 (2024), pp. 49–68.

¹³ Pentru istoria complexă a tipăririi corpusului hrisostomic, vezi Sam Kennerley, *The Reception of John Chrysostom in Early Modern Europe: Translating and Reading a Greek Church Father from 1414 to 1624* (Arbeiten zur Kirchengeschichte, 157), Berlin, Walter de Gruyter, 2023.

¹⁴ Așadar, gerunziul din latină a fost redată printr-un gerunziu în limba română.

¹⁵ În mod surprinzător, DLR nu include nicio atestare din *Cazania I*.

<i>In Matthaeum (homiliae 1-90) PG, vol. 58, col. 605</i>	CHRYSOSTOMUS 1530, p. 358D
Οὐ γὰρ ὁμοίως κατέχονται οἱ τὰ ὀλίγα ἔχοντες, καὶ οἱ πολλῇ βαπτισθέντες περιουσίᾳ· τυραννικώτερος γὰρ τότε ὁ ἔρως γίνεται. Ὅπερ αἰεὶ λέγων οὐ παύομαι, ὅτι ἡ προσθήκη τῶν ἐπεισιόντων μείζονα ἀνάπτει τὴν φλόγα, καὶ πνευστέρους ἐργάζεται τοὺς κτωμένους, εἴ γε ἐν πλείονι καθίστησιν αὐτοὺς ἐπιθυμία, καὶ μᾶλλον αἰσθάνεσθαι τῆς ἐνδείας ποιεῖ. Σκόπει γοῦν καὶ ἐνταῦθα οἷαν ἐπεδείξατο τὴν ἰσχύον τὸ πάθος. Τὸν γὰρ μετὰ χαρᾶς προσελθόντα καὶ προθυμίας, ἐπειδὴ ἐκέλευσεν ὁ Χριστὸς ῥῖψαι τὰ χρήματα, οὕτω κατέχωσε καὶ ἐβάρησεν, ὥς μὴδὲ ἀποκρίνασθαι περὶ τούτων ἀφεῖναι, ἀλλὰ σιγήσαντα καὶ κατηφῆ καὶ στυγνὸν γενόμενον ἀπελθεῖν.	Non pariter certe [hac passione] opprimuntur, qui pauca possident, et qui magna rerum copia obruuntur. Nec unquam magna uoce praedicare cessabo, accessione pecuniarum cupiditatem habendi magis atque magis adeo inflammari, ut rerum copia crescente, paupertas quoque augeatur. Nam qui maiori desiderio ardent, egere se magis sentiunt. Perspice igitur quanta huius passionis uis sit: cum magna [diues ille] Christum laetitia adiisset, ita suffossus atque obrutus fuit, quia eiiciendam pecuniam esse audiuit, ut nec respondere quidem potuerit, sed tristis, ac maestitia pressus decesserit.
Cei care au puțină [bogăție] nu sunt subjugați¹⁶ asemenea celor care se scaldă¹⁷ în belșug, căci la aceștia dragostea [de averi] este mai tiranică. Ce am spus neconținut nu voi înceta să zic: acumularea de venituri¹⁸ ațâță și mai mult flacăra, ba încă îi face mai săraci pe cei avuți, fiindcă stârnește în ei o și mai mare patimă, făcându-i mai conștienți de ceea ce nu au. Vezi și aici cât de tare s-a dovedit a fi patima¹⁹ [acestui tânăr]! El se apropiase cu bucurie și cu râvnă, dar când Hristos i-a poruncit să lepede²⁰ bogățiile, a fost atât de copleșit și de împovărat, încât nu i-a mai fost cu puțință să dea vreun răspuns cu privire la acestea, ci a plecat tăcut, întristat și sumbru.	Desigur, nu în aceeași măsură sunt apăsăți de această patimă cei care posedă puțin și cei care sunt copleșiți de o mare abundență de lucruri. Nu voi înceta să propovăduiesc cu glas puternic că, odată cu sporirea averilor, dorința de a avea se aprinde tot mai mult, încât pe măsură ce belșugul de lucruri crește, sărăcia sporește și ea. Căci cei care ard cu o dorință mai mare, se simt și mai mult în lipsă. Observă așadar cât de mare este forța acestei patimi: când acel bogat s-a apropiat de Hristos cu mare bucurie, a fost zdrobit și copleșit, fiindcă a auzit că averea trebuie lepădată, încât nu a putut să răspundă nimic, ci a plecat trist și apăsător de mâhnire.

Versiunea latinească a *Omiliilor* lui Ioan Hrisostomul clarifică textul grecesc prin introducerea unor elemente suplimentare. Pentru a preciza ce anume îi stăpânește pe cei care au multe avuții, traducătorul a introdus secvența *hac passione*: „Desigur, nu în aceeași măsură sunt apăsăți *de această patimă*...” Același reflex clarificator se întâlnește și în partea a doua a fragmentului: secvența Τὸν (...) προσελθόντα „pe cel

¹⁶ Pentru acest sens, vezi glosele din MONTANARI (s.u. κατέχω) care ilustrează utilizarea verbului la diateza pasivă: **to be possessed, be in the power of, be subject to** Pind. *P.* 1.10; ὑπὸ μεγάλης ἀνάγκης κατέχεσθαι to be in the power of a great necessity Plat. *Leg.* 858a.

¹⁷ Gr. βαπτίζω înseamnă în mod tipic „a scunda”, „a afunda”. Atunci când este folosit în mod figurat, verbul evocă cel mai adesea un context negativ (de ex., „afundat în datorie”; ὀφλήμασι βεβαπτισμένος overwhelmed by debt Plut. *Galb.* 21.3, MONTANARI, s.u. βαπτίζω).

¹⁸ Vezi LAMPE, s.u. ἐπεισιόμι: τὰ ἐπεισιόντα *income*, Chrys. *hom.* 63.2 in Mt. (7.630a).

¹⁹ Am redat liber secvența οἷαν ἐπεδείξατο τὴν ἰσχύον τὸ πάθος „ce tărie a scos la iveală patima”.

²⁰ Gr. ῥίπτω înseamnă literal „a arunca”. Dumitru Fecioru îl traduce prin „a se despărți (de)”:

„dar când Hristos i-a poruncit să se despartă de averi...” Vezi OM. MATEI, p. 729.

care se apropiase” este explicitată cu alte elemente: *diues ille Christum (...) adiisset* „bogatul acela se apropiase de Hristos”. Traducătorul își ia libertatea de a introduce nuanțe suplimentare. De pildă, verbul λέγω „a zice”, este redat prin lat. *praedicare* „a proclama”, verb rezervat îndeobște comunicării publice. Pentru a da textului latinesc un plus de solemnitate, traducătorul a introdus secvența *magna uoce* „cu glas mare”, pe care o vom găsi atât în MUSC. 1544, cât și în versiunea românească din *Cazania I*.

În ipoteza că textul grecesc pe care l-am citat mai sus (Migne, vol. 58) este identic cu cel pe care l-a avut sub ochi George de Trapezunt, constatăm că traducătorul a omis secvența τυραννικώτερος γὰρ τότε ὁ ἔρως γίνεται „căci iubirea [acestora] se face și mai tiranică”²¹. În textul grecesc, atitudinea tânărului care vine la Hristos a fost descrisă de Ioan Hrisostomul cu ajutorul a două substantive: μετὰ χαρᾶς (...) καὶ προθυμίας „cu bucurie (...) și cu ardoare”. În versiunea latinească regăsim doar primul termen: *laetitia* „bucurie”. Deși textul biblic din Mat. 19:22 precizează că tânărul a plecat λυπούμενος „întristat”, Ioan Hrisostomul folosește trei elemente descriptive: σιγήσαντα καὶ κατηφῆ καὶ στυγνόν. În versiunea latinească ele sunt reduse la două: *tristis, ac maestitia pressus*.

Vasile cel Mare: paradoxul bogaților cucernici, dar nemilostivi

În această secțiune vom analiza citatul din Vasile cel Mare („Omilia către bogați”)²², pornind de la versiunea românească inserată de autorul *Cazaniei I* în continuarea citatului din Ioan Hrisostomul.

Așa zice și Vasilie, cum au văzut bogații carei au postit și au făcut rugăciuni și de păcate au suspinat, ce nici un fileari mișeilor n-au dat. (TÂLCUL EV., f. 95^r)

După cum am precizat deja, și acest fragment provine din MUSC. 1544. Pentru a-l situa mai bine în context, vom prezenta mai jos și fragmentul prin care Musculus face tranziția dintre cele două citate patristice. În mod remarcabil, teologul reformist păstrează o secvență de text în limba greacă (πᾶσαν τὴν ἀδάπανον εὐλάβειαν ἐνδεικνύμενοι „arătând toată evlavie, dar fără nicio cheltuială”), ceea ce dovedește familiaritatea lui cu textul grecesc al *Omiliei* către bogați. De altfel, primul volum cu textul grecesc al omiliilor lui Vasile cel Mare ieșise de sub tipar încă din 1532²³, în urma eforturilor editoriale făcute de Erasmus²⁴. Fragmentul care se regăsește și în *Cazania I* este marcat cu litere aldine.

²¹ În mod surprinzător, predicatorul răsăritean folosește termenul ἔρως pentru a descrie patima tiranică de care este stăpânit omul dornic să-și sporească bogăția.

²² În românește: Vasile cel Mare, *Omilii și cuvântări*, trad. de Dumitru Fecioru, text revăzut de Constantin Georgescu, note de Dumitru Fecioru, Constantin Georgescu și Alexandru Mihăilă, București, Editura Basilica, 2009.

²³ Scurte descrieri ale primelor ediții cuprinzând textul grecesc al lucrărilor lui Vasile cel Mare pot fi găsite în PG, vol. 29, p. CCXLVI.

²⁴ Pentru o bună prezentare a manuscriselor, respectiv edițiilor lucrărilor lui Vasile cel Mare, vezi Stig Y. Rudberg „Manuscripts and Editions of the Works of Basil of Caesarea”, în Paul Jonathan Fedwick (ed.) *Basil of Caesarea: Christian, Humanist, Ascetic. A Sixteen-hundredth Anniversary Symposium*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1981, pp. 49–65.

Gerit igitur hic adolescens imaginem omnium eorum qui cuperent quidem obtinere uitam aeternam, illiusque gratia parati essent multa facere, multa omittere, in hoc deficientes quod interea amatores sunt opum terrenarum, expertes omnis dilectionis erga proximum. Tantum studii potuit hic adolescens impendere praeceptis Dei, ut illius gratia dilectus sit à Christo, opes uerò uendere ac pauperibus dare non potuit. Tales se multos **uidisse diuites dicit Basilius: qui et ieiuauerint, et precibus operam dederint, et de peccatis suis ingemuerint: Caeterum ne obulum quidem pauperibus dederint**, πᾶσαν τὴν ἀδάπανον εὐλάβειαν ἐνδεικνύμενοι, hoc est, quamcunque religionem ostendentes quae sumptu careret. Talium hodie, etiam inter eos qui Euangelii synceritatem amplexos se simulant, multus est numerus: qui nihil non facerent uitae aeternae gratia, hoc uno dempto, quod iubentur opes suas communicare pauperibus, et omnibus renunciare quae possident.

Așadar, acest tânăr îi reprezintă pe toți cei care într-adevăr au dorința de a dobândi viața veșnică și care de dragul ei ar fi gata să facă multe și să renunțe la multe, dar care au acest cusur: iubesc bogățiile pământești, fiind lipsiți de orice afecțiune față de aproapele lor. Atât de multă râvnă a izbutit acest tânăr să arate față de poruncile lui Dumnezeu, încât datorită ei a fost îndrăgit de Hristos; totuși, n-a fost în stare să-și vândă bogățiile și să le dăruiască săracilor. **Vasile zice că el a văzut mulți bogați de felul acesta, care posteau, care se nevoiau în rugăciuni și care gemeau din pricina păcatelor lor, dar care nu dădeau nici măcar un obol la săraci**, πᾶσαν τὴν ἀδάπανον εὐλάβειαν ἐνδεικνύμενοι, adică făcând dovada unei religiozități care nu costă nimic. Și astăzi este mare numărul oamenilor de felul acesta, care dau impresia că au îmbrățișat puritatea Evangheliei și care ar face orice de dragul vieții veșnice, numai să nu li se poruncească să-și împartă averile cu cei săraci și să renunțe la tot ce stăpânesc.

Și în acest caz, analiza fragmentului citat de Musculus va fi dublată de un scurt comentariu privitor la originalul grecesc al omiliei vasilene, care a cunoscut cel puțin două versiuni latinești în secolul al XVI-lea. În original, Vasile cel Mare spune următoarele:

Οἷδα πολλοὺς νηστεύοντας, προσευχομένους, στενάζοντας, πᾶσαν τὴν ἀδάπανον εὐλάβειαν ἐνδεικνυμένους, ὁβολὸν δὲ ἓνα μὴ προῖεμένους τοῖς θλιβομένοις (BASILIUS 1532)²⁵.

Știu mulți care postesc, se roagă, suspină și arată o evlavie care nu-i costă nimic²⁶, dar care un bănuț²⁷ nu slobozesc pentru cei nevoiași.

Omiliile vasilene tipărite de Froben în 1532²⁸ au fost traduse în latină de două ori. Ianus Cornarius (1500–1558), umanist saxon cu studii de medicină, cunoscut îndeosebi pentru traduceri din autori precum Hipocrate, Dioscoride și Galen, publicate cel mai adesea în tipografia lui Hieronymus Froben din Basel, a ajuns în cercul de

²⁵ Cea mai recentă ediție critică a textului: *Homilia in divites*, în Y. Courtonne (ed.), *Saint Basile. Homélies sur la richesse*, Paris, Firmin Didot, 1935. Textul citat de noi se găsește în PG, vol. 31, col. 288A.

²⁶ Gr. ἀδάπανος înseamnă „fără cheltuială”, „gratuit”. Vezi folosirea lui în NA²⁸, 1Cor. 9:18. În mod neașteptat, secvența πᾶσαν τὴν ἀδάπανον εὐλάβειαν a fost redată de Dumitru Fecioru prin „o evlavie fără sfârșit” (VASILE OMIL., p. 129–130). În fapt, Părintele răsăritean afirmă că bogații care postesc, se roagă și suspină manifestă o pietate care nu presupune niciun cost practic.

²⁷ Gr. ὁβολός, monedă ateniană care valora a șasea parte dintr-o drahmă. Vezi MONTANARI, *ad loc*.

²⁸ Volumul prefațat de Erasmus are acest titlu: *En amice lector, Thesaurum damus inaestimabilem D. Basilium vere Magnum sua lingua disertissime loquentem quem hactenus habuisti Latine balbutientem. Unum hunc dedit nobis Graecia numeris omnibus absolutum... Mihi crede, reddet te tibi meliorem, quisquis hunc familiarem habere voles*, Basel, Hieronymus Froben și Nicolaus Episcopus, 1532.

cunoștințe al lui Erasmus, sub influența căruia a tradus o mare parte din scrierile lui Vasile cel Mare.

Volumul *in folio* tipărit în 1540, cuprinzând opera vasiliană în traducerea lui Cornarius, este alcătuit din patru tomuri care au pagină de titlu separată. În prefața care însoțește primele două tomuri, Cornarius își pune munca de traducător sub patronajul lui Albrecht de Brandenburg, justificându-și totodată pătrunderea pe un teren care nu era specialitatea lui: „Lucrarea mea trebuia să ajungă la cunoștința publicului prin mijlocirea Înălțimii Voastre fiindcă astăzi nimeni nu poate aștepta teologie de la un medic, după cum nu speră nimeni [să scoată] apă din piatră seacă sau, ca să zic mai blând, nu așteaptă arhitectură de la un cofetar”²⁹.

Cealaltă ediție cuprinzând versiunea latinească a scrierilor lui Vasile cel Mare i se datorează în mare măsură lui Wolfgang Musculus, care semnează prefața (datată 24 decembrie 1539)³⁰. În amplul text introductiv, Musculus arată că atât natura lucrării ce urmează să fie publicată, cât și cutuma i-au impus să adauge lucrărilor lui „Vasile al nostru” o prefață (*ut aliquid praefationis Basilio nostro praefigeretur*). Însuși Johann Herwagen, tipograf care și-a asigurat o bună reputație pe tărâm literar, i-a cerut acest lucru când era în chinurile facerii acestui volum (*inter ipsas partus ὠδῖνας suo iure exegit*). Neputând să refuze o asemenea invitație, Musculus a ales să o scrie cu maximă „zgârcenie” (*parcissime*), fiindcă viața, pietatea și erudiția imensă a teologului capadocian sunt atât de cunoscute, încât nu au nevoie de un elogiul suplimentar din partea lui³¹.

Musculus le pune în vedere cititorilor să nu mai aștepte ca el să-și dea cu părerea asupra lui Vasile cel Mare (*nemo meum de hoc viro iudicium efflagitet*), devreme ce pot recurge la părerea foarte avizată exprimată de Erasmus în prefața ediției 1532 a operei vasiliene. Erasmus îl socotește pe Vasile cel Mare un „Demostene creștin”³² și nu ezită să-l așeze înaintea tuturor scriitorilor de renume, atât a celor bisericești, cât și a celor lumești (*et omnibus non solum Ecclesiasticis scriptoribus, sed et iuxta seculum nominatissimis praeferre nihil dubitat*)³³.

În partea de final a prefetei, Musculus se simte dator să-i pună cititorului în vedere că stilul nespus de elegant al lui Vasile cel Mare nu poate fi făcut cunoscut urechilor latinești (*elegantissima autoris huius dictio latinis auribus innotescere nequit*) și că elocința Capadocianului este străină de ostentația caracteristică literaturii seculare

²⁹ BAS.FROBEN (pagina a doua a epistolei către Albert): „Itaque etiam hac de causa hic meus labor per Celsitudinem tuam mihi inuulgandus fuit, quum ne speretur quidem ex medico hodie theologia, sicut necque ex pumice aqua, aut ut mitius dicam, ex pistore Architectura.”

³⁰ Potrivit catalogului care enumeră lucrările lui Musculus, tomul „vasilian” a fost precedat de alte două volume, ambele publicate de Herwagen: *Ion. Chrysos. in D. Pauli epistolas commentarii* (Basel, 1536) și *Opera D. Ioannis Chrysostomi Archi-episcopi Constantinopolitani* (Basel, 1539). Vezi Paul Romane-Musculus, „Catalogue des oeuvres imprimées du théologien Wolfgang Musculus”, în *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 43.3 (1963), p. 261.

³¹ BAS.MUSC., prima pagină (nenumerotată) din secțiunea „Ad lectorem”.

³² Vasile cel Mare a făcut studii de filozofie și retorică la Atena în perioada 349–355, avându-i ca dascăli, între alții, pe Himerios și Prohaeresios, care sunt elogiați de istoricul păgân Eunapius. Pentru o evaluare a perioadei petrecute de Vasile cel Mare în Atena, vezi Philip Rousseau, *Basil of Caesarea*, Berkeley, University of California Press, 1994, p. 27–60.

³³ BAS.MUSC., pagina a șasea (nenumerotată) din secțiunea „Ad lectorem”.

(*ab omni ostentatione secularis litteraturae aliena eloquentia*). În plus, prefațatorul îl previne pe cititor că traduceri publicate în volum conțin neajunsuri și că ele nu au putut fi eliminate în întregime, mai ales că numărul lor, după cum mărturie eruditul Erasmus, este mai mare decât cel al rândurilor de text (*propositum non fuit omnes mendas expungere, cum illae sint, uel doctissimo Erasmo teste, tam multae ut uersuum numerum superent*)³⁴.

Considerații pe marginea versiunilor „Cornarius” și „Musculus”

Pentru a putea evalua cu ușurință maniera în care a fost tradus citatul care ne preocupă, vom prezenta succesiv, în manieră „sinoptică” atât textul grecesc, cât și cele două versiuni latinești publicate în 1540.

Οἷδα πολλοὺς νηστεύοντας, προσευχομένους, στενάζοντας, πᾶσαν τὴν ἀδάπανον εὐλάβειαν ἐνδεικνυμένους, ὁβολὸν δὲ ἕνα μὴ προῖεμένους τοῖς θλιβομένοις. (BASILIUS 1532, p. 280)

Noui quosdam qui ieiunarunt, qui orarunt, qui ingemuerunt, omnem denique sine sumptu pietatem exercuerunt, uerum ne unum quidem obolum in egenos expenderunt. (BAS.CORN., p. 172)

Versiunea realizată de Ianus Cornarius reflectă în mod satisfăcător textul grecesc, dar participiile grecești (νηστεύοντας, προσευχομένους, στενάζοντας, ἐνδεικνυμένους) sunt redată în latină prin verbe la modul indicativ, timpul perfect (*ieiunarunt, orarunt, ingemuerunt, exercuerunt*). Redarea pronumelui πολλούς „mulți” prin *quosdam* „unii” diminuează forța hiperbolei folosite de Vasile cel Mare. În vreme ce Capadocianul a folosit verbul ἐνδείκνυμι „a arăta”, pentru a sugera că evlaviea unor oameni devine o formă de spectacol, Cornarius a folosit verbul *exerceō* „a cultiva”, „a practica”, atenuând critica voalată a formelor de pietate ostentative.

În cealaltă versiune, tipărită de Herwagen, omilia privitoare la tânărul bogat poartă titlul „Sermo II in divites avaros”. Pentru a face posibilă recunoașterea rapidă a subiectului, editorul volumului a precizat că bogatul menționat în predică este cel din Matei 19, care i s-a adresat lui Isus cu întrebarea „Magister bone, quid boni faciam?”

Οἷδα πολλοὺς νηστεύοντας, προσευχομένους, στενάζοντας, πᾶσαν τὴν ἀδάπανον εὐλάβειαν ἐνδεικνυμένους, ὁβολὸν δὲ ἕνα μὴ προῖεμένους τοῖς θλιβομένοις (BASILIUS 1532, p. 280).

Uidi ego multos ieiunantes, orantes, praeteritorum poenitentia suspirantes, omnem denique sine sumptu pietatem ostendentes, egentibus uero ne obolum quidem praebentes (BAS.MUSC., p. 358).

În versiunea din BAS.MUSC.³⁵ participiile grecești sunt redată prin participii latinești, iar verbul ἐνδείκνυμι este echivalat prin *ostendō*. Totuși, Musculus amplifică

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Nu putem ști dacă omilia despre tânărul bogat a fost tradusă de Musculus. În volumul îngrijit de el numai omiliile de la paginile 498–533 conțin indicații lămuritoare în titlu. De ex., „Sermo Basilii Magni de Sancta Trinitate, Vvolfgando (sic!) Musculo interprete” (BAS.MUSC., p. 498); „Sermo Basilii Magni de Spiritu sancto, Vv Musculo interprete” (BAS.MUSC., p. 500); „Basilii Magni de humilitate vv. Munusculo (sic!) interprete” (BAS.MUSC., p. 519).

textul pentru a limpezi sensul verbului στενάζοντες. În versiunea latinească bogații nu suspină pur și simplu, ci o fac în context penitențial, pentru faptele din trecut (*praeteritorum poenitentia*). Fiindcă subiectul relației dintre mântuire și fapte bune i-a preocupat constant pe teologii protestanți, ediția îngrijită de Musculus conține pe aceeași pagină o notă marginală menită să rezume principiul protestant privitor la formele de evlavie gratuită: *Bona opera sine beneficentia in pauperes non prodesse* („Faptele bune în lipsa binefacerii față de săraci nu sunt de niciun folos”).

În acest punct, putem reconstitui etapele principale ale procesului în urma căruia critica lui Vasile cel Mare față de bogați pătrunde în *Cazania I*. Tipărită în 1532, Omilia grecească la Matei 19 are parte de o dublă traducere în limba latină, versiunile rezultate fiind tipărite în același an (1540) și în același oraș (Basel). Spre deosebire de versiunea lui Cornarius, cea realizată de Musculus se remarcă prin elementele suplimentare care explicitează sensul „suspinelor” scoase de bogați. Câteva ani mai târziu, în 1544, Musculus avea să publice el însuși un amplu comentariu la *Evanghelia după Matei*. Având experiența traducerii unor omilii vasilieni, a inserat în secțiunea despre tânărul bogat (Matei 19) un fragment ilustrativ din predica teologului capadocian.

Teologul reformat nu a preluat în formă identică textul pe care îl publicase în 1540, ci a introdus câteva nuanțe diferite: bogații pe care i-a văzut Vasile cel Mare „suspinașă pentru păcate” (*de peccatis suis ingemuerint*). Această secvență a pătruns și în textul românesc al *Omiliei 21* („de păcate au suspinat”). Inclusiv partea finală a citatului (*ne obulum quidem pauperibus dederint*) are corespondent fidel în textul românesc: „nici un fileari mișeilor n-au dat”. Verbul *praebeō* „a furniza”, „a oferi” (BAS.MUSC.) a fost înlocuit în MUSC. 1544 cu un verb mai simplu, *dō* „a da”, pe care îl regăsim și în *Cazania I*.

„Cuvintele trebuie să fie ca banii”: considerații cu privire la termenul *fileariu*

Echivalarea termenului latinesc *obulus*³⁶ prin *fileari* necesită câteva comentarii. Potrivit unei cercetări dedicate numelor românești de monede, banul denumit *obol* nu a fost cunoscut în țările române, pătrunderea lui în limba română realizându-se pe cale cultă.³⁷ Nu este deci surprinzător că autorul *Cazaniei I* folosește ca echivalent termenul *filer* (< magh. *fillér*), care înregistrează cea mai timpurie atestare în *Evangheliarul slavo-român* (1551–1553)³⁸. Circulația acestei monede în Transilvania explică probabil numeroasele ocurențe ale termenului *filear(iu)* în textele biblice din sec. XVI–XVIII. Pentru a ilustra dinamica ocurențelor din cele mai reprezentative

³⁶ Variantă a formei *obolus* (< gr. ὀβολός).

³⁷ Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede în limba română* (Romania 35), București, Editura Universității din București, 2022, p. 113.

³⁸ *Ibid.*, p. 48.

versiuni românești ale Noului Testament, respectiv ale Bibliei³⁹, prezentăm următorul tabel:

NA ²⁸	Mt. 5:26 κοδράντης	Mt. 10:29 ἄσσάριον	Mc. 12:42 λεπτά	Lc. 12:6 ἄσσαριων	Lc. 12:59 λεπτόν	Lc. 21:2 λεπτά
TETRAEV.	(—) ⁴⁰	<i>fileariu</i>	(doi) <i>fileari</i>	(doi) <i>bani</i>	(o) <i>arame</i>	(doi) <i>fileari</i>
NT.1648	<i>fileariul</i>	<i>fileariu</i>	(doi) <i>fileari</i>	(doi) <i>fileari</i>	<i>fileariul</i>	(doi) <i>fileari</i>
BIBL.1688	<i>fileariu</i>	<i>asarion</i>	(doi) <i>fileari</i>	(doi) <i>fileari</i>	<i>fileariul</i>	(doi) <i>fileari</i>
VULG. 1760	<i>fileariul</i>	<i>fileariu</i>	(doi) <i>fileari</i>	(doi) <i>fileari</i>	<i>fileariul</i>	(doi) <i>fileari</i>
MICU 1795	<i>fileariul</i>	<i>as</i> ⁴¹	(doi) <i>fileari</i>	(doi) <i>bani</i>	<i>fileariul</i>	(doi) <i>fileari</i>
BIBL.1819	<i>fileariul</i>	<i>as</i>	(doi) <i>fileari</i>	(doi) <i>bani</i>	<i>fileariul</i>	(doi) <i>fileari</i>
NT.1838	<i>codrantul</i>	<i>filear</i>	(doi) <i>fileari</i>	(doi) <i>fileari</i>	<i>fileariul</i>	(doi) <i>fileari</i>
FILOTEI 1856	<i>codrantul</i>	<i>filer</i>	(doi) <i>fileri</i> ⁴²	(doi) <i>filiari</i>	<i>filiariul</i>	(doi) <i>fileri</i>
ȘAGUNA 1858	<i>fileariul</i>	<i>as</i>	(doi) <i>fileari</i>	(doi) <i>bani</i>	<i>fileariul</i>	(doi) <i>fileari</i>
BIBL.1874	<i>banulă</i>	<i>bană</i>	(doi) <i>fileri</i>	(doi) <i>bană</i>	<i>banulă</i>	(doi) <i>bană</i>

Înainte de a face observații pe marginea tabelului de mai sus, precizăm că în Noul Testament grec (NA²⁸) sunt menționate următoarele nume de monede: δηνάριον (monedă romană folosită ca plată pentru o zi de muncă), δραχμή (monedă de argint cu aceeași valoare ca dinarul), ἄσσάριον (< lat. *assarius*; monedă romană de aramă valorând circa 1/16 dintr-un dinar), κοδράντης (< lat. *quadrans*; monedă romană de aramă valorând 1/4 dintr-un *assarius* sau 1/64 dintr-un dinar) și λεπτόν (sc. νόμισμα; monedă de aramă valorând 1/2 dintr-un codrant sau 1/128 dintr-un dinar)⁴³.

³⁹ Detalii despre fiecare versiune biblică prezentată în tabel pot fi găsite în Emanuel Conțac, „Tradiția biblică românească. O prezentare succintă din perspectiva principalelor versiuni românești ale Sfintei Scripturi”, în *Studii teologice*, nr. 2 (2011), pp. 159–245.

⁴⁰ Ne-am fi așteptat ca și ocurența gr. κοδράντης din Mat. 5:26 (τὸν ἔσχατον κοδράντην) să fie tradusă prin *fileariu* în TETRAEV. Textul tipărit („Nu veri ieși de-acia pînă cînd veri da apoi vream”) pare a fi rezultatul unei erori datorate fie traducătorului, fie meșterului tipograf.

⁴¹ Notă infrapaginală: „*asariu asse* sau *fileariu*”.

⁴² Notă infrapaginală: „un fel de monedă la cei vechi”.

⁴³ Vezi BDAG, *ad loc*. Alte două monede „neotestamentare” sunt staterul (gr. στατήρ, monedă de argint valorând două didrahme, adică aproximativ patru dinari) și mina (μνᾶ, unitate monetară valorând o sută de dinari).

Dacă avem în vedere versiunile cele mai reprezentative, cuprinse între 1561 (*Tetraevanghelul* coresian) și 1874 (*Biblia* de la Iași), observăm că termenul *filear(i)* este folosit ca echivalent pentru trei monede cu valori diferite: λεπτόν, κοδράντης și ἄσσάριον. Remarcabile, din acest punct de vedere, sunt NT.1648 și VULG. 1760 (versiuni realizate în Transilvania), care întrebuințează *fileariu* pentru toate ocurențele analizate de noi. Variații întâlnim în BIBL.1688, care introduce termenul *asarion*, dar numai pentru ocurența din Mt. 10:29 (nu și pentru cea din Lc. 12:6). Un pas în direcția diversificării lexicului „monetar” se observă în versiunea lui Samuil Micu (1795), care echivalează cele două ocurențe ale lui ἄσσάριον prin *as*, respectiv *ban*. Aceeași variație se înregistrează și în versiunea tipărită de Andrei Șaguna (1858), care preia textul tipărit la Blaj.

Traducătorii *Bibliei* de la Iași (1874) au renunțat la *fileari* în favoarea lui *ban*, termen mai familiar cititorilor români din a doua jumătate a sec. XIX. Ocurența din Mc. 12:42 (*fileri*) trebuie considerată o excepție care a scăpat atenției traducătorilor.

Concluzii

Analiza celor două fragmente patristice din *Omilia 21* a scos la iveală faptul că autorul *Cazaniei I* nu a recurs la izvoarele grecești, ci a preluat citatele prin intermediul *Comentariului la Matei* al lui Wolfgang Musculus. În urma cercetării noastre se conturează un traseu format din patru etape: (1) originalul grecesc al omiliilor lui Ioan Hrisostomul, respectiv Vasile cel Mare este tradus în latină; (2) ulterior, versiunile latinești tipărite în secolul al XVI-lea sunt integrate în (3) comentariul la *Matei* al lui Musculus, prin intermediul căruia pătrund în (4) *Tâlcul evangheliilor*. Fiecare etapă a acestui proces presupune simplificarea, clarificarea sau amplificarea textului, fără ca sensul fundamental al citatelor să se piardă.

În urma examinării comparative a textelor reținem că autorul român a urmat versiunea latinească din MUSC. 1544, atât în structura citatelor, cât și în detalii lexicale sau sintactice. Secvența „zice Zlatoust, strigând” reproduce fidel formula introductivă folosită de Musculus, iar elemente precum „de păcate au suspinat” sau „niciun fileari mișeilor n-au dat” confirmă dependența directă de formularea latină a comentatorului reformat. În același timp, traducerea românească simplifică unele structuri și adaptează terminologia la resursele limbii române din secolul al XVI-lea, dând textului un caracter proverbial.

Sub aspect tematic, cele două citate patristice converg spre aceeași idee morală: pericolul spiritual al bogăției și inutilitatea unei evlavii care nu are ca efect milostenia. Paradoxul formulat de Ioan Hrisostomul (creșterea simultană a bogăției și a „sărăciei” lăuntrice) se regăsește și în critica vasiliană a religiozității „fără cheltuială”, care presupune post și rugăciune, dar nu și ajutorarea săracilor.

Studiul nostru reconfirmă ideea că literatura omiletică românească din secolul al XVI-lea se formează la intersecția mai multor tradiții culturale și lingvistice. *Omilia 21* din TÂLCUL EV. dă mărturie cu privire la circulația interpretărilor patristice

prin intermediul unor lucrări reprezentative pentru Reforma protestantă, confirmând rolul decisiv al unor autori precum Musculus în difuzarea acestor tradiții în spațiul românesc.

BIBLIOGRAFIE

- BAS.CORN. = *Omnia D. Basilii Magni archiepiscopi Caesareae Cappadociae, quae extant, Opera, iuxta argumentorum congruentiam in Tomos partita quatuor; Iano Cornario medico physico interprete*, Basel, Hieronymus Froben – Nicolaus Episcopus, 1540.
- BAS.MUSC. = *Opera D. Basilii Magni Caesariae Cappadociae episcopi omnia, sive recens versa, sive ad Graecos archetypos ita collata per Wolfgangum Musculum Dusanum, ut aliam omnino faciem sumpsisse videantur*, Basel, Johannes Herwagen, 1540.
- BASILIUS 1532 = *En amice lector; Thesaurum damus inaestimabilem D. Basilium vere Magnum sua lingua disertissime loquentem quem hactenus habuisti Latine balbutientem. Unum hunc dedit nobis Graecia numeris omnibus absolutum... Mihi crede, reddet te tibi meliorem, quisquis hunc familiarem habere voles*, Basel, Hieronymus Froben – Nicolaus Episcopus, 1532.
- BDAG = Danker, Frederick William, ed., *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago, University of Chicago Press, 2000.
- BIBL. 1688 = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a celei vechi și a celei noao lége (...)*, București, 1688.
- BIBL. 1819 = *Biblia, ádecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a ceii noao, cu chieľtuiala Rosienestii Soľietăľi a Bibliei, în Sanktpeterburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, avgust, 15 zile*.
- BIBL. 1874 = *Sănta Scriptură a Vechiului și a Noului Testament, ediție nouă, revădută după testurile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, Iași, 1874*.
- CHRYSOSTOMUS 1530 = *Tertius tomus operum divi Ioannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani, in quo Homiliae in Matthaeum & Ioannem (...)*, Basilea, In Officina Frobeniana, 1530.
- CREST. I = *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), București, Editura Academiei Române, 2016.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, 19 vol., Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2010.
- FILOTEI = *Biblia sau Testamentul Vechi și Nou (...) tipărit (...) prin binecuvântarea (...) iubitorului de Dumnezeu Episcop al sfintei Episcopii Buzăul, D. D. Filoteiu, Buzău, 1854*.
- LAMPE = G. W. H. Lampe (ed.), *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1961.
- LSJ = H.J. Liddell, Robert Scott, Henry Stuart Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- MICU = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao (...)*, Blaj, 1795.
- MONTANARI 2015 = Franco Montanari, *The Brill Dictionary of Ancient Greek*, editors of the English edition: Madeleine Goh and Chad Schroeder, Leiden, Brill, 2015.
- MUSC. 1544 = *In Evang Matthaeum commentarii tribus tomis digesti (...) per Vuoligangum Musculum Dusanum*, Basileae, 1544.
- NA²⁸ = *Novum Testamentum Graece*, ed. a 28-a, editată de Barbara și Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini și Bruce M. Metzger, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2012.
- NT. 1648 = *Noul Testament sau Împăcarea au leagea noao a lui Isus Hristos, Domnului nostru (...)* 1648 (ediție modernă, Alba Iulia, 1988).
- NT. 1838 = *Noul Testament al Domnului și Mântuitorului Nostru Isus Hristos, tipărit cu voea și blagoslovenia Prea Sfințitorilor Episcopi ai Prințipatului României, după cel mai ales model, dat de Prea Sfinția lor. În zilele Prea Înălțatului Domn Stăpânitor a toatei țării Românești Alecsandru Dimitrie Ghika V.V.*, Smirna, în Tipografia lui A. Damian și tov. 1838.

- OM. MATEI = *Sfântul Ioan Gură de Aur, Scrieri. Partea a treia: Omilii la Matei*, trad. D. Fecioru, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994.
- PG = *Patrologiae Cursus Completus: Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, 162 vol., Migne, Paris, 1857–1886.
- ȘAGUNA = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și a cei noao*, tipărită (...) sub privegherea și cu binecuvântarea excelenței sale, prea sfințitului Domn Andreiu, Baron de Șaguna, Sibiiu, 1856–1858.
- TÂLCUL EV. = *Tâlcul Evangheliilor și Molitevnice rumânesc*, ed. V. Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.
- VASILE OMIL. = Vasile cel Mare, *Omilii și cuvântări*, trad. de Dumitru Fecioru, text revăzut de Constantin Georgescu, note de Dumitru Fecioru, Constantin Georgescu și Alexandru Mihăilă, București, Editura Basilica, 2009.
- VULG. 1760 = *Biblia Vulgata*, Blaj 1760–1761, București, Editura Academiei Române, 2005.

THE RECEPTION OF JOHN CHRYSOSTOM AND BASIL THE GREAT IN HOMILY 21
 (“THE RICH YOUNG MAN”) OF CORESI’S *FIRST POSTIL* (1567)

(Abstract)

This study examines the reception of patristic sources in Homily 21 (“The Rich Young Man”) of *Coresi’s First Postil* (1567), the earliest printed Romanian collection of sermons. Written as an expository commentary on Matthew 19:16–26, the homily contains two patristic quotations attributed to John Chrysostom and Basil the Great. The article not only argues that these citations reached the Romanian author through the mediation of Wolfgang Musculus’s *Commentary on Matthew* (1544), but also reconstructs the transmission chain by which the Greek homilies were first translated into Latin and subsequently circulated in sixteenth-century printed editions. Given Musculus’s sustained interest in translating Greek Church Fathers, these quotations were incorporated into his exegetical work and eventually entered the Romanian text of *The Meaning of the Gospels*. The analysis also highlights the moral convergence of the two patristic passages, which warn against the spiritual dangers of wealth and criticize forms of piety devoid of generosity toward the poor. By situating these quotations within the broader context of sixteenth-century patristic publishing and Reformation-era exegesis, the article shows that early Romanian homiletic literature emerged at the crossroads of multiple linguistic and intellectual traditions. Homily 21 thus provides a clear example of how patristic interpretations circulated in the Romanian cultural sphere through the mediation of Protestant scholarly works.

Cuvinte-cheie: Coresi, *Tâlcul evangheliilor*, Ioan Hrisostomul, Vasile cel Mare, Wolfgang Musculus.

Keywords: Coresi, *The Meaning of the Gospels*, John Chrysostom, Basil the Great, Wolfgang Musculus.

New Europe College – Institute for Advanced Study
 Str. Plantelor, nr. 21, București
 emanuelcontac@gmail.com

Alexandru Mareş

**PATERNITATEA *ISTORIEI ȚĂRĂII RUMÂNEȘTI* ATRIBUITĂ
STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO. ULTIMA
IPOTEZĂ EMISĂ ȘI REEXAMINAREA UNEI VECHE
RELATĂRI EPISTOLARE**

1. *Istoria Țării Rumânești*, atribuită de cei mai mulți specialiști ai trecutului nostru cultural stolnicului Constantin Cantacuzino, a cunoscut în 2009 o nouă ipoteză emisă de N. A. Ursu, potrivit căreia autorul scrierii respective a fost logofătul Ion Frâncul¹. Înainte de a examina această ipoteză, ținem să face două precizări: a) paternitatea *Istoriei Țării Rumânești* nu poate fi disociată de paternitatea *Foletului novel*, întrucât, conform ultimelor cercetări, traducătorul calendarelor italiene este una și aceeași persoană cu alcătuitorul scrierii istorice²; b) anterior susținerii paternității logofătului Ion Frâncul asupra celor două scrieri menționate, N. A. Ursu a susținut pentru aceleași scrieri, și încă în mai multe rânduri (1982, 1988 și 1991), paternitatea mitropolitului Țării Românești, Teodosie³. Ne vedem, prin urmare, obligați să prezentăm mai întâi argumentele ipotezei respective și felul în care aceasta a fost receptată de specialiști.

2. Mergând pe urmele lui Aron Densușianu⁴, N. A. Ursu l-a desemnat pe mitropolitul Teodosie autor al *Istoriei*, dovezile care îndrituiesc alegerea sa, valabile și în privința *Foletului novel*, constând în identificarea unor particularități lingvistice comune, pe de o parte acestor două scrieri, și, pe de altă parte, prefețelor semnate de Teodosie pentru unele tipărituri religioase⁵. Totodată, mitropolitul, care în traducerea calendarelor italiene a adoptat pseudonimele Ioan Romanul și Ion Frâncul, beneficia de o scriitură aparte identificabilă în unele dintre calendarele *Foletului novel* (cele scris de Ioan Romanul), dar și în scrisoarea adresată patriarhului Adrian al Moscovei în noiembrie 1700⁶.

¹ N. A. Ursu, *Paternitatea Istoriei Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, Iași, 2009 (se va cita în continuare Ursu, *Paternitatea*).

² N. A. Ursu, *Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al Istoriei Țării Rumânești*, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino, în *Cronica*, XVII, 1982, nr. 33, p. 5 (se va cita în continuare Ursu, *Teodosie Veștemeanul*):

³ Ursu, *Teodosie Veștemeanul*, p. 5, idem, *Din nou despre paternitatea Istoriei Țării Rumânești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, XXV, 1988, partea a II-a, p. 440–446 (se va cita în continuare Ursu, *Din nou paternitatea*), idem, *Concordanțe lingvistice și stilistice între prefețele mitropolitului Teodosie, Istoria Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino și Foletului novel*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XLII, 1991, nr. 5–6, p. 231–249 (se va cita în continuare Ursu, *Concordanțe lingvistice*).

⁴ Aron Densușianu, *Istoria limbei și literaturii române*, Iași, 1885, p. 171, idem, *Istoria limbei și literaturii române*, ediția a II-a, Iași, 1894, p. 298.

⁵ Ursu, *Concordanțe lingvistice*, p. 237–249.

⁶ Ursu, *Din nou paternitatea*, p. 440–446.

Cu excepția lui Ștefan S. Gorovei (1988), care considera că, prin studiul lui N. A. Ursu, paternitatea susținută de acesta este dovedită⁷, alți istorici (Radu Șt. Ciobanu⁸, Andrei Pippidi⁹; cf. Alexandru Duțu¹⁰) și unii filologi (Alexandru Mareș¹¹, Otilia Dragomir¹²) nu au acceptat atribuirea *Foletului novel* și a *Istoriei Țării Rumânești* mitropolitului Teodosie. Andrei Pippidi i-a reproșat filologului ieșean că a prezentat uneori drept argumente simple presupuneri (vezi originea ardeleană a autorului *Istoriei Țării Rumânești*, cultura latină și italiană de care ar fi beneficiat mitropolitul Teodosie, susținerea opiniei că autorul *Istoriei* ar fi fost cleric), neacordând, în schimb, atenție asemănarilor dintre unele pasaje din *Istorie* și răspunsurile date de Stolnic contelui L. Marsigli¹³. Din păcate, istoricul nu s-a referit la elementul nou pe care îl aduce ipoteza lui N. A. Ursu, autorul *Istoriei Țării Rumânești* fiind, totodată, traducătorul *Foletului novel*, idee susținută prin numeroase argumente lingvistice și stilistice¹⁴. Am constatat, la rândul nostru, apropierea în planul exprimării lingvistice, dintre cele două scrieri¹⁵, iar pe baza examinării grafologice și lingvistice am respins posibilitatea traducerii *Foletului novel* de către mitropolitul Teodosie¹⁶. Adoptând poziția lui Andrei Pippidi, Otilia Dragomir a încercat să minimalizeze valoarea probatoare a particularităților lingvistice comune celor două scrieri menționate¹⁷. În schimb, întemeiată pe analiza statistică, a dovedit că mitropolitul Teodosie, autorul unor prefete de cărți religioase, nu poate fi autorul *Istoriei*¹⁸.

După publicarea studiului nostru în 1993, N. A. Ursu a revenit în această controversă chestiune susținând în continuare alcătuirea *Istoriei* de către mitropolitul Teodosie¹⁹. Numai că de această dată, ipoteza sa a fost însoțită de o a doua ipoteză, în care se admitea „și posibilitatea ca, la redactarea prefetelor semnate de el, mitropolitul să fi fost ajutat, eventual chiar substanțial, de către un colaborator al său din cadrul mitropoliei. În această eventualitate, *acea persoană* încă neidentificată, poate fi traducătorul *Foletului novel*, precum și zeusul *roman* neaoș și român potrivit care a

⁷ Ștefan S. Gorovei, *Argumentele paternității*, în *Luceafărul*, XXXI, 1988, nr. 52, p. 2.

⁸ Radu Șt. Ciobanu, *Un istoric al unității naționale*, în *Luceafărul*, XXXI, 1988, nr. 4, p. 1, 4.

⁹ Andrei Pippidi, *Istoria Țării Rumânești, autorul și data ei*, în *Revista de istorie*, tom. 42, 1989, nr. 12, p. 1209–1224.

¹⁰ Al. Duțu, *Călătorii, imagini, constante*, București, 1985, p. 252–253, unde se admite că mitropolitul a intervenit probabil în scrierea istorică cu prilejul copierii ei.

¹¹ Al. Mareș, *Cine a fost Ioan Romanul, alias Frâncul?* în *Limba română*, p. 81–90, II, p. 117–122, III, p. 155–171, IV, p. 247–254 (se va cita în continuare Mareș, *Ioan Romanul*).

¹² *Istoria Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*. Ediție critică, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar și indice de nume proprii de Otilia Dragomir, București, 2006, p. 19–38; se va cita în continuare *Istoria* (ed. Otilia Dragomir).

¹³ Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 1209.

¹⁴ Ursu, *Concordanțe lingvistice*, p. 236–249.

¹⁵ Încheiam studiul publicat în 1993 cu următorul enunț: „O problemă importantă privind apropierea sub raport lingvistic și stilistic dintre *Foletul novel* și *Istoria Țării Rumânești*, scriere cu paternitate controversată, va constitui obiectul unei viitoare cercetări” (Mareș, *Ioan Romanul IV*, p. 254).

¹⁶ Mareș, *Ioan Romanul I*, p. 84–90, Mareș, *Ioan Romanul IV*, p. 250–254.

¹⁷ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 26.

¹⁸ *Ibidem*, p. 28–38.

¹⁹ N. A. Ursu, *Și totuși cine este traducătorul Foletului novel? (I)*, în *Limba română*, XLIII, 1994, nr. 5–6, p. 256–264, (II), nr. 9–10, p. 455–469, (III), 1995, nr. 1–2, p. 43–48 (se va cita în continuare Ursu, *Traducătorul Foletului novel*).

scris *Istoria Țării Românești*. Dar fie că este însuși mitropolitul, fie că este un colaborator apropiat al său, traducătorul *Foletului*, potrivit desigur unei convenții, a semnat prefetele calendarelor respective cu pseudonimul *Ioan Romanul* (în calendarul pe anul 1695, copiat de popa Nicola logofătul mitropoliei, acesta îi scrie numele *Ion Frâncul*, care poate fi numele real al persoanei pe care o căutăm). El era român, ortodox, probabil originar din nord-vestul Munteniei, din Oltenia sau din Transilvania, un om cult, care știa limbile slavonă, greacă, latină și italiană (aceasta din urmă mai puțin bine, dar în măsură suficientă pentru a putea traduce un text relativ simplu, cum este *Foletul novel*)²⁰. Justificarea acestui punct de vedere s-ar explica după N. A. Ursu prin faptul că *Foletul novel*, scrisoarea adresată de mitropolit patriarhului Adrian al Moscovei (noiembrie 1700) și ms. 61 (fondul Marsigli) din Biblioteca Universitară din Bologna nu au fost scrise de mitropolitul Teodosie²¹. Adevăratul motiv al acestei schimbări de optică este, după părerea noastră, altul; vezi *infra*.

Până în prezent, nu știm ca cineva să se fi încumetat să examineze noua ipoteză lansată de N. A. Ursu.

3. În 2009, N. A. Ursu a emis ultima sa ipoteză referitoare la autorul *Istoriei Țării Românești*²². Abandonând rolul încredințat mitropolitului Teodosie în prima sa ipoteză, filologul ieșean a desemnat acum drept autor al *Istoriei* și traducător al *Foletului novel* pe logofătul Ion Frâncul, al cărui nume (neprecedat de vreun prenume) se regăsește în câteva însemnări referitoare la două frontispicii pe care le-a executat, în anii 1710–1711, în ms. rom. 339 (BAR)²³. Logofătul respectiv ar fi activat în cancelaria mitropoliei din Țara Românească, dar și în cancelaria domnească condusă de stolnicul Constantin Cantacuzino, la a cărui bibliotecă avea acces²⁴. Era român, oltean, și „descindea probabil dintr-o familie de *frânci* coborâtore din Transilvania²⁵”, iar în 1672 sau 1673 s-ar fi aflat în Moldova, unde și-a procurat o copie a cronicii lui Grigore Ureche²⁶. Argumentul de bază al ipotezei de față este de natură grafologică, scrisul logofătului Frâncu din ms. rom. 339 fiind, potrivit lui N. A. Ursu, identic cu scrisul lui Ioan Romanul, traducătorul *Foletului novel*²⁷.

Acum când cunoaștem întreaga armătură a ipotezei de față, înțelegem mai ușor schimbarea intervenită în 1995 în formularea vechii ipoteze (autor mitropolitul Teodosie) prin aducerea în câmpul investigației a unui colaborator al mitropolitului, așa-zisul logofăt al mitropoliei, al cărui nume Ion Frâncul (notat la sfârșitul prefetei calendarelor din 1695 de către popa Nicola) ar fi putut fi „numele real al persoanei pe care o căutăm”²⁸. Un fapt este neîndoielnic: pe când făcea aceste afirmații, N. A. Ursu aflase de existența logofătului Frâncu din ms. rom. 339 și, în consecință, își pregătea o variantă mai

²⁰ Ursu, *Traducătorul Foletului novel* (III), p. 47–48.

²¹ *Ibidem*, p. 47.

²² Ursu, *Paternitatea*.

²³ Vezi Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești B.A.R. 1–1302*, București, 1978, p. 92.

²⁴ Ursu, *Paternitatea*, p. 53–105, 106–112, 113–121 și 237.

²⁵ *Ibidem*, p. 236–237.

²⁶ *Ibidem*, p. 120–121, 232–233.

²⁷ Ursu, *Paternitatea*, p. 26–53.

²⁸ Ursu, *Traducătorul Foletului novel* (III), p. 48.

puțin dezavantajoasă pentru teza autor Teodosie și, totodată, favorabilă ipotezei pe care urma să o emită paisprezece ani mai târziu.

4. Atribuirea traducerii *Foletului novel* și a alcătuirii *Istoriei Țării Rumânești* acestui logofăt Frâncul ni s-a părut de la bun început o opțiune neconvingătoare. În legătură cu personajul respectiv, complet necunoscut, și cu rolul cultural ce i se atribuie se ridică câteva întrebări îndreptățite:

– Se numea acest Frâncul și Ion, de vreme ce, în ms. rom. 339, unde își scrie numele de cinci ori, nu și-l însoțește niciodată de prenumele amintit?

– Dacă Frâncul era oltean, cum presupune N. A. Ursu, de ce contemporanul său Georg Phillip Schreyer îl menționează sub numele Giovanni Candido Romano?

– Cum se face că autorul *Istoriei Țării Rumânești*, o persoană deosebit de cultivată a ajuns să execute două frontispicii modeste în ms. rom. 339, pentru a căror realizare, după cum se vede, nu avea o aptitudine deosebită?

– Pe ce se întemeiază calitatea de logofăt ce i-a fost atribuită?

– De ce, chiar la o simplă examinare, scrisul logofătului Frâncul nu pare a fi scrisul practicat de Ioan Romanul?

La prima întrebare, răspunsul este negativ, în cele trei însemnări care îi aparțin el notându-și de fiecare dată doar numele. N. A. Ursu i-a atribuit prenumele Ion, considerând că popa Nicola a semnat prefața calendarelor pentru anul 1695 cu numele Ion Frâncul, întrucât Ioan Romanul ar fi fost un pseudonim al celui care în realitate se numea Ion Frâncul. Până la proba contrară, urmează să admitem că numele lui Ioan Romanul a fost Giovanni Candido Romano.

În ceea ce privește statutul său social, calitatea de logofăt a fost desprinsă de filologul ieșean dintr-o interpretare greșită, semnul *℥* fiind considerat prescurtarea *lf* (în chirilică *лф*) a cuvântului *logofăt*. N. A. Ursu a bătut monedă cu această prescurtare, invocată în mai multe rânduri pentru a justifica atribuirile unor texte în contul lui Ion Frâncul²⁹. Dar *℥* este un simplu semn de final, pe care îl întâlnim adeseori la sfârșitul textului, notat după indicarea datei sau după semnătură³⁰.

Răspunsurile la celelalte întrebări vor putea fi aflate după ce vom obține în prealabil răspunsul la ultima întrebare, argumentul principal al ipotezei emise de N. A. Ursu constituindu-l identitatea, sub raportul grafiei, între calendarele scrise de Ioan Romanul și însemnările lui Frâncul din ms. rom. 339. Pentru a înlesni un examen grafologic între două entități de scriere, diferențiate prin conținut și volumul conținutului, s-a recurs în cazul *Foletului novel* la două fotomontaje cu mostre de scriere aparținând lui Ioan Romanul: unul pentru anul 1693³¹ și altul pentru

²⁹ Ursu, *Paternitatea*, p. 26, 54, 106; cf. fig. 3, 66, 93, 104, 176.

³⁰ Vezi Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1996, p. 155 (se va cita în continuare Vîrtosu, *Paleografia*); cf. p. 136–139, Olimpia Guțu, *Scrierea chirilică. Album paleografic*, București, 1988, p. 91, 100, 101, 104, 106–107, 108, 111–117 (se va cita în continuare Guțu, *Scrierea*), Veronica Vasilescu, Anca Boiangiu, *Scrierea chirilică românească. Album de paleografie*, București, 1982, p. 35, planșa 10, p. 52, planșa 27 (se va cita în continuare Vasilescu, Boiangiu, *Scrierea*).

³¹ Exemplele au fost preluate de N. A. Ursu din reproducerile foto ale foii de titlu și ale prefetei calendarului din anul respectiv, publicate de Emil Vîrtosu, *Foletul novel, calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu 1693–1704*, București 1942, fig. 9–11 (se va cita în continuare Vîrtosu, *Foletul novel*); cf. Ursu, *Paternitatea*, fig. 7–9, p. 30–32.

anul 1701³². Însemnările lui Frâncul, de dimensiuni foarte mici (circa 157 de slove) nu au necesitat un fotomontaj aparte, slovele din scrisul acestuia putând fi identificate cu ușurință în reproducerile foto ale celor trei note³³. La capătul comparației întreprinse privind felul cum sânt conturate slovele în însemnările lui Frâncul și, respectiv, în calendarele scrise de Ioan Romanul, N. A. Ursu a pretins că demersul său „demonstrează *identitatea* grafiei oricărei slove din aceste însemnări cu grafia slovelor corespunzătoare din cele două *Folete*”³⁴. Concluzia sa a fost exemplificată prin raportare la 13 slove (Б, е, з, к, л, м, w, р, с, ш, т, г, ф)³⁵ în diverse variante (de rând, în suprascriere, majuscule).

La o simplă examinare, se observă cu ușurință că slovele supuse comparației nu sunt identice; acestea sunt, în schimb, asemănătoare, pentru că urmează anumite modele vehiculate în scrierea practică în unele scriptorii mănăstirești și orășenești. Dintre aceste slove, atrage atenția în mod deosebit slova **з**, mai exact varianta în suprascriere a acestei slove: **↵** (**з** intersectat de tildă³⁶: **ѵѢРА**, **ѵѢЮЮ**, **ѵѢ**)³⁷, care, la prima vedere, pare a reprezenta o particularitate grafică specifică numai scrisului lui Ioan Romanul. În realitate, varianta respectivă a lui **з** în suprascriere (**↵**) se regăsește în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea și în scrisul altor copiiști din Țara Românească, cum ar fi ieromonahul Iosif de la Mănăstirea Hurezi³⁸, Nicola Grămăticul (alias popa Nicola)³⁹ și chiar copistul anonim al ms. rom. 339⁴⁰; varianta **↵** apare și în actul scris de un scrib anonim referitor la alegerea lui Teodosie ca mitropolit al Țării Românești, eveniment desfășurat la 20 mai 1668⁴¹, precum și în *Istoria Țării Rumânești*, copiată de Stanciul ierei la o dată neprecizată⁴². Aceeași variantă va fi fost notată și în manuscrisele moldovenești din epoca respectivă, de vreme ce o aflăm reproducă și în documente slavone și românești emise la Iași⁴³.

³² Exemplele au fost preluate de N. A. Ursu din ms. rom. 3213 (BAR), f. 1^r-35^v; cf. Ursu, *Paternitatea*, fig. 10-25, p. 33-40.

³³ Ursu, *Paternitatea*, fig. 2–4, p. 27.

³⁴ *Ibidem*, p. 49.

³⁵ *Ibidem*, p. 49–50.

³⁶ Vîrtosu, *Paleografia*, p. 140.

³⁷ Ursu, *Paternitatea*, fig. 3, p. 48.

³⁸ Ms. rom. 2174 (BAR) – *Mântuirea păcătoșilor* (1696): канє (482^v/7), вбрънчїє (480^v/8).

³⁹ Ms. rom. 201 (BAR) – *Tâlcul evangheliilor* (Câmpulung, sfârșitul secolului al XVII-lea: аѡѡ (nume propriu, 4^v/5), ѿѿ (3^v/16), ѡѡ (nume propriu, 3^v/16) – și ms. rom. 2358 (BAR) – *Foietul novel* (1704): дѣръдѣчина (1^v/19), гѣдѣ (6^v/8), рѣѡѡ (5^v/12), ѡѡ (2^v/8, 11, 15, 3^v/2 etc.), ѡѡѡѡ (11^v/22) etc.

⁴⁰ *Viețile sfinților* pe lunile martie-august, începutul secolului al XVIII-lea: **ⲁⲥⲏⲛ** (19^v/25), **ⲥⲏ ⲙⲉ ⲃⲟⲡⲉ** (3^v/16), **ⲃⲟⲡ** (nume propriu, 3^v/16), **ⲥⲏⲛ ⲛⲉⲃⲟⲡⲉ** (1^v/25), **ⲓⲁⲗⲁ** (1^v/20) etc.

⁴¹ Ms. rom. 4972 (BAR): $\omega_{\text{BPA}}^{\sim}$ (8^r/7).

⁴² Ms. rom. 3443 (BAR): *границе* (12^v/15), *ръбоае* (12^v/3–4).

⁴³ Guțu, *Scrierea*: Iași 1679: прѣ (p. 117/11, 12, 13), черѣ (p. 117/9), Vasilescu, Boiangiu, *Scrierea*: Iași, 1712: ѡводѣ (= izvoade; p. 79/19), Iași, 1717: фрѣцѣ (p. 82/27), ѡбѣдѣ (p. 82/28).

⁴⁴ Exemplele sunt preluate din ms. rom. 3213 (BAR); cf. Ursu, *Paternitatea*, p. 33–40 (fig. 10–25) și fotomontajul de la p. 43–49 (fig. 28–34).

Semnul de final, notat la sfârșitul textului, are forma (fig. 4).

Semnul de final, notat după iscălitură, are forma (fig. 4).

Accentul nu este notat (fig. 4).

Semnul de final, notat la sfârșitul textului, are forma $\sim$ ($2^v/2$, $3/9$ etc.).

Semnul de final, notat după iscălitură, are forma $\sim$ ($2^v/6$).

Accentul este notat: $\text{л}^{\text{л}}\text{мин}^{\text{л}}\text{н}^{\text{л}}\text{п}^{\text{л}}\text{е}$, $\text{л}^{\text{л}}\text{и}^{\text{л}}\text{ц}^{\text{л}}\text{а}^{\text{л}}\text{п}^{\text{л}}\text{е}$ ($1^r/1$), $\text{мил}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}\text{п}^{\text{л}}\text{и}^{\text{л}}\text{е}$ ($1^r/2$), $\text{л}^{\text{л}}\text{кин}^{\text{л}}\text{а}$ ($1^r/4$), $\text{п}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}\text{е}$ ($1^r/4$), $\text{л}^{\text{л}}\text{бич}^{\text{л}}\text{ю}^{\text{л}}\text{ип}^{\text{л}}\text{а}$ ($1^r/4$), $\text{л}^{\text{л}}\text{п}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}\text{п}^{\text{л}}\text{и}$ ($1^r/5$), $\text{л}^{\text{л}}\text{ман}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}\text{чел}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}$ ($1^r/6$), $\text{п}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}\text{чир}^{\text{л}}\text{е}$ ($1^r/6$), $\text{зил}^{\text{л}}\text{ел}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}$ ($1^r/6$), $\text{л}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}\text{мин}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}\text{л}^{\text{л}}$ ($1^r/7$) etc.

Deosebiriile semnalate privesc imaginea unor slove și a unor semne auxiliare (accente, semne de final); acestea sunt expresia a două moduri diferite de scriere, constatare care înlătură definitiv ipoteza identității Ioan Romanul – Ion Frâncul, susținută cu atâta siguranță de N. A. Ursu.

Despre acest Frâncul, miniaturist mediocru, nu deținem niciun indiciu referitor la locul unde și-a desfășurat activitatea⁴⁵. Vrem, totuși, să semnalăm prezența la curtea brâncovenească în anul 1700 a unui grădinar, numit Ion Frâncul, care primea simbrile pe jumătate de an 50 de taleri⁴⁶. Prezența acestuia explică caracterizarea făcută de Del Chiaro grădinii palatului domnesc din București, „care e de toată frumusețea și are formă pătrată, în stil italian”. Acest grădinar nu are, desigur, nicio legătură cu Frâncul, autorul celor două ornamente din ms. rom. 339. De asemenea, el nu poate fi pus în relație nici cu acel Ion Frâncul, notat de popa Nicola la sfârșitul prefetei calendarelor pentru anul 1695; vezi *supra*, p. 87. În sfârșit, originea italiană pe care N. A. Ursu i-a atribuit-o așa-zisului logofăt Ion Frâncul nu este sigură, în perioada respectivă întâlnindu-se persoane cu numele Frâncul, care erau de etnie română; vezi, de exemplu, un monah Pahomie, amintit într-un act din 30 iulie 1737, ai cărui fii se numeau Mihai și, respectiv, Frânculu⁴⁷.

5. Și alte considerente pe care se sprijină ipoteza emisă de N. A. Ursu, la o examinare atentă, se dovedesc lipsite de valoarea ce le-a fost conferită. Ne referim la activitatea pe care pretinsul logofăt (alias Ioan Romanul) ar fi desfășurat-o în cancelaria mitropoliei din Țara Românească și în cancelaria domnească din aceeași țară⁴⁸. Pentru prima instituție nu deținem probe concrete privind activitatea pe care ar fi prestat-o acolo acest personaj, dovezile furnizate de N. A. Ursu nefiind concludente.

⁴⁵ N. A. Ursu considera că, la data scrierii însemnărilor (1710–1711), Frâncul se afla, probabil, la Mănăstirea Cozia. Opinia sa se întemeie pe considerentul că în această mănăstire, „se făcuse prin anii 1670–1680, prima traducere în limba română a *Prologului*” (Ursu, *Paternitatea*, p. 53). Nu deținem însă nicio probă că traducerea respectivă s-ar fi efectuat la Mănăstirea Cozia; cf. ms. rom. 2602 (BAR).

⁴⁶ *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei*, în *Revista istorică a arhivelor*, București, 1873, p. 540.

⁴⁷ „Înainte de călătoria cea de veaci”. *Testamente din Țara Românească*. Vol. I (1659–1800). Editori: Gh. Lazăr, Mariana Lazăr, Iași, 2023, p. 218, nr. 124.

⁴⁸ Ursu, *Paternitatea*, p. 50–105 și 106–112.

Filologul ieşean s-a rezumat să apeleze la unele acte din *Condica sfântă*, a căror scriere prezintă „multe particularități” grafice specifice scrisului din *Foletele* pe anii 1693 și 1701 traduse și copiate de Ioan Romanul, alias Ion Frâncul⁴⁹, recunoscând, totodată, că „trebuie să ținem seama, bineînțeles, de faptul că actele menționate din *Condică* au fost scrise cu 25–30 ani înaintea celor două *Folete*, timp în care scrisul lui Ion Frâncul a mai evoluat”⁵⁰. Așadar, în condițiile în care scrisul din actele respective nu întrunește toate particularitățile specifice scrisului lui Ioan Romanul, rezultatul examenului grafologic întreprins de N. A. Ursu nu poate fi reținut. În plus, investigația sa proclamă adeseori identice modalități de scriere total diferite. Iată câteva exemple edificatoare în acest sens: actul alegerii lui Serafim episcop al Romanului din 21 martie 1668⁵¹, cu o scriere semiuncială (fig. 6), actul alegerii lui Grigorie episcop al Buzăului din 4 aprilie 1668⁵², cu o scriere cursivă în care apar variantele *ŝ* pentru *л* (адѣвърѣмѣ, серѣфи, степѣ) (fig. 7) și *v* (în suprascriere) pentru *ѣ* (ѣ, вѣзеѣ, скѣнѣ), actul alegerii lui Teodosie mitropolit al Țării Românești din 20 mai 1668⁵³, cu o scriere cursivă, în care hastele inferioare ale slovelor sunt mult prelungite spre stânga (fig. 8), toate cele trei acte fiind atribuite lui Ioan Romanul, al cărui scris reunește slove semiunciale cu slove cursive (fig. 1 și fig. 9). Nu putem omite din analiza noastră cartea de blestem a mitropolitului Teodosie din 21 aprilie 1669⁵⁴, socotită „cel mai elocvent act scris de Ion Frâncul în această perioadă care atestă prin grafia lui că el era atunci logofătul mitropoliei”⁵⁵. Actul respectiv (fig. 10) conține o scriere cursivă caracterizată prin forma aparte a slovei *л* (лѣмѣ, лѣмѣ) și semnul + adăugat la capăt de rând, când cuvântul ultim se sfârșește cu slova *ѣ* (мѣмѣ, кѣмѣ, де вѣмѣ, пѣмѣ), semn care nu se regăsește în scrisul lui Ioan Romanul⁵⁶. Cât privește folosirea în cuprinsul textului a „unor structuri ritmate și rimate” de tipul „unii ca aceia mai multe strâmbătați decât dreptăți”⁵⁷, precizăm că astfel de structuri nu caracterizează numai scrierile lui Ioan Romanul⁵⁸.

⁴⁹ Ursu, *Paternitatea*, p. 54.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 55, fig. 40.

⁵² *Ibidem*, p. 55, fig. 41.

⁵³ *Ibidem*, p. 59, fig. 45.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 66, fig. 53.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 65.

⁵⁶ Pentru semnificația acestui semn, vezi Vîrtosu, *Paleografia*, p. 154.

⁵⁷ Ursu, *Paternitatea*, p. 194.

⁵⁸ Pentru economia expunerii ne mărginim să consemnăm trei exemple: *Varlaam și Ioasaf* (1648 sau 1649): „După aceea-l trimeate la închisoare într-un ostrov, departe, în care nici hrană găsiia, nici îmbrăcăminte avea”, *Crestomația limbii române vechi*, volumul al II-lea (1640–1715) alcătuit de Liliana Agache, Violeta Barbu, Cristina Ioana-Dima, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareş, Anca-Mihaela Sapovici, Cristinel Sava, Maria Stanciu-Istrate, Emanuela Timotin și Florentina Zgraon. Coordonator Alexandru Mareş, Bucureşti, 2020, p. 82 (se va cita în continuare CLRV), *Divanul* (Iaşi, 1706): „și cutremurându-l vara fierbinteala și pripăcul fierbându-l, iarna frigul și gerul răcindu-l și înghețându-l, foamea leșinându-l, setea aprinzându-l și topindu-l...” (CLRV, p. 238, f. 16^v), *Liturghier* (Râmnic, 170): „Și precum cel înțelept Iosif au umplut egipteneștile jitițe de hrana vieții trupești, așa și iubirea ta de Dumnezeu ai umplut sfintele și dumnezeieștile de besereci ale țării noastre de hrana vieții sufletești” (CLRV, II, p. 279, f. 3^v).

6. În schimb, activitatea lui Ioan Romanul în cadrul cancelariei brâncovenești pare să rezulte din mărturia lui Georg Phillip Schreyer referitoare la statutul de secretar pentru limba italiană deținut de Giovanni Candido Romano în cancelaria brâncovenească. În această calitate, cel ce-și spunea Ioan Romanul ar fi trebuit să activeze în cancelaria domnească condusă de stolnicul Constantin Cantacuzino⁶⁸.

⁶⁸ Vezi în această privință Anton-Maria-Del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei* (după textul reeditat de N. Iorga), în românește de S. Cris-Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Iași, 1929, p. 104.

Și de această dată, N. A. Ursu îi atribuie acestui secretar scrierea câtorva texte: actul diplomatic scos „dupe țiță” (fără dată; fig. 18), scrisoarea adresată de Stolnic județului cetății Brașov în 1696 (fig. 19–20) și alte trei scrisori cifrate adresate de Stolnic lui David Corbea, reprezentantul Țării Românești la Moscova (două din 1702 și una din 1704)⁶⁹.

Împreună cu aceste acte și scrisori, vom aduce în discuție alte două categorii de texte, aflate, ca și cele din cancelaria domnească, în strânsă legătură cu persoana Stolnicului: însemnările acestuia pe unele cărți și manuscrise donate sau aflate în proprietatea sa⁷⁰ și alte două scrieri cu profiluri diferite: una cu conținut juridic (*Testamentul* lui Dona Pepano din 12 septembrie 1677, mai exact spus traducerea românească a originalului grecesc⁷¹; fig. 21–22) și alta cu conținut științific (listele de cuvinte comune și termeni geografici în limba română din anexa intitulată *Alte petitioni dell' Illustrissimo Signor Luigi Conte Marsigli...*, care însoțește scrisoare Stolnicului din 4 martie 1694 adresată contelui L. F. Marsigli)⁷². Toate aceste texte, potrivit lui N. A. Ursu, sunt redactate de Ion Frâncul (alias Ioan Romanul). În sprijinul opiniei sale se invocă, în general, rezultatele obținute în urma examinării grafiei acestor texte, precum și unele particularități stilistice care se regăsesc și în *Foietul novel* și în *Istoria Țării Rumânești*. De cele mai multe ori, atribuirile în favoarea lui Ion Frâncul nu sunt însoțite de producerea vreunui argument. Despre însemnările românești existente pe unele cărți și manuscrise din biblioteca lui Constantin Cantacuzino, pe care majoritatea cercetătorilor le atribuiau Stolnicului, N. A. Ursu ne informează că „prin analiza grafiei însemnărilor, manuscriselor și documentelor prezentate și comentate în subcapitolele precedente, am constatat că, ele nu aparțin Stolnicului, ci logofătului Ion Frâncul. De altfel, și modul în care sunt redactate aceste însemnări arată că nu pot fi ale Stolnicului, ci ale logofătului Ion Frâncul”⁷³. Prin urmare, atribuirea către Ion Frâncul a unor texte, până atunci considerate a fi create și scrise de stolnicul Constantin Cantacuzino, se face prin raportare la unele texte, în majoritate religioase, alcătuite și scrise de diverși scribi în mitropolia Țării Românești. Este un raționament lipsit de orice fundament real, căci, după cum am arătat, activitatea lui Ion Frâncul (alias Ioan Romanul) în cancelaria mitropoliei nu poate fi probată. Chiar când produce vreo dovadă în sprijinul paternității lui Ion Frâncul asupra vreunui text (vezi pentru însemnarea din 30 august 1694 de pe o *Evangelie greco-română*, București, 1693, fig. 23, recurgerea la semnul de final *ϑ*, interpretat eronat ca prescurtarea *lf* = logofăt)⁷⁴, valoarea probatoare a acesteia este inexistentă. Să mai reținem o atribuire greșită: scrierea a două însemnări din anul 1696 aparținând dascălului Damaschin este pusă pe seama aceluiași Ion Frâncul⁷⁵,

⁶⁹ Ursu, *Paternitatea*, p. 106–107. Textele acestor scrisori au fost publicate de C. Șerban, *Contribuție la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino*, în *Studii*, tomul 19, 1966, nr. 4, p. 698–705.

⁷⁰ Ursu, *Paternitatea*, p. 113–121, fig. 101–107.

⁷¹ *Ibidem*, p. 171–175 și fig. 175–176.

⁷² *Ibidem*, p. 140, 151–166, fig. 141–170.

⁷³ *Ibidem*, p. 113.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 116–117, fig. 104.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 119, fig. 106–107.

Ne vom referi pe scurt și la listele de cuvinte comune și termeni geografici trimise de Stolnic contelui L. Marsigli în 1694. Coloana scrisă cu slove chirilice de pe aceste liste conține fonetisme aparținând graiurilor muntene: *îi* (*câine, pâine*), *z* (*miazăzi, zeace*), *j* (*jiucare, județ*), *ș* dur (*șapte, șase*), precum și termeni ca *pisică, rânichi*⁸¹. După Gh. Chivu formele unor toponime moldovenești (ДwpoXовъ⁸² pentru Dorohoiul, Xъpловъ⁸³ pentru Hârlăul, rъшii pentru Hușii, wрнѣю pentru Orheiul, рѣнѣ pentru Reni) i-au fost cunoscute copistului în mod indirect⁸². Forme ca *Dorohovul, Hîrlovul* (la origine adjective posesive slavone: ДwpoXовъ, Xъpловъ), cărora le putem adăuga și cuvântul текѣша⁸³ (< ucr. *tekuča* „curgătoare”⁸⁴, cu *č* trecut la *š*) pentru *Tecuci*, care pare desprins din текѣча вода „apă curgătoare”, dar mai ales formele greșite *Gușii, Orneaiu și Reanea* ne îndreaptă atenția spre o sursă scrisă. Atribuirea coloanei cu slove chirilice traducătorului *Foletului novel* este dificil de întreprins, întrucât în scrisul acestuia nu apare semnul scurtimii pe *и* și *ѣ*, care sporadic a fost notat în listele trimise lui Marsigli: кѣйне, кwдрiи гигѣчюлѣй, кодрiи wрхѣюлѣй, дой, фѣйиѣ, грѣѣ, рѣпѣй, хайиѣ, мѣѣцiи аѣпѣлѣй, пѣйне, пѣмѣнпѣѣ съкѣйлѣѣ, шкѣй, шоймѣѣ, прей, цара моѣдовей, цара мwлдовей⁸⁵.

7. Prin prisma examenului grafologic întreprins de N. A. Ursu și reiterat și de noi, scrierea celor trei categorii de texte (mai puțin listele cu cuvinte comune și termeni geografici expediate lui Marsigli), toate în corelație cu persoana Stolnicului, pot fi atribuite traducătorului *Foletului novel*. Acesta, potrivit spuselor lui Georg Phillip Schreyer, era italianul care, în cancelaria brâncovenească, asigura activitățile legate de traduceri din/în limba italiană, anume Giovanni Candido Romano, interpretare pe care în 1993 am susținut-o și noi.

Acceptarea acestui punct de vedere este o alegere dificilă, întrucât scrierile pe care le știam ale Stolnicului sunt atribuite acum în totalitate lui Ioan Romanul. Se poate oare admite că nici măcar una dintre scrierile menționate mai sus să nu-i aparțină Stolnicului? Și este oare posibil ca Stolnicul, care avea în subordinea sa numeroși secretari, să fi apelat în toate împrejurările – pentru purtarea corespondenței în limba română, pentru cunoașterea provenienței și a înstrăinării unor cărți și manuscrise din biblioteca sa, pentru traduceri din greacă (cazul *Testamentului* lui Dona Pepano) – și încă în mod neîntrerupt, fără nicio excepție, la o singură persoană, mereu aceeași? Devenise Ioan Romanul un fel de secretar personal al Stolnicului, funcție pe care contemporanii săi au trecut-o sub tăcere? Și avea Stolnicul atâta încredere în acest secretar, încât îi încredințase, printre altele, descifrarea scrisorilor diplomatice? Iar dacă admitem că *Istoria Țării Românești* este creația lui Ioan Romanul,

⁸¹ Gh. Chivu, *Manuscrisul Marisgli 61. Ipoteze privind paternitatea primului lexicon italo-român*, în volumul *Per Teresa obiettivo Romania*, Studi e ricerche in ricordo di Teresa Ferro, 2) A cura di Giampaolo Borghellor, Daniela Lombardi, Daniel Pantaleoni, Udine, 2009, p. 290.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ Ursu, *Paternitatea*, p. 165, fig. 169.

⁸⁴ Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, București, 1963, p. 70 și nota 7.

⁸⁵ Ursu, *Paternitatea*, p. 152–166, fig. 140–170.

înseamnă oare că Stolnicul încerca, la rândul său, să alcătuiască o scriere istorică similară, despre care știm că în 1694 nu era terminată⁸⁶, după cum nu era încheiată nici în 1706⁸⁷? Iată câteva întrebări pertinente la care răspunsurile favorabile paternității lui Ioan Romanul sunt greu de obținut.

8. Considerăm oportun să aducem în discuție o ipoteză pe care N. A. Ursu nu a avut-o în vedere: a colaborării Stolnicului cu Ioan Romanul în vederea realizării *Istoriei Țării Rumânești*. Reamintim că în 1995 filologul ieșean admitea o astfel de colaborare între mitropolitul Teodosie și un logofăt al mitropoliei, considerat mai târziu, în 2009, a fi Ion Frâncul, alias Ioan Romanul. Dar să revenim la ipoteza colaborării dintre Stolnic și traducătorul *Foletului novel*. Cum, în totalitatea lor, scrierile pe care le consideram ale Stolnicului au fost create și scrise de Ioan Romanul, ajutorul pe care acesta l-ar fi putut da la realizarea *Istoriei Țării Rumânești* se impune aproape de la sine. Cunoașterea unor date din biografia personajului numit Giovanni Candido Romano (Când s-a stabilit în Țara Românească? Când a murit?) ne-ar fi ajutat să stabilim cu aproximație durata acestei colaborări. Referirea la boierii ardeleni care „s-ar fi calivinit”⁸⁸, pe care autorul *Istoriei* o face în momentul în care lucrarea parcursese circa 60% din întinderea ei, plasează partea deja realizată înaintea datei de 7 octombrie 1698, când unii dintre românii ardeleni au adoptat ritul greco-catolic. La data respectivă, ambele personaje erau în viață. Nu este exclus ca scrierea istorică, în forma în care ni s-a transmis, să fi fost deja încheiată înainte ca românii ardeleni să fi primit Unirea cu Roma⁸⁹.

Pentru a nu prelungi inutil o discuție cantonată pe vechiul fâgaș (autor Ioan Romanul), vom spune din capul locului că nu considerăm viabilă colaborarea dintre Stolnic și traducătorul *Foletului novel*. Întâi, pentru că nu credem că Stolnicul agreea „lucrul cu negrii” într-o lucrare care pe alocuri este și o reflecție personală asupra istoriei. Să ne amintim și critica pe această temă adresată, probabil, de Stolnic lui Simeon Dascălul care „face și aceasta că ale altora, adică ce a scris Ureche, el zice că au scris”⁹⁰. În al doilea rând, pentru că toate informațiile privind realizarea acestei lucrări (sursele istorice existente în biblioteca Stolnicului, demersurile sale pentru obținerea altor surse, ca și referirile la „mersul” lucrării) sunt legate exclusiv de persoana sa. Aceste informații sunt suficiente pentru a-l impune pe stolnicul Constantin Cantacuzino autor unic al *Istoriei Țării Rumânești*. Spun autor unic, întrucât, după cum se va vedea, colaborarea sa cu Ioan Romanul este o acțiune irealizabilă.

⁸⁶ N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în *Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tom. XXI, 1878, p. 70 (se va cita în continuare Iorga, *Manuscripte*).

⁸⁷ I. Minea, *Ceva despre Constantin Cantacuzino Stolnicul*, în *Cercetări istorice*, 8–9 (1932–1933), nr. 2, p. 77.

⁸⁸ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 179 (f. 51^r).

⁸⁹ N. Iorga considera că *Istoria* a fost scrisă înaintea încheierii păcii de la Karlowitz (20 ianuarie 1699); vezi Iorga, *Manuscripte*, p. 84.

⁹⁰ Liviu Onu, *Critica textuală și editarea literaturii noastre vechi*, București, 1973, p. 158.

9. Stabilirea paternității *Istoriei Țărâi Rumânești* și, implicit, a traducerii *Foletului novel* ne-a pus într-o situație dilematică, având de ales între două alternative, fiecare bine argumentată: ipoteza autor Ioan Romanul, întemeiată, în ultima analiză, pe mărturia din 1694 a lui Georg Phillip Schreyer și, respectiv, ipoteza autor Constantin Cantacuzino, susținută prin datele furnizate de însuși Stolnicul privind sursele lucrării istorice și evoluția ei în timp.

Mărturia lui Georg Phillip Schreyer se pretează la două interpretări: Giovanni Candido Romano, secretarul pentru limba italiană de la curtea brâncovenească, era de etnie italian sau, dimpotrivă, numele menționat reprezenta transpunerea în italiană a pseudonimului Ioan Romanul, sub care își ascundea identitatea acest secretar de etnie român. Ultima interpretare îi permite și Stolnicului să candideze printre cei care ar fi putut să-și atribuie pseudonimul precitat. Dar dacă adevărată nu este această interpretare, ci prima interpretare, atunci se poate atribui paternitatea *Istoriei* și a traducerii *Foletului novel* italianului care activa în cancelaria domnească? Răspunsul este negativ, două fiind motivele care îl susțin. Primul motiv este determinat de prezența în cele două scrieri menționate a unor idei și fapte de limbă care se regăsesc în arsenalul ideatic și lingvistic al Stolnicului:

1) Adresându-se, la 8 aprilie 1713, printr-o scrisoare în limba greacă, patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului, Stolnicul îl muștra pe Constantin Brâncoveanu, afirmând următoarele: „prin anomaliiile și prefacerile vremii, n-a scăpat să se împărtășască și el de rele, după datina acestei *vieți nebune* (s.n., Al. Mareș) a noastră, căci și lăcuim în valea plângerii”⁹¹. Așadar, viața în valea plângerii, adică viața pământească, este o nebulie, susține Stolnicul, amintindu-ne de un pasaj din I *Corinteni*, 3, v. 19, reprodus în *Istoria Țărâi Rumânești*: „Că înțelepciunea lumii aceștia *nebulie iaste*”⁹².

2) În două scrisori redactate de Stolnic în limba greacă, adresate aceluiași patriarh, înregistrăm sintagma *καίχαρι τας ἀθανάτους* „mulțumiri nemuritoare” în traducerea lui Iorga⁹³. Această sintagmă ne amintește de *nemoarte mulțămite* dintr-un pasaj al *Istoriei*: „Și carii ca aceia au făcut și au poruncit, cât de cât măcară, *nemoarte mulțămite* au auzit”⁹⁴.

3) Stolnicul notează de câteva ori lipsa sau, dimpotrivă, prezența *materiei*, adică a substanței conținutului (știri, informații), necesare purtării unei corespondențe. A se vedea scrisorile adresate lui David Corbea în 29 septembrie 1700 („vrându să știu ce i-au fost venirea, cu ce *materie* au venit, am scris la Odriu”)⁹⁵ și în 4 decembrie 1704

⁹¹ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki*. Volumul XIV *Documente grecești privitoare la istoria românilor publicate după originale, copiile Academiei Române și tipărituri*, de N. Iorga, Partea I, 1320–1716, București, 1915, p. 517, nr. DXVIII (8 aprilie 1713; se va cita în continuare DH).

⁹² *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 173 (f. 41^v).

⁹³ DH, XIV, Partea I, p. 511, nr. DXIV (14 martie 1713), cf. „mulțumiri foarte mari și nemuritoare”, p. 638, nr. DCXIII (14 octombrie 1714).

⁹⁴ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 145 (f. 1^v).

⁹⁵ C. Șerban, *Contribuție la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino*, în *Studii*, tomul 19, 1966, nr. 4, p. 702.

(„Multă *materie* aş avea a-ţi scrie”)⁹⁶, precum şi scrisoarea adresată patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului în iunie (?) 1713 („că nu-i scriu... pentru că nu e *materie* cuvenită”)⁹⁷. Cu acelaşi sens, cuvântul re apare în prefaţa *Foletului novel* pentru anul 1701 („că în acest an, când mi s-a părea că, decât într-alţi ai, astrologhii... având *materie* mai multă şi den destul, prognostice mai multe şi mai alese să s-a scrie”)⁹⁸.

4) O particularitate gramaticală neobişnuită – întrebuintarea formei de plural a articolului posesiv genitival *ai* în locul formei de singular *a* – („un acord bizar”, cum l-a definit N. A. Ursu⁹⁹) a fost atestată în *Foletul novel* („va birui, însă cu multă vărsare de sânge *ai* cetăţeanilor ei”)¹⁰⁰, în *Istorie* („Însă toţi aceştia ale bisearecii, cum zic ei, *ai* apusului dogme au apucat...”)¹⁰¹, dar şi în scrisul Stolnicului: traducerea *Testamentului* lui Dona Pepano din 1677 („acei amestecători şi turburători a aceştii tocmeli *ai* mele”)¹⁰² şi scrisoarea adresată în 1696 judeţului Braşovului („Marelui judeţ al cinstitei cetăţi *ai* Braşovului”)¹⁰³.

5) Slavonismul *zătici* „a împiedica, a bara”, ale cărui prime atestări provin, potrivit DLR-ului, din *Foletul novel* pentru anul 1694 („Zăpezi şi piatra, (sic!) *zăticescu* trecătoarea celor oşti şi a să învârteji înapoi”)¹⁰⁴ şi din *Istorie* („Însă moartea lui Traian *au zăticit* atunce oareceş vreamea, de au zăbovit acea oştire”)¹⁰⁵, a fost înregistrat şi în scrisoarea Stolnicului din 4 decembrie 1702 adresată lui David Corbea („puţine-ţi scriu de vremea ce teamerea primejdiei prin Moldova a vă scrie şi mai multe foarte ne *zăticeşte*”)¹⁰⁶.

6) În *Foletul novel* se apelează la o topică aparte constând în postpunerea adverbului *ca* după articolul nehotărât: „unde *o ca încălcitură* să va vedea”, „face *o ca bună pricopseală*”, „Țara Francească nădăjduiaşte *o ca rază*”¹⁰⁷. O inversiune cu o funcţie semantică asemănătoare, în care este antrenat adverbul *cam*, a fost înregistrată în scrisoarea Stolnicului către David Corbea din 25 septembrie 1702: „că era sa înceapă *o cam gâlceavă*”¹⁰⁸.

Particularităţile semnalate, prezente în *Foletul novel* şi în *Istoria Țării Rumânești* se regăsesc în totalitate în textele neliterare concepute de Stolnic. Se conturează, prin urmare, o probă concretă în favoarea alcătuirii *Istoriei* şi a traducerii *Foletului novel* de către Stolnic. O astfel de opinie contravine însă felului în care a fost interpretată

⁹⁶ C. Şerban, *op. cit.*, p. 703.

⁹⁷ DH, XIV, Partea III, nr. LXVIII, p. 109.

⁹⁸ Emil Vîrtosu, *Foletul novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, Bucureşti, 1942, p. 89 (se va cita în continuare Vîrtosu, *Foletul novel*).

⁹⁹ Ursu, *Paternitatea*, p. 218.

¹⁰⁰ Vîrtosu, *Foletul novel*, p. 44.

¹⁰¹ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 188 (f. 63^v).

¹⁰² N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. 47 (se va cita în continuare Iorga, *Operele*).

¹⁰³ Ursu, *Paternitatea*, p. 109 (fig. 97).

¹⁰⁴ Vîrtosu, *Foletul novel*, p. 43.

¹⁰⁵ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 162 (f. 26^r).

¹⁰⁶ C. Şerban, *op. cit.*, p. 702.

¹⁰⁷ Vîrtosu, *Foletul novel*, p. 6, 10, 43; cf. p. LVII.

¹⁰⁸ C. Şerban, *op. cit.*, p. 700.

până acum mărturia lui Georg Phillip Schreyer: Giovanni Candido Romano, cunoscut sub pseudonimul Ioan Romanul, a fost cel care a tradus calendarele italiene pentru Constantin Brâncoveanu și, totodată, cel care a alcătuit *Istoria Țării Românești*.

Al doilea motiv care ne-a orientat căutările spre persoana Stolnicului a fost obținut în urma reexaminării relatării lui Georg Phillip Schreyer despre secretarul pentru limba italiană întâlnit în Țara Românească. Recitind scrisoarea lui Schreyer adresată lordului William Paget, ambasadorul Angliei la Poarta Otomană, am ajuns la o încheiere neașteptată: numitul Giovanni Candido Romano este rezultatul unei mistificări, secretarul pentru limba italiană de la curtea brâncovenească neexistând în realitate, fiind o simplă ficțiune. Pentru a înțelege cum s-a produs mistificarea și în ce scop, propunem să recitim fragmentul din scrisoare care interesează discuția de față, după care să ne expunem observațiile critice. Procedând în consecință, observăm că, la sosirea în Țara Românească, Georg Phillip Schreyer a fost găzduit, la porunca stolnicului Constantin („Sig^r Constantin”)¹⁰⁹ într-o mănăstire situată la o jumătate de oră de București (probabil Mănăstirea Cotroceni), unde i s-a pus la dispoziție, prin grija aceluiași stolnic, un ceaus, care i-a plătit cheltuielile, achitându-se foarte bine de sarcinile primite¹¹⁰.

După această parte introductivă, textul scrisorii continuă astfel: „Je n’ay rien présenté au Secrétaire, dont j’ay fait mention, qui est venu 5 ou 6 fois chez moy, quoiqu’il soit incom(m)odé de la goute, & nos quartiers bien éloignés l’un de l’autre, c’est luy qui fait les paquets pour Votre Excellence (j’en ay veu arriver un de Mr. Bruyninx, avec gazettes du 26 Nov^{re} le quel j’espère V. E. aure receu depuis) et j’ay sceu depuis qu’il est secrétaire de la langue italienne auprès de Son Altesse son nom est Giovanni Candido Romano. Si. V. E. com(m)ande que je luy donne quelque chose à mon retour j’en pourrais recevoir ses ordres par lettres”¹¹¹.

Primul fapt care ne-a surprins în pasajul respectiv îl reprezintă precizarea referitoare la secretarul „dont j’ay fait mention”. Or, înaintea acestei precizări, Schreyer nu mai face în scrisoarea respectivă vreo referire la acest secretar. O astfel de referire nu putea aparține nici unei scrisori anterioare, de vreme ce la data respectivă (decembrie 1694) Schreyer se afla pentru prima dată în Țara Românească. Al doilea fapt surprinzător l-a constituit menționarea poruncilor pe care Schreyer le-ar fi putut primi de la acest secretar („j’en pourrais recevoir ses ordres par lettres”). Înseamnă că acest așa-zis secretar domnesc era un fel de reprezentant al puterii, dispunând de o anumită autoritate, capabil, prin urmare, a da dispoziții. Aceste două detalii au fost suficiente pentru a ne face să înțelegem că Stolnicul („Sig^r Constantin”) este de fapt „le Secrétaire dont j’ai fait mention”. Pentru cineva obișnuit cu un anumit gen de limbaj convențional, cum era lordul Paget, acest secretar nu putea fi decât „Sig^r Constantin”, sigura persoană menționată (și încă în două rânduri) în partea introductivă a scrisorii; acesta dispunea de autoritatea de a da dispoziții, fiind, totodată, capabil să procure

¹⁰⁹ *Călători străini despre țările române*, vol. VIII. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1983, p. 636 (textul francez); cf. p. 132–133 (traducerea românească).

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 636; cf. p. 132.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 636; cf. p. 133.

gazete din Viena și Veneția pentru lordul Paget și pentru alte personalități publice occidentale. Să mai reținem din relatarea lui Schreyer guta de care suferea secretarul menționat, boală pe care Stolnicul o avea încă din 1689¹¹². Cât privește numele Giovanni Candido Romano, acesta reprezintă transpunerea în italiană a numelui Ioan Romanul¹¹³, pe care cu un an mai devreme îl adoptase traducătorul calendarelor italiene, nimeni altul, precum putem afirma în momentul de față, decât stolnicul Constantin Cantacuzino.

În scrisoarea adresată lordului Paget, Schreyer a recurs, desigur la sugestia Stolnicului, la această schimbare de identitate. În cazul în care scrisoarea ar fi fost interceptată de potențiali inamici politici, subterfugiul adoptat era menit să ascundă acestora colaborarea Stolnicului cu ambasadorul englez¹¹⁴, știut fiind că turcii nu priveau cu ochi buni asemenea contacte, după cum nu permiteau intrarea gazetelor străine în țările române¹¹⁵. Soluția adoptată, înlocuirea Stolnicului cu așa-zisul Giovanni Candido Romano, îi conducea pe cei care ar fi avut șansa să intercepteze scrisoarea lui Schreyer la învinovățirea unui personaj fictiv, deci imposibil de găsit și de pedepsit.

Pentru că am adus în discuție acest pseudonim, este necesar să clarificăm două aspecte: nevoia Stolnicului de a adopta un pseudonim și motivul care l-a determinat să apeleze la numele Ioan Romanul. Primul aspect trebuie legat, pe de o parte, de interesul pe care Stolnicul l-a purtat pentru literatura astrologică¹¹⁶, iar pe de altă parte, de profunda sa religiozitate. Intenționând, probabil, să publice traducerea calendarelor italiene (vezi în acest sens prefața *Cătră cetitori* din calendarul pentru anul 1694)¹¹⁷, Stolnicul nu voia să se afle aportul său nemijlocit la apariția acestor „prognostice”, pe care el însuși le califică „părerii, însă, și umbre numai sânt”¹¹⁸, singur Dumnezeu putând cunoaște evoluția celor viitoare (idee care răzbate în cele mai multe dintre prefetele *Foletului novel*)¹¹⁹. Pseudonimul adoptat urma să-i ascundă identitatea. A recurs la pseudonimul *Ioan Romanul*, probabil pentru că Ioan era un nume frecvent la români și, totodată, sub forma prescurtată *iw*, parte integrantă a intitulației din documentele și de pe monedele românești vechi¹²⁰, iar Romanul sublinia originea latină a acelorași români, idee scumpă Stolnicului; cf. „iară noi, rumânii, sântem adevăraț romani și aleș romani în credință și în bărbăție”¹²¹.

¹¹² Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. XI *Acte și scrisori* (1661–1699) publicate de..., București, 1939, p. 341. Referiri la această boală, vezi și în DH XIV, Partea I, p. 595, nr. DLXXXII : 21 aprilie 1714.

¹¹³ Mareș, *Ioan Romanul II*, p. 118.

¹¹⁴ Vezi recomandările făcute în 1694 de dragomanul imperial Mamuca cu privire la corespondența care se purta prin intermediul domnului Țării Românești, al cărui conținut trebuia să rămână necunoscut adversarilor politici (Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 85).

¹¹⁵ Antonio-Maria-Del Chiaro Florentino, *op. cit.*, p. 106, 128.

¹¹⁶ D. Mazilu, *Alcătuitorul Calendarelor lui Brâncoveanu*, în *Gazeta cărților*, IV, 1934, nr. 9–10, p. 3, Vîrtosu, *Foletul novel*, p. XXI–XXIII, XLII, Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 1219–1220 (întrebarea pusă de Stolnic lui Ioan Cariofil cu privire la „posibilitatea ca destinul omenesc să fie revelat de astrologi”).

¹¹⁷ Vîrtosu, *Foletul novel*, p. 23.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 22.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 22, 59, 81.

¹²⁰ D. Mazilu, *op. cit.*, p. 3.

¹²¹ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 181.

Odată lămurită mistificarea făcută de Schreyer, se clarifică deopotrivă și problema paternității *Istoriei Țării Rumânești* și, implicit, a traducătorului *Foletului novel*, Stolnicul putând fi considerat autor de necontestat al acestor scrieri. Punctele de vedere exprimate de N. Iorga în 1899 (pentru lucrarea istorică)¹²² și de D. Mazilu în 1934 (pentru traducerea calendarelor italiene)¹²³ se dovedesc în prezent întru totul îndreptățite.

10. O ultimă chestiune pe care vrem să o clarificăm se referă la trăsăturile lingvistice caracteristice graiurilor nordice existente în cele două scrieri menționate.

Majoritatea faptelor de limbă din *Foletul novel* aparțin graiurilor din Țara Românească¹²⁴. O situație identică s-a constatat și în privința *Istoriei Țării Rumânești*, examinându-se ms. rom. 3443 (BAR) ales ca text de bază¹²⁵. În ambele scrieri au fost înregistrate și unele elemente specifice graiurilor nordice. O parte dintre acestea au fost semnalate de N. A. Ursu încă din vremea când atribuia realizarea celor două scrieri mitropolitului Teodosie Veștemeanul¹²⁶. Pentru *Foletul novel* am consemnat, de asemenea, o serie de trăsături dialectale specifice graiurilor din Moldova și Transilvania¹²⁷. La rândul ei, Otilia Dragomir a semnalat pentru *Istoria Țării Rumânești* trei fonetisme (*ă* proton > *a* în *stradanie*, *e* conservat în *derept* fie trecut la *i* în *direagă*, *dirept*, *direptate* africată *ğ* în *giudețul*, *giurat* și *încongiurării*) și zece elemente lexicale proprii graiurilor din Moldova, Transilvania și Banat¹²⁸. Pentru examinarea pe care o vom întreprinde, cele trei fonetisme menționate nu pot fi reținute, întrucât nu avem certitudinea că aparțin autorului *Istoriei*, și nu copiștilor care au asigurat transmiterea versiunii respective. Din rândul particularităților nordice semnalate, am mai îndepărtat câteva, motivele eliminării lor fiind diverse: pentru că nu aparțin graiului vorbit de Stolnic, ci fragmentului reprodus din *Cronica* lui Ureche (*cehlui*, *vâlhovnic*; cf. *giudețul*, *giurat*), pentru că prezintă arii dialectale nesigure (*căsători*, *coștei*, *hlăpie muzicaș*)¹²⁹, pentru că apar și la unii scriitori din Țara Românească (*ghiuluș*¹³⁰, *oteși*, *sudalmă*¹³¹). Faptele de limbă reținute au fost împărțite în trei categorii:

a) caracteristice graiurilor din Moldova:

Adverbul *fireș* „firesc, normal” („măcară că nu știm carii mai *fireș* limba își vorbește”)¹³² a fost întâlnit în scrierile unor moldoveni: *Viețile sfinților* și *Molitvenicul* lui Dosoftei, *Divanul* și *Hronicul* lui Cantemir¹³³.

¹²² Iorga, *Manuscripte*, p. 84–90.

¹²³ D. Mazilu, *op. cit.*, p. 1, 3.

¹²⁴ Mareș, *Ioan Romanul IV*, p. 247–248.

¹²⁵ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 13–15, 17.

¹²⁶ Ursu, *Teodosie Veștemeanul*, p. 5.

¹²⁷ Mareș, *Ioan Romanul IV*, p. 248–249.

¹²⁸ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 16–17.

¹²⁹ Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 1213–1214.

¹³⁰ Mareș, *Ioan Romanul IV*, p. 249, nota 95.

¹³¹ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 17.

¹³² *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 197 (f. 76^r).

¹³³ DLRLV, p. 130.

Locuțiunea adverbială *de toate orile* „totdeauna” („au semnat așa, precum *mai de toate orile* se întâmplă la aceștia scriitori istorici și gheografi”) ¹³⁴ înregistrată în trecut numai în *Pravila* tradusă de fostul logofăt Evstatie și în *Cazania* lui Varlaam ¹³⁵.

Termenul de origine polonă *răcosi* „a se răzvrăti, a se răscula” („Ar vrea *să răcoșască* cel norod”) ¹³⁶ și derivatele *rocoșire* „răscoală” („*Rocoșire* într-o cetate de mare”) ¹³⁷ și *rocoșitură* „răscoală” („*Rocoșitură* împotriva unui guvernator”) ¹³⁸ sunt atestați numai în Moldova ¹³⁹.

Ar putea aparține elementelor moldovenești și *pohlibuitură* „lingușeală” (< *pohlibui* + suf. *-tură*), a cărei singură atestare cunoscută până în prezent provine din calendarul pentru anul 1701 („Otomanul înblânzit, cu niște *pohlibuituri*”) ¹⁴⁰. Atât *pohlibui* „a defăima, a cleveti, a bârfi, a ponegri”, de origine ucraineană, cât și derivatul său *pohlibuitor* „lingău, lingușitor; clevetitor” apar exclusiv la scriitorii moldoveni (Grigore Ureche și Miron Costin) ¹⁴¹.

b) caracteristici graiurilor din Moldova și Transilvania:

Pronumele demonstrativ de apropiere *aesta* („*Aesta* să înțăleage Crai de Spania”) ¹⁴² este înregistrat în epoca veche în graiurile din Moldova și nordul Transilvaniei ¹⁴³.

Auxiliarul *a* la formarea viitorului, pers. 3 sg. („De cel lagum să va aprinde, *a cădea* cel tare zid”) ¹⁴⁴ a fost atestat în documente moldovenești și transilvănene ¹⁴⁵.

Cuvântul *bișug* „belșug” („adăogându-se duple-n multe părți oameni pentru *bișugul* și bun lăcașul acestor pământuri”) ¹⁴⁶ a fost întâlnit numai în scrierile unor autori moldoveni din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (Varlaam, Dosoftei, Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Nicolae Costin) ¹⁴⁷. Fiind un maghiarism, cuvântul a fost cunoscut desigur și în Transilvania, unde cea mai veche atestare cunoscută aparține *Hronicii românilor* a lui Gh. Șincai ¹⁴⁸.

Adverbul *hireș* „de (la) origine” („mulți și de la alte fealiuri multe decât *hireș moscalii sânt*”) ¹⁴⁹ a fost înregistrat în trecut în Moldova și Bihor ¹⁵⁰.

¹³⁴ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 151 (f. 9^v).

¹³⁵ DLR, s.v. *oară*.

¹³⁶ Vîrtosu, *Foietul novel*, p. 121.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 76.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 32.

¹³⁹ Mareș, *Ioan Romanul IV*, p. 249, nota 95.

¹⁴⁰ Vîrtosu, *Foietul novel*, p. 93.

¹⁴¹ DLRLV, p. 228.

¹⁴² Vîrtosu, *Foietul novel*, p. 121.

¹⁴³ Gheție, BD, p. 162.

¹⁴⁴ Vîrtosu, *Foietul novel*, p. 35.

¹⁴⁵ Gheție, BD, p. 171–172.

¹⁴⁶ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 166 (f. 31^v).

¹⁴⁷ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 16, p. 16.

¹⁴⁸ DA, s.v. *belșug*.

¹⁴⁹ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 182 (f. 55^v).

¹⁵⁰ DLRLV, p. 120.

c) caracteristic graiurilor din Transilvania și Banat:

Locuțiunea adverbială *cu nămară* „la întâmplare, pe nimerite” („Ci dară cu greu și *cu nămară* iaste a da, zic, neștine începătură”¹⁵¹, „pentru că al lor foarte *cu nămară* de a să hrăni era și strimt”¹⁵²) a fost atestată la începutul secolului trecut în Banat¹⁵³, unde în secolul al XVII-lea a fost înregistrat și substantivul *nămară* „întâmplare, împrejurare neprevăzută”¹⁵⁴.

Cuvântul *bios* „roditor, fertil; îmbelșugat” („și loc mai bun și mai *bios* căutându-ș”) ¹⁵⁵ se întâlnește în texte din Banat, Bihor și sud-vestul Transilvaniei¹⁵⁶.

Termenul *grofie* „comitat” („Grofia di Burgoniia”) ¹⁵⁷, înregistrat numai prin atestările din dicționarul germano-român al lui Ioan Piuaru-Molnar și din *Lexiconul de la Buda*, lucrări în care prezintă semnificația „Grafenstand: rang de conte”¹⁵⁸, pare a fi un ardelenism.

Cuvântul *întărâtătură* „întărâtare” („închipuiaște războiu... și *întărâtături* de mânie între oameni”) ¹⁵⁹, înregistrat numai de *Anonymus Caransebesiensis* și de *Lexiconul de la Buda*¹⁶⁰ ne îndreaptă atenția, de asemenea, spre regiunile de dincolo de munți.

Căutând să dea o explicație prezenței în *Istorie* a unor dintre aceste particularități nordice, Otilia Dragomir a pus aceste trăsături dialectale pe seama lecturilor întreprinse de Stolnic din scrierile moldovenești¹⁶¹. Explicația nu este singura posibilă. Nu trebuie să uităm că Stolnicul a fost în mai multe rânduri în Moldova, unde, de altfel, deținea unele proprietăți¹⁶². Nu putem ignora nici faptul că Stolnicul a fost căsătorit cu o moldoveancă, Safta, fata lui Nicolae Buhuș¹⁶³, care, sub aspectul limbii, a putut exercita asupra sa o anumită influență. Nu ar fi exclus ca sintagma *tât ist* „tot acesta”¹⁶⁴, dintr-o scrisoare pe care Stolnicul o adresează lui David Corbea în 25 septembrie 1702¹⁶⁵, să reprezinte o mărturie a acestei influențe. Prin faptul că bunicul Saftei, vistiernicul Dumitrașcu Buhuș, a fost unul dintre ctitorii Mănăstirii Bisericiani, se explică și donația

¹⁵¹ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 146 (f. 2^v).

¹⁵² *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 198 (f. 78^r).

¹⁵³ DLR, s.v. *nimară*.

¹⁵⁴ Gh. Chivu, *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de..., București, 2008, p. 104, nr. 2831.

¹⁵⁵ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 196 (f. 75^{r-v}).

¹⁵⁶ DLRLV, p. 75.

¹⁵⁷ Vîrtosu, *Foietul novel*, p. 116.

¹⁵⁸ Mareș, *Ioan Romanul IV*, p. 249.

¹⁵⁹ Vîrtosu, *Foietul novel*, p. 197.

¹⁶⁰ Mareș, *Ioan Romanul IV*, p. 249.

¹⁶¹ *Istoria* (ed. Otilia Dragomir), p. 18–19.

¹⁶² Corneliu Dima-Drăgan, Livia Bacăru, *Constantin Cantacuzino stolnicul (Un umanist român)*, [București, 1970], p. 150; cf. N. Iorga, care îl amintea pe Wackerbart despre „întinsele moșii ce are Stolnicul în Moldova”; vezi *Operele lui Constantin Cantacuzino* publicate de ..., București, 1901, p. XXXII (se va cita în continuare Iorga, *Operele*).

¹⁶³ *Ibidem*; cf. Iorga, *Operele*, p. XXXII, unde se susține că prima soție a Stolnicului a fost „Maria care era din Moldova”.

¹⁶⁴ Gheție, BD, p. 114–115 (*tât*), 468, 527 (*ist*).

¹⁶⁵ C. Șerban, *op. cit.*, p. 698.

făcută de Stolnic acestei mănăstiri, contabilizând întreaga serie a *Mineielor* tipărite la Buzău în 1698, și un exemplar din *Evanghelia* imprimată de Antim Ivireanul la Snagov în 1697¹⁶⁶. În privința unor ardelenisme (*bios*, *grofie*) sau a bănățenismului *cu nămară*, acestea i-au putut fi cunoscute Stolnicului din perioadele petrecute în Transilvania, cum a fost aceea din anii 1655–1657, când a fost nevoit să se refugieze cu familia la Brașov¹⁶⁷. S-ar putea, de asemenea, ca Stolnicul să fi posedat dincolo de munți unele proprietăți. Ne gândim, în primul rând, la Sâmbăta Mică și la Recea, j. Brașov, pentru ale căror biserici, el a trimis exemplare din cărți religioase (*Triodul* tipărit la Buzău în 1700¹⁶⁸ și, respectiv, *Penticostarul* tipărit la Buzău în 1701¹⁶⁹). La Recea avea proprietăți Mihai Cantacuzino, fratele Stolnicului¹⁷⁰. În sfârșit, unele ardelenisme și, în special, locuțiunea adverbială *cu nămară*, eventual și verbul *zătici*¹⁷¹, le-ar fi putut cunoaște Stolnicul în urma corespondenței și a convorbirilor purtate cu Gheorghe Brancovici (născut la Ineu, j. Arad), căruia, în timpul șederii în Țara Românească (1680–1688), se pare că i-a împrumutat cărți din biblioteca sa¹⁷².

11. Rămâne să mai examinăm obiecția lui Emil Vîrtosu referitoare la posibilitatea traducerii *Foletului novel* de către stolnicul Constantin Cantacuzino: „... simpla lectură a prefețelor-dedicatorii ar fi concludentă. Stolnicul Constantin Cantacuzino, așa cum îl cunoaștem astăzi, nu le-ar fi putut scrie! El era mai mult decât un boier la curtea lui Vodă Brâncoveanu! Era rudă de aproape, – unchiul Domnului, sfătuitor al lui! El ar fi scris altfel, nu ca un boier oarecare, slugă umilită, așa cum semnează alcătuitorul calendarelor. Și pentru care pricină, Stolnicul ar fi semnat cu pseudonim? Frica de răzbunarea Turcilor? Dar el nu era decât traducătorul, alcătuitorul unei cărți în manuscris! Și atunci, în primul rând, prin prefața dedicatorie către Voevod, acesta din urmă ar fi fost cel mai compromis! Sau, nu mai erau și alți știutori de limba italiană la Curte? Iar întreruperea calendarelor, la 1704, corespunde, oare, cu vreo boală grea a Stolnicului? Discuția nu se poate susține, deoarece este prea cunoscut faptul că el moare mult mai târziu, de moarte silnică din partea Turcilor, la Stambul, în 1716”¹⁷³.

Faptul că traducătorul, la sfârșitul prefețelor, se înfățișează domnitorului ca „adevărat și credincios rob al mării [sic!] tale”¹⁷⁴, „a mării [sic!] tale mult mică și plecată slugă”¹⁷⁵, „al mării [sic!] tale mică, smerită, plecată slugă și rob”¹⁷⁶ etc.,

¹⁶⁶ Corneliu Dima-Drăgan, Livia Bacăru, *op. cit.*, p. 149.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 66–67.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 275–276.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 276.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁷¹ Dară că ce n-au zăticit Dumnezeu cădere omului?” (Arhiva Academiei de Știință și Artă din Belgrad, ms. 236: *Catehism*, p. 50°/6–8).

¹⁷² P. P. Panaiteșcu, *Istoria slavilor în românește în secolul al XVII-lea*, în *Revista istorică română*, 1940, volumul X, p. 96, Corneliu Dima Drăgan, *Cultural Relation Between the Serbian Chronicler Geroge Brankovich and the Stolnic Constantin Cantacuzion*, în *Revue des Études sud-est europeennes*, II, 1964, nr. 3–4, p. 533–560.

¹⁷³ Vîrtosu, *Foletul novel*, p. XIX–XXI.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 5.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 23.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 51.

dovedește că el apela la o formulă de politețe în uzul epistolar apusean, pe care o folosea și când se adresa altor înalte personalități, cum ar fi Mihai Teleki, cancelarul Ardealului¹⁷⁷ sau patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului¹⁷⁸. Cum am arătat mai sus, p. 16, recurgerea la pseudonimul Ioan Romanul s-a datorat intenției sale de a-și ascunde identitatea, singuri Constantin Brâncoveanu, beneficiarul principal al traducerii, și popa Nicola, copistul unei bune părți din această traducere, cunoscându-i identitatea. Nu cunoaștem însă motivul pentru care după anul 1704, Stolnicul a încetat traducerea calendarelor. Să fi fost oare guta, depistată în 1689, și de care se plângea patriarhului Hrisant Notara în 1714¹⁷⁹? Nu deținem niciun indiciu în această privință.

12. La capătul cercetării de față, trei sunt concluziile ce pot fi reținute: 1) paternitatea *Istoriei Țării Rumânești* nu poate fi atribuită logofătului Ion Frâncul, executantul a trei frontispicii din ms. rom. 339 (BAR); 2) Giovanni Candido Romano, secretarul pentru limba italiană în cancelaria brâncovenească, a fost o persoană fictivă, creată de Stolnic din motive de securitate; 3) Adevăratul autor al lucrării istorice a fost, cum a susținut N. Iorga, stolnicul Constantin Cantacuzino, căruia îi datorăm deopotrivă și traducerea *Foletului novel*.

LA PATERNITÉ DE L'HISTOIRE DE LA VALACHIE, ATTRIBUÉE
À CONSTANTIN CANTACUZÈNE. LA DERNIÈRE HYPOTHESE
AVANCÉE ET LE RÉEXAMEN D'UNE ANCIENNE RELATION EPISTOLAIRE

(Résumé)

L'auteur rejette l'hypothèse de N. A. Ursu, selon laquelle l'*Histoire de la Valachie*, attribuée à Constantin Cantacuzène, a été créée en réalité par le logothète Ion Frâncul. L'argument principal en faveur de cette hypothèse – l'écriture de Frâncu est identique à celle de Ioan Romanul, le traducteur de *Foletul novel* (1693–1704) –, est infirmé par l'examen graphologique. D'autre part, Frâncu ne peut pas être identifié à Giovanni Candido Romano, mentionné dans une lettre écrite par Georg Phillippe Schreyer en 1694. Par de raisons de sécurité, dans ce texte, Schreyer avait recours à une tromperie, dissimulant la personne de Constantin Cantacuzène sous le nom de Giovanni Candido Romano, le soi-disant secrétaire de la tanguie italienne à la cour princière, un personnage entièrement fictif. À la suite de cette révélation, Constantin Cantacuzène devient le vrai traducteur de *Foletul Novel* et, en même temps, l'auteur incontestable de l'*Histoire de la Valachie*.

Cuvinte-cheie: problema paternității, Constantin Cantacuzino, Ion Frâncul, Ioan Romanul, *Foletul novel*, *Istoria Țării Românești*.

Mots-clés: la question de la paternité, Constantin Cantacuzène, Ion Frâncul, Ioan Romanul, *Foletul novel*, l'*Histoire de la Valachie*.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române,
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13*

¹⁷⁷ Andrei Veress, *op. cit.*, p. 184 („Sluga vecină și frățeara slujitoare Domniei Tale”), p. 257 („Sluga și fratele îndatorat al Domniei Tale”).

¹⁷⁸ DH, XIV, Partea 1, p. 512, nr. DXIV („Al preînțeleptei Tale Fericiri și evlavios rob”), p. 530, nr. DXXVIII („Al Fericirii și Înțelepciunii Tale întru toate prea evlavios rob”) etc.

¹⁷⁹ *Vezi supra*, p. 18 și nota 112.

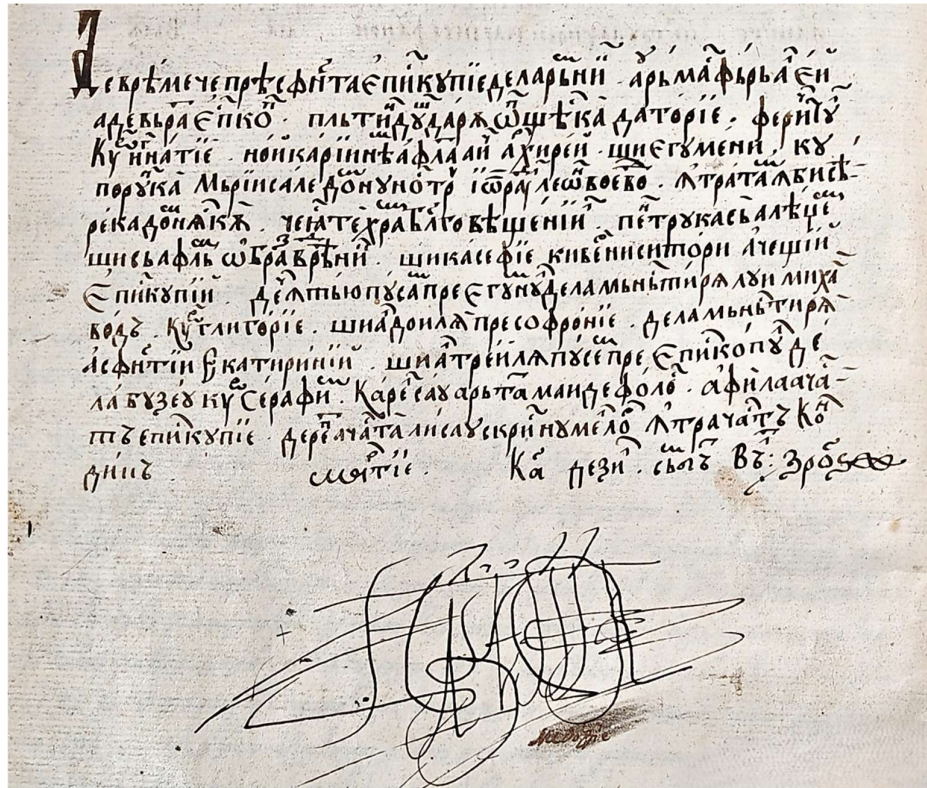

Figura 6

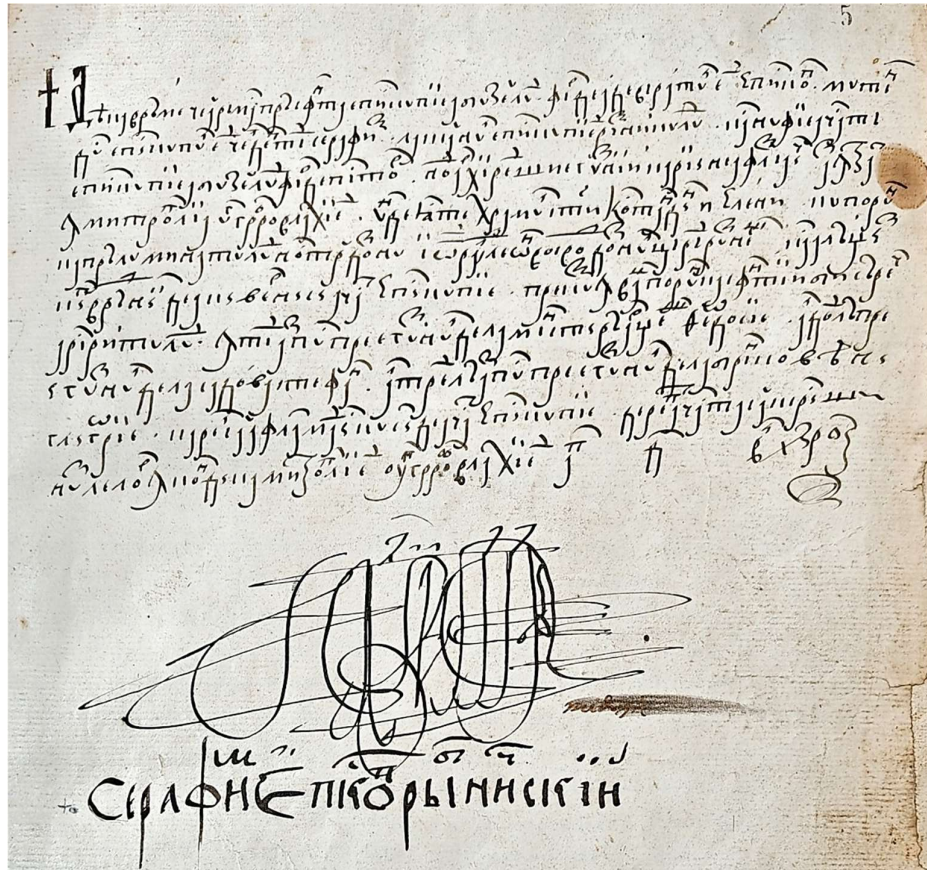

Figura 7

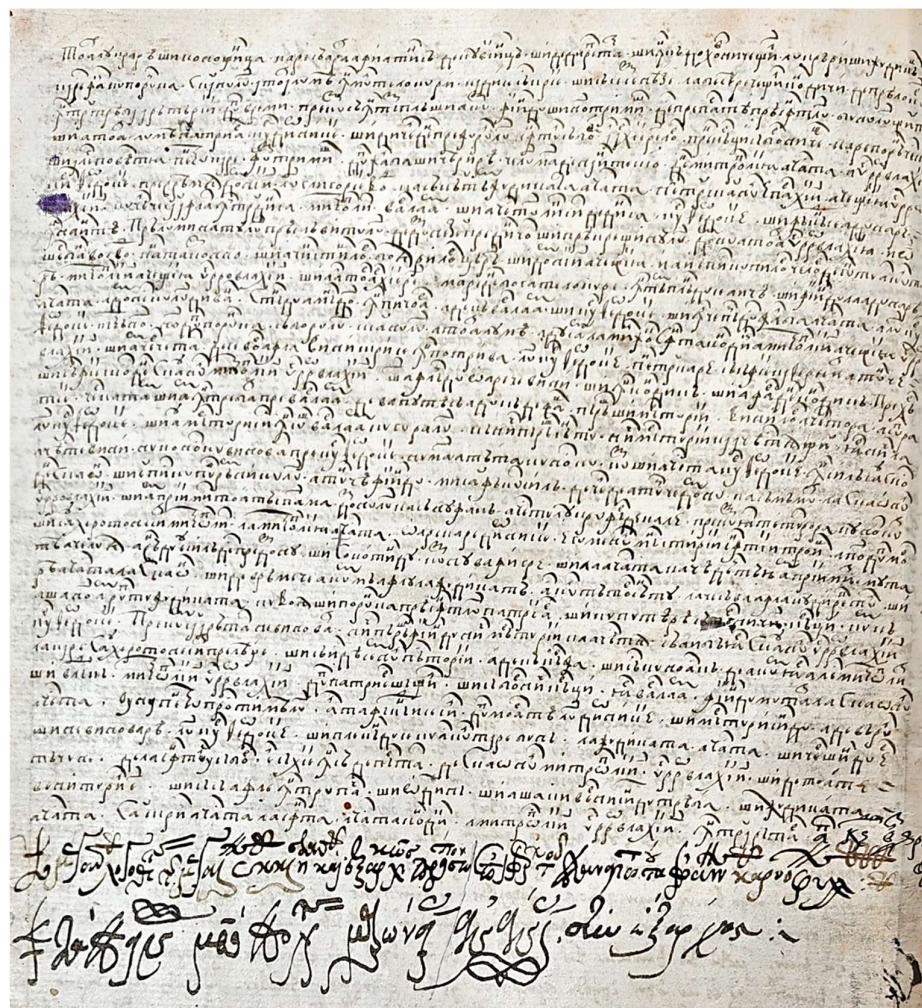

Figura 11

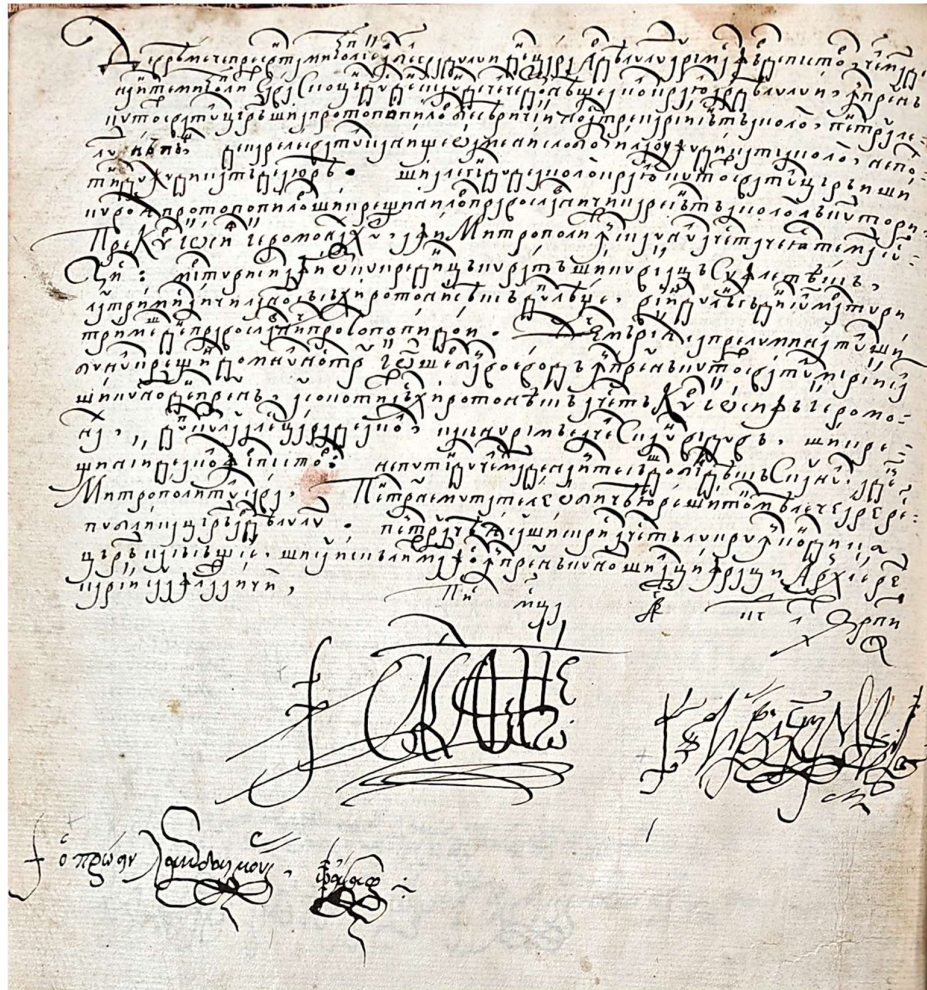

Figura 12

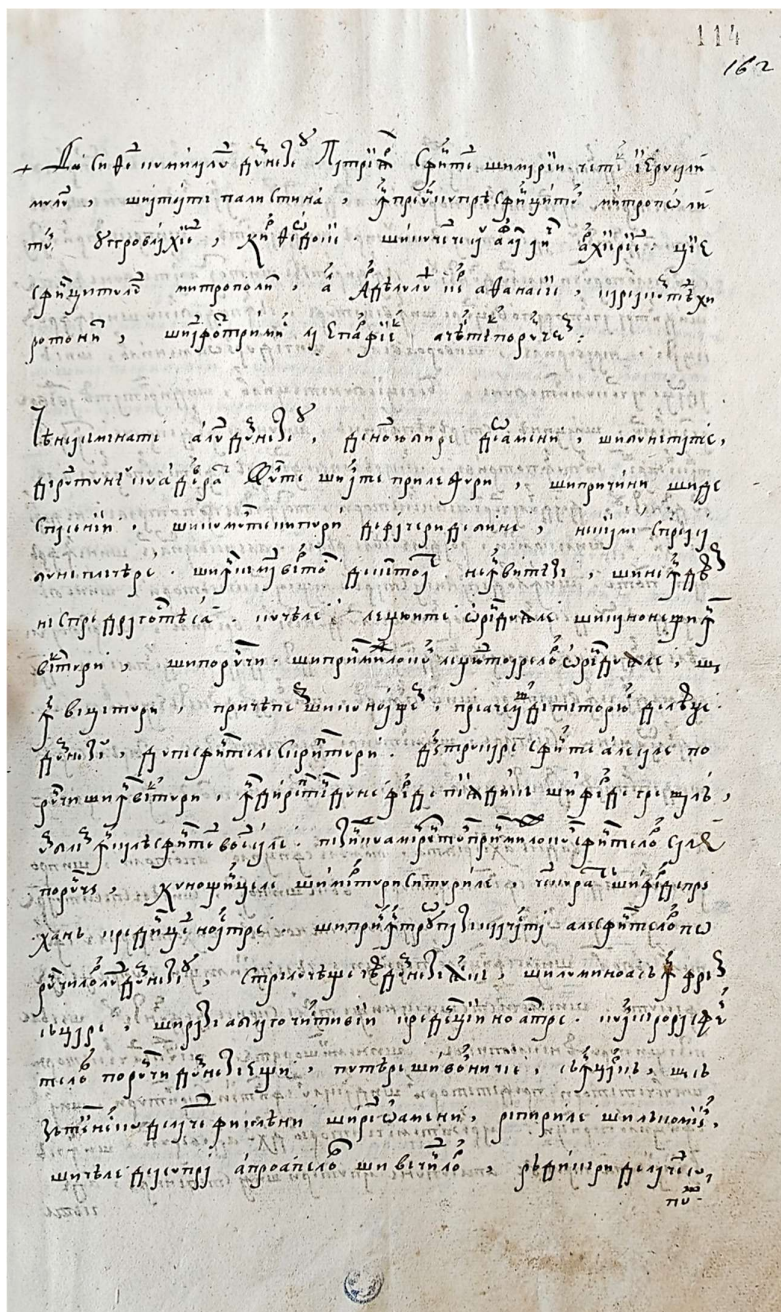

Figura 15

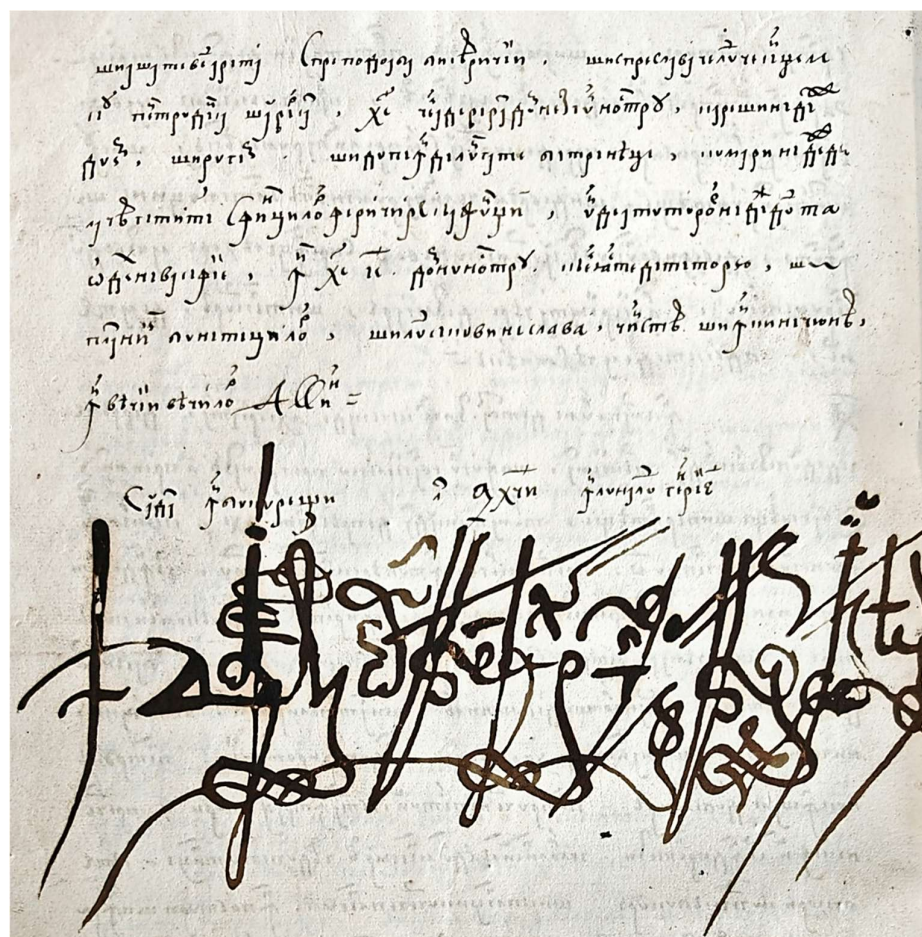

Figura 16

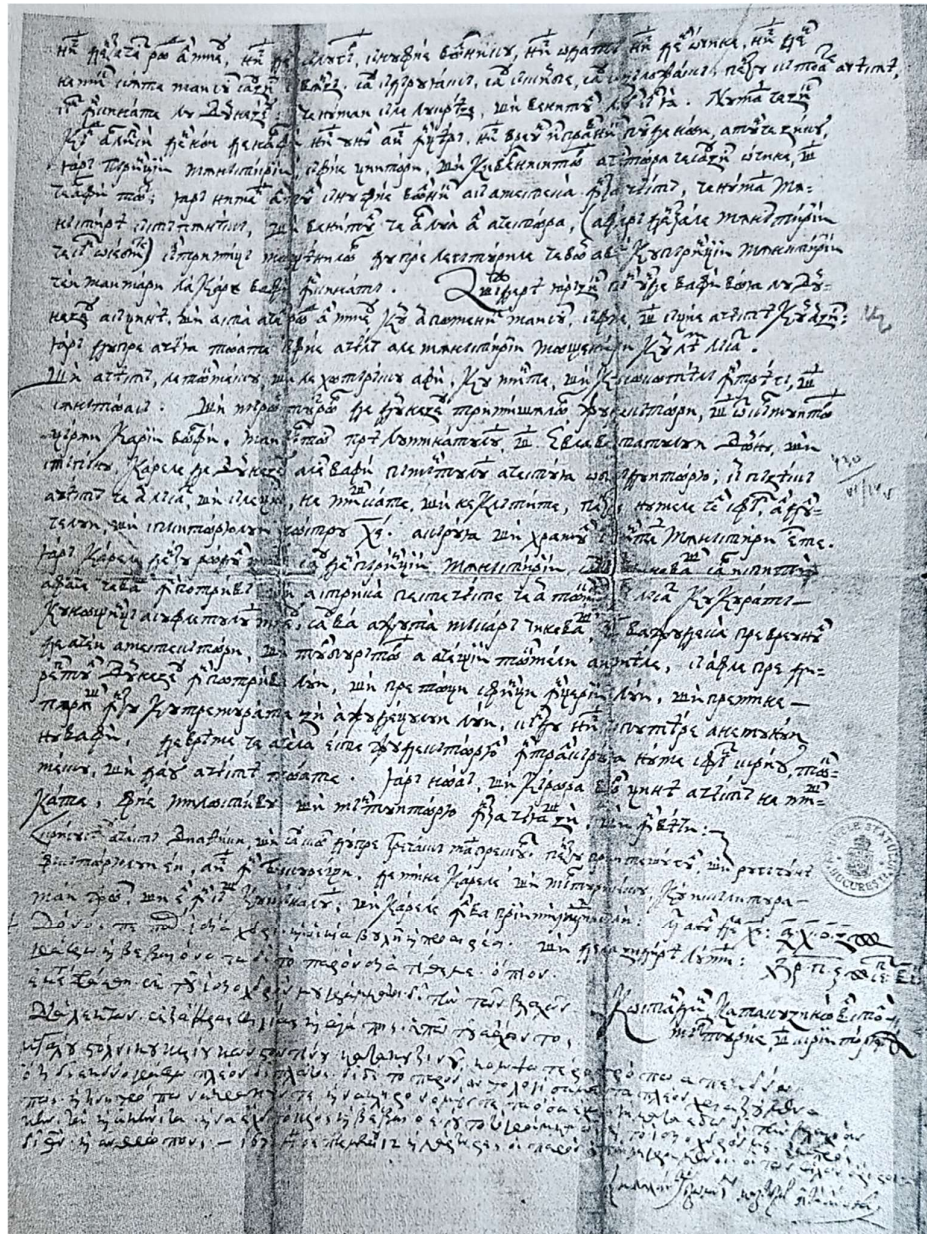
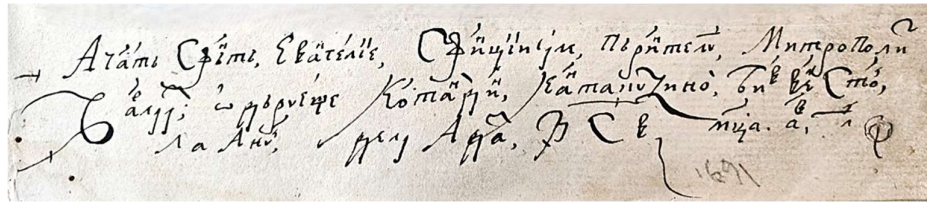

Figura 22

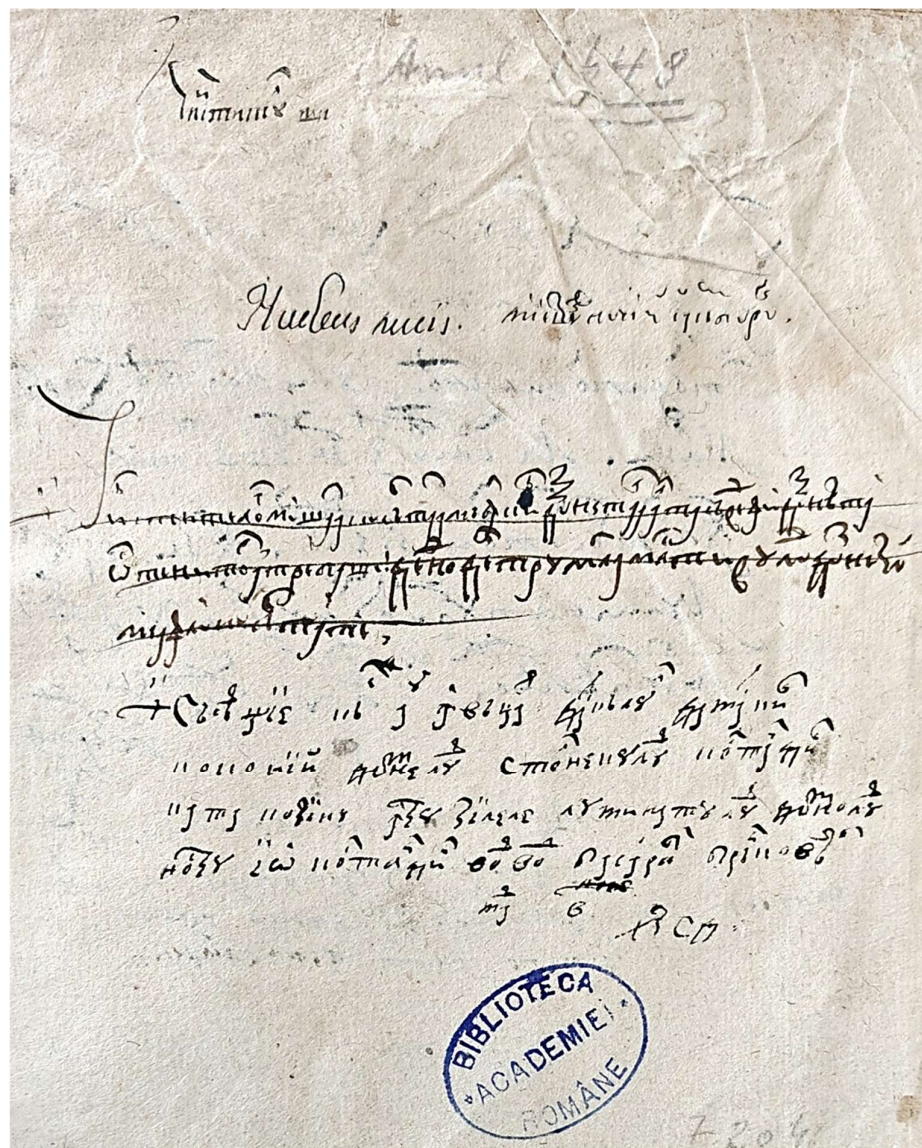
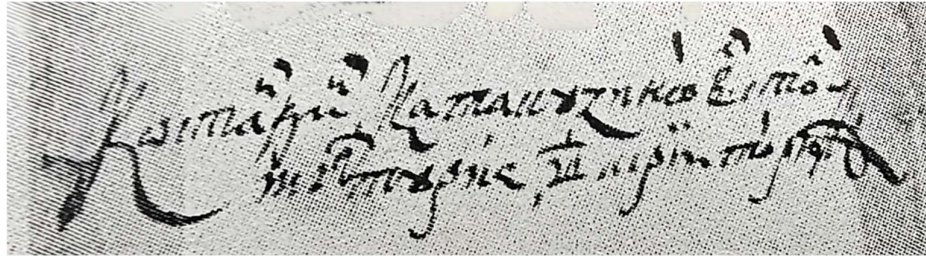
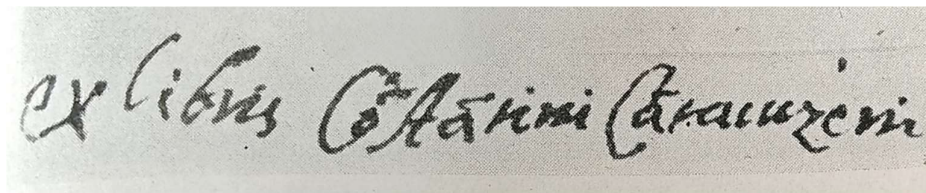

Figura 25

Handwritten text in Cyrillic script, likely a signature or name, written on a textured surface. The text is written in a cursive style and appears to be a personal name or a signature.

Figura 26

Handwritten text in Cyrillic script, likely a signature or name, written on a textured surface. The text is written in a cursive style and appears to be a personal name or a signature.

Figura 27

DESCRIEREA CELEI MAI VECHI CULEGERI MANUSCRISE HAGIOGRAFICE ROMÂNEȘTI

Narațiuni sau legende despre personaje care fac posibilă „întâlnirea cerului și a pământului”¹, viețile de sfinți au fost copiate și compuse în spațiul românesc², în limba slavonă, începând cu veacul al XV-lea³. Pe fondul cultivării scrisului în limba vernaculară, în secolul următor se traduc texte hagiografice izolate, care îndeplinesc funcții liturgice (*Viața Sfintei Maria Egipteanca*) și de edificare morală (*Viețile sfinților* Petca, Dimitrie și Nicolae)⁴.

Mare parte din studiile filologice consacrate acestor tipuri de texte s-au concentrat fie pe cazuri particulare, fie pe cele mai vechi antologii de vieți de sfinți traduse și tipărite în limba română: *Viața și petrecerea svinților* (Iași, 1682–1686)⁵ și *Mineiele* de la Buzău (1698). Cea dintâi reprezintă o veritabilă *summa*, pe de-o parte, datorită surselor mixte pe care se fondează (eline, neogrecești, slave și latine), iar pe de altă parte, grație structurii sale, care îmbină vieți cu versuri, *cuvinte* din *Pateric*, minuni ale Maicii Domnului și fragmente memorialistice⁶, ce oglindesc preferințele de lectură și profilul intelectual al traducătorului său, și anume Dosoftei, mitropolitul Moldovei (1671–1674, 1675–1686)⁷. A doua antologie, tălmăcită de Radu Greceanu, se bazează

¹ P. Brown, *Cultul sfinților*, Timișoara, 1995; H. Delehay, *Les Légendes hagiographiques*, Bruxelles, 1906.

² Pentru o privire sinoptică asupra cultului sfinților, de la Scythia Minor (sec. IV) până în țările române din veacul al XVIII-lea, vezi T. Teoteoi, *L'Hagiographie et le culte des saints au Moyen Âge roumain*, în idem, *Studii de istorie și civilizație bizantină și românească medievală*, București, 2008, p. 371–398.

³ Vezi, de pildă, *Viața Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava* în M. Ștefănescu, „Viața Sf. Ioan cel Nou de la Suceava scrisă în limba slavonă de mitropolitul Grigorie Țamblac”, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, nr. 8, 1884, p. 163–174. Vezi și M. Cazacu, „La littérature slavo-roumaine au Moyen Age (XVe–XVIIe siècles)”, în *Études balkaniques*, nr. 4, 1997, p. 87–92. Pentru culegerile hagiografice slave din secolul al XV-lea, vezi E. Șt. Piscușescu, *Literatura slavă din principatele române în veacul al XV-lea*, București, 1939, p. 64–73.

⁴ Vezi descrierea ms. rom. BAR 5023, în Al. Mareș, *Un manuscris românesc necunoscut din secolul al XVI-lea*, în idem, *Scriere și cultură românească veche*, București, 2005, p. 54–83. Pentru *Viața Sfintei Maria Egipteanca*, vezi G. Mihăilescu, *Viața Sfintei Maria Egipteanca. Cele mai vechi traduceri, manuscrise și versiuni. Studii și texte*, București, 2008. Vezi *Viața Sfintei Petca* în L. Agache, Al. Mareș, C. Sava, M. Stanciu-Istrate, E. Timotin, *Crestomația limbii române vechi*, vol. I, București, 2016, p. 112–116.

⁵ Cel de-al treilea și al patrulea tom al tălmăcirii lui Dosoftei (1686) se opresc la zilele de 10 iunie și 12 iulie. Vezi ediția în R. Frențiu (ed.), *Dosoftei. Viața și petrecerea svinților*, Cluj, 2002.

⁶ G. Mihăilescu, „În jurul surselor folosite de Dosoftei în *Viața și petrecerea svinților*”, în *Limba română*, nr. 2, 2014, p. 419–432; idem, *Viața sfintei...*, p. 142–143.

⁷ M. Moraru, *Vechi legende apocrife. Studii și texte*, vol. II, București, 2005, p. 77. Pentru alte scrieri asemănătoare tălmăcite de Dosoftei, vezi Al. Mareș, „Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (IV)”, în *Limba română*, 1988, nr. 2, 1988, p. 135–141.

pe cea de la Iași, corectată și publicată fiind de Mitrofan episcopul Buzăului, ucenic al mitropolitului Dosoftei.

Viața și petrecerea svinților este devansată de o culegere hagiografică manuscrisă tălmăcită și copiată la Mănăstirea Cozia în anul 1675⁸. Deși incomplet, căci adună doar narațiunile sfinților prăznuiți pe lunile septembrie – decembrie, ms. rom. BAR 2602 mărturisește prima tentativă de a transpune în limba română un corpus compact de scrieri hagiografice dispuse conform anului liturgic. Pe lângă narațiunile amintite, s-a lansat ipoteza că s-ar păstra și câteva din hagiografiile pe 5 (parțial), 6, 7, 8 și 9 (parțial) martie, aparținând tot traducerii de la Cozia. Ele ar fi fost copiate în cel de-al doilea caiet al ms. rom. BAR 339 (cca. 1690), codice care, cu excepția acestui caiet, adună *Viețile* pe lunile de vară din partea nepublicată a traducerii mitropolitului Dosoftei⁹. Stabilirea exactă a corpusului de *Vieți* de sfinți tălmăcit la Cozia rămâne un subiect deschis, care merită cercetări aprofundate.

Deși ms. rom. BAR 2602 a fost semnalat¹⁰, inclus în studii referitoare la viețile de sfinți prescurtate (*Proloage*)¹¹, iar câteva din textele sale au fost comparate cu tălmăcirea mitropolitului Dosoftei¹², acest codice românesc nu a beneficiat de o descriere minuțioasă, iar sursa care ar fi stat la baza acestuia (*Proloagele* slave simple sau *prost prolog*) a rămas ipotetică¹³. În lucrarea de față ne propunem să expunem conținutul acestei prime culegeri hagiografice, în contextul mediului și epocii în care a fost realizat, urmând ca un studiu viitor să trateze strict problema izvorului străin pe care s-a fondat tălmăcirea.

1. SCRIPTORIUL DE LA COZIA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Faptele de cultură au cunoscut perioade de maximă înflorire, dar și răstimpuri de repaus, de-a lungul secolului al XVII-lea, în Țara Românească. Epoca lui Matei Basarab (1632–1654) s-a impus printr-un program manifestat prin publicarea, într-o primă parte (1635–1641), a cărții (liturgice) slave și, ulterior, românești, în tipografiile de la Câmpulung și Govora-Dealul-Târgoviște¹⁴. După această perioadă, în care

⁸ „Scriu-se-au pre rumânie cu învățătura părintelui Ananiei egumenul Sfintei Lavre Coziei. Și se-au scris în zilele creștinului Domnu Ducăi Voievod, în cursul anilor 1675, să se știe” (ms. rom. BAR 2602, f. 225^r; cf. G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, 1983, p. 332).

⁹ Vezi analiza celui de-al doilea caiet al ms. rom. 339, în G. Mihăilescu, „O copie manuscrisă a *Prologariului* mitropolitului Dosoftei de la sfârșitul secolului al XVII-lea”, în *Limba română*, nr. 1, 2011, p. 121–123.

¹⁰ N. Vornicescu, *Proloagele*, vol. I, Bacău, 1991, p. 10–13.

¹¹ C. Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, București, 1984, p. 75–90.

¹² G. Mihăilescu, „O copie...”, p. 116–126; C.-I. Dima, „O premisă de lucru în analiza primelor traduceri românești ale *Prologariului*”, în *Limba română*, nr. 1, 2014, p. 97–132.

¹³ Vezi D. H. Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, București, p. 210; C. Velculescu, *Cărți...*, p. 76–77; idem, *Proloage, fiziolog, Alexandria, cosmografii*, Pîșcu, 2018, p. 13–14.

¹⁴ V. Căndea, *Rățiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 33–77; C. Papacostea-Danielopolu, L. Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII–XIX)*, București, 1985, p. 47–65; O. Olar, *Mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei (1648–1653; 1655–1668)*, în C. Velculescu, Z. Mihail, I. Stănculescu, O. Olar, *Manuscris trilingv. Preliminarii la o editare*, București, Paideia, 2010, p. 137–149.

învățământul se baza pe „școlile de slavonie” din jurul bisericilor și al mănăstirilor, are loc, treptat, o reformă tributară elementului grec, apogeul fiind atins odată cu înființarea colegiului de la București (c. 1680) și refacerea sa ca Academie în timpul lui Constantin Brâncoveanu¹⁵.

Răstimpul în care a fost întocmit codicele de vieți de sfinți, pe care îl analizăm aici, se apropie de înflorirea culturală antrenată în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino (1678–1688) și, mai ales, de perioada de păstorie a mitropolitului Varlaam (1672–1679)¹⁶. Acesta din urmă reușește să coaguleze în jurul Mitropoliei de la București un grup de cărturari din diverse centre și regiuni, întrevăzându-se un program de difuzare, traducere și publicare a unor cărți liturgice, omiletice, ascetice și hagiografice¹⁷.

Din scriptoriul organizat în capitală au făcut parte cărturari precum Ghervasie de la Putna¹⁸ sau Ioan ieromonahul de la Bistrița (j. Vâlcea), precum și o serie de dieci și copişti din Oltenia și restul Țării Românești¹⁹. Amintim aici și cazul ieromonahului Ștefan, egumen la Bistrița olteană²⁰, care colaborează la realizarea ms. rom. BAR 2644 (1697) cu Alexandru Rusul²¹, dascăl de origine ucraineană²², ce tălmăcește cărți liturgice și ascetice²³. Ștefan a fost ierodiacon și ecleziarh la Mitropolia din București, unde a

¹⁵ A. Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p. 21–33; V. Căndea (coord.), *Istoria românilor*, vol. V, București, 2003, p. 874–877.

¹⁶ Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, București, 2019, p. 117–125. Pentru mitropolitul Varlaam, vezi N. Șerbănescu, „Varlaam mitropolitul Țării Românești, părintele tipografiei bucureștene (1672–1679)”, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 12, 1958, p. 1120–1158.

¹⁷ *Liturghierul slavon* (1672), *Cuvântările awei Dorotei* (traduse la 1676), *Cheia înțeleșului* (publicată la 1678) și *Viața patriarhului Nifon* (păstrată într-o copie din 1682). Întors din călătoria sa în Rusia și Ucraina de astăzi (1665–1668), Varlaam a adus cu sine cărți slave, dintre care majoritatea vor fi copiate, tălmăcite și tipărite la București: *Cheia înțeleșului* (Lvov, 1665) și *Cer nou* de Ioanichie Haleatovski, o „Liturhie de Mosc”, un *Octoih* slav, un *Tetraevangheliar* publicat în Lvov și o prefață pentru pomelnice (N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 1138–1139). Aici adăugăm și *Învățăturile* lui ava Dorotei (1628, Lavra Pecerska), sursă identificată de Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1989, p. 169.

¹⁸ Stabilit temporar în Muntenia, el realizează între 1674–1677 un pomelnic, o carte de cântări (ambele pierdute), și două liturghiere slave (Șt. Gorovei, „Un ieromonah din Putna la Mitropolia din București (1676–1677)”, în *Analele Putnei*, nr. 1, 2007, p. 79–86; idem, „Din nou...”, în *Analele Putnei*, nr. 1, 2012, p. 187–212). Pentru legăturile sale cu un alt personaj călător, respectiv monahul Daniil din Țara de Jos, viitor mitropolit de Bălgrad (1667–1668) și episcop de Strehaia (1672–1679), vezi idem, „Ghervasie de la Putna și Daniil de la Strehaia”, în *Analele Putnei*, nr. 1, 2010, p. 101–118.

¹⁹ N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 1138; N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, București, 1974, p. 152–153; D. H. Mazilu, *Proza oratorică în literatura română veche*, vol. II, București, 1987, p. 155–157.

²⁰ Vezi V. Micle, *Mănăstirea Bistrița olteană*, Râmnicu Vâlcea, 1996, p. 91–93; I. Tatoi-Niță, „Ms. rom. 4648 al Bibliotecii Academiei Române: predicile lui Ioanichie Haleatovski din coligatul ieromonahului Ștefan de la Mănăstirea Bistrița”, în *Limba română*, nr. 3–4, 2023, p. 417–424.

²¹ Acesta copiază doar f. 464^r–469^v, care cuprind o predică la Adormirea Maicii Domnului (G. Ștrempel, *Copişti de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 3).

²² Vezi Al. Mareș, „Povestea călugăriței care și-a scos ochii (versiunea din *Codicele Drăganu*)”, în idem, *Cărți populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuții filologice*, București, 2006, p. 161–163.

²³ Vezi E. Timotin, C.-I. Dima, M.-Gh. Hâncu, D. Mutalâp, *Imnul Acatist în literatura română din veacul al XVII-lea*, București, 2026, p. 138. Vezi și V. Barbu, *Purgatoriul misionarilor: Contrareforma în țările române în secolul al XVII-lea*, București, 2008, p. 278; R. Păun, *Slujba la sărbătoarea Duminicii Ortodoxiei. Pentru o istorie a Triodului în limba română*, în Emanuela Timotin (ed.), *Elemente de ceremonial în literatura din spațiul românesc (secolele al XIV-lea – al XVIII-lea)*, București, 2019, p. 139.

întocmit o serie de culegeri de predici²⁴. Mai puțin cunoscut este faptul că a fost tuns monah la Mănăstirea Cozia²⁵, de unde va ajunge la Mitropolia din București și, în cele din urmă, la egumenia Mănăstirii Bistrița. El trebuie să fi fost cunoscut îndeaproape de mitropolitul Varlaam, la rândul său, fost stareț al lăcașului de la Cozia²⁶. Aceste strânse legături consolidate între centrele culturale vâlcene, în jurul mitropoliei, ne îndreaptă atenția asupra vieții culturale desfășurate la ctitoria domnitorului Mircea cel Bătrân (1388–1391).

Puține date despre monahii cărturari care au activat în veacul al XVII-lea în Mănăstirea Cozia au fost scoase la lumină. Știm că monahul Mardarie cozianul copiază două psaltiri la Mănăstirea Bistrița olteană (1627), un *Tetraevanghel* (1643) la Mănăstirea Căldărușani, și că tot lui îi datorăm și realizarea celei mai vechi copii a *Cronografului lui Mihail Moxa* (1620–1636)²⁷. În cinul de la Cozia, călugărul Mardarie a compus *Lexiconul slavo-român* (1649)²⁸, semn că în acea perioadă s-a cristalizat nevoia unui instrument de traducere, utilizat în obște și în scop didactic²⁹. Din același răstimp se păstrează și diverse însemnări ale unor tineri care se instruiu în sobor, precum Ivașco Copilul³⁰. Pe lângă limba slavonă, nu este exclus ca aici să se fi introdus și studiul limbii grecești, odată cu egumenia lui Varlaam (1663–1665), viitorul mitropolit al Țării Românești³¹. Tot în scriptoriu erau realizate și cărți liturgice,

²⁴ Vezi ms. rom. BAR 4648 (1678 – ante 1688), care îmbină tipăritura *Cheii înțelesului* (1678) cu câteva predici manuscrise, și ms. rom. BAR 2672 (c. 1688), care conține omilii duminicale dispuse în perechi. După cum aminteam, la Mănăstirea Bistrița copiază alături de Alexandru Rusul ms. rom. BAR 2644 (1697). În posesia sa ajung și un alt miscelaneu omiletic (ms. rom. BAR 2319), *Dioptra* (ms. rom. BAR 2472) și Ioanichie Haleatovski, *Alfăvita pentru învățătura și întoarcerea a mulți eretici* (ms. rom. BAR 2515) (G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. IV, București, 1992, p. 78; *ibidem*, vol. II, 1983, p. 351, 343–344, 243, 283–284, 299–300).

²⁵ Vezi însemnarea egumenului Mihail pe f. I^v a ms. rom. BAR 2672: „Această Cazanie esti a Cozii, o parte de *Cluț* scrisă de Ștefan ieromonah ot Cozia, igumen ot Bistriți. I am iscălit eu, igumen ot Cozia, Mihail igumen ot Cozia 1724” (G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. II, p. 351).

²⁶ Vezi G. Vaida, *Cozia, vestita ctitorie a lui Mircea Voievod cel Mare*, Râmnicu Vâlcea, 1986, p. 118–119.

²⁷ Al. Mareș, *Mardarie Cozianul. Contribuții filologice*, în Gh. Chivu, O. Uță-Bărbulescu (ed.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București, 2010, p. 121–134.

²⁸ Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tilcuirea numelor din 1649*, ed. G. Crețu, București, 1900.

²⁹ Vezi, de pildă, slovele buchisite pe f. I^v în ms. rom. BAR 450 (1649). Pe acest codice se va semna și Rafail de la Hurezi (zis Bodeț), când se deprindea cu slavona (D. Mutalâp, „Viața și opera monahului Rafail de la Mănăstirea Hurezi”, în *Revista istorică*, nr. 3–4, 2022, p. 364).

³⁰ Vezi însemnarea de la finele *Sbornicului*: „Leat 1690. Și am scris eu, Ivașco Copilul” (cf. ms. sl. BAR 278, f. 74^v). Tot aici s-au semnat și Teodosie și Matei de la Cozia (copertă interioară, f. 74^v). Din epocă datează și adnotările de posesie a *Tipicului* din ms. sl. BAR 208 (sec. XVI), f. I^v și 7^r–12^r (P. P. Panătescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca RPR*, vol. I, București, 1959, p. 304–305).

³¹ Acesta se semnează și în limba slavă, și în greacă (N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 1125; G. Vaida, *op. cit.*, p. 118–119). La finele unui *Acatistier* slavon, copiat în sobor la 1558, a fost scrisă rugăciunea „Cuvine-se cu adevărat” în limba greacă cu litere chirilice (vezi ms. sl. Bibl. Episcopiei Arad 5, f. 518^v; cf. D. Ristin, *Contribuții la descrierea cărții vechi manuscrise de la Arad: repertoriu*, București, 2022, p. 34–37). Pentru însemnările care însoțesc picturile murale de la Cozia în limba slavă și, uneori, în greacă, vezi C. Popa et al. (ed.), *Repertoriul picturilor murale brâncovenești*, vol. I, II, București, 2008, p. 267–284.

precum *Liturghierul* slavo-român copiat de ieromonahul Epifanie, stareț al Coziei, la 1679³². Asemenea mitropolitului Varlaam, frații din soborul cozian, precum ieromonahul Paisie³³, erau recunoscuți și pentru cărțile pe care le aduceau din Ucraina și Rusia, răspândindu-le în rândul mănăstirilor vâlcene.

O parte din activitatea monahilor de la Cozia implica și întocmirea de diverse documente de ordin administrativ³⁴. Îi amintim aici pe călugărul Ștefan (1644)³⁵, ieromonahul Anania (1670, 1675)³⁶, ieromonahul Grigorie (1687)³⁷, ieromonahul Petronie (1690)³⁸ și pe ieromonahul Vasilie (1692)³⁹, toți stareți ai lăcașului. Mâna unui călugăr din sobor redacta, undeva în veacul al XVII-lea, și *Pomelnicul* mănăstirii⁴⁰ (fig. 7). Ductul celor care au întocmit zapisele se aseamănă, prezentând pe alocuri trăsături paleografice comune (vezi fig. 1–6). Grafia acestor documente se apropie mult de ceea ce A. Sacerdoțeanu numea „scrisul brâncovenesc”, forma standard a semicursivei care va defini scrisul copiștilor munteni de-a lungul secolului al XVIII-lea⁴¹. În această semiuncială puternic influențată de trăsăturile cursivei s-a redactat și culegerea de vieți de sfinți care ne interesează aici.

2. DESCRIERE MATERIALĂ

Ms. rom. BAR 2602 este alcătuit din 225 de file, la care se adaugă și o pagină liminară, de dimensiunea de cca. 20 × 30 cm, oferindu-i cărții manuscrise un format mare, *in folio*⁴². Codicele se păstrează într-o legătură modernă, o parte din cea veche, de culoare maronie, cu motive vegetale și geometrice, fiind lipită de fila liminară. Între f. 141^v și 142^r, 220^v și 221^r au fost pierdute câte aprox. 4 file, pe care erau

³² Ms. rom. Bibl. Naț. Belgrad 185 conține Sfânta *Liturghie* în limba slavă, notațiile tipiconale fiind românești și slavo-române (E. Turdeanu, *Oameni și cărți de altădată*, vol. I, București, 1997, p. 336–339).

³³ Pleacă în Ucraina și Rusia la 1696 și la 1702, aducând cu sine două exemplare de *Proloage* moscovite (1685, 1691) și un *Octoih* (Lvov, 1686) pe care le dăruiește mănăstirilor Bistrița și Govora (C. Velculescu, *Cărți...*, p. 78; Al. Mareș, „Prezențe românești peste hotare”, în Gh. Chivu, C. Vătășescu, *Omagiu profesorului Grigore Brâncuș la 90 de ani*, București, 2019, p. 266–267).

³⁴ Vezi, de pildă, diata lui Ignatie Sârbul redactată de starețul Teodor în I. Ionașcu, „Data morții mitropolitului muntean Ignatie Sârbul”, în *Revista istorică română*, nr. 13, 1943, p. 37–51; A. Sacerdoțeanu, „Din arhiva Mănăstirii Cozia”, în *Hrisovul*, nr. 6, 1946, p. 87. Menționăm și documentele nr. 254 (1631) și 155 (1633) din DRH, vol. XXIII, XXIV, 1969, 1974, p. 405, 208. Nu am avut acces la facsimile sau documentele din sursele citate.

³⁵ Vezi BAR Doc. Istoric XC/ 44 (fig. 1).

³⁶ Vezi ANR, Ep. Argeșului, pachet 70bis 2b/ 7 (fig. 2); BAR Doc. Ist. LXXXVII/83 (fig. 3).

³⁷ ANR, Ep. Argeșului, pachet 69quarto/ 41 (fig. 4).

³⁸ ANR, Mitropolia Țării Românești, pachet 344, inv. 5/1 (fig. 5).

³⁹ AN Vâlcea, pachet 140/2 (fig. 6).

⁴⁰ AN Vâlcea, ms. 53 (am consultat facsimilul; fig. 7).

⁴¹ Vezi A. Sacerdoțeanu, „Orientări în paleografia română” (extras), în *Revista arhivelor*, nr. 1, 1968, p. 10. Vezi și E. Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968, p. 42–43.

⁴² Vezi G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. II, p. 332.

probabil transcrise *Viețile sfinților* Grigore cel Mare, Lazăr Zugravul și o parte din povestea lui Zaharia Ciubotarul (citite la 17 noiembrie), respectiv sfârșitul din *Viața* lui Tadeu Mărturisitorul (prăznuit la 29 noiembrie), *Viața* Muceniței Anisia din Salonic și o parte din cea a Sfintei Teodora (30 noiembrie).

Manuscrisul a fost numerotat modern, mașinal și cu creionul, cea din urmă devansând-o pe cea dintâi cu o unitate. Cea tehnică este uneori greșită, sărind, de pildă, numărul 84. Dintre mărcile de continuitate originare s-au păstrat doar numerotarea caietelor (în infrapagină) și custozii realizați în colțul din dreapta jos. În majoritatea cazurilor, aceștia sunt scriși atât în situația în care textul este continuat pe următoarea filă, cât și atunci când se începe o nouă unitate. Există și excepții, mai ales în tranziția de la o hagiografie la alta (f. 32^r, 143^v, 162^r, 174^r, 195^v, 200^v, 213^v). Scrierea lor cu chinovar (în trecerea la un nou titlu) sau corectarea acestora (greșeală de transcriere; cf. f. 170^r) semnalează faptul că miscelaneul a fost realizat cu pauze minime de-a lungul transcrierii.

Din punct de vedere structural, ms. rom. BAR 2602 este compus din 29 de caiete, a câte 8 file fiecare. Excepție fac caietele 19 (f. 143^r–148^v), 24 (f. 181^r–186^v) și 29 (f. 219^r–224^v + f. 225^{r-v}), care însumează câte șase file, la care, în cel din urmă caz, se alipește una răzleață.

Hârtia folosită la plierea caietelor provine, cel mai sigur, din patru sorturi, cărora le corespund filigrane precum:

1. trei semiluni I + contramarcă deformată⁴³, V-b surmontat de trifoi, B-B surmontat de trifoi (fig. 8)
2. trei semiluni II + F-b surmontat de trifoi (fig. 9)
3. marca și contramarca 2 foarte deformate (fig. 10)
4. ancoră încadrată în cerc, surmontată de trifoi + D-D surmontat de trifoi (fig. 11)

Întregul manuscris reprezintă o copie, date fiind omisiunile unor cuvinte remediate la corectură prin adăugiri marginale (f. 32^v, 38^v, *passim*), precum și ștersături și tăieturi ca cele de la filele f. 44^r, 85^r, 99^v. La procesul de transcriere au participat următorii copişti:

- a. scribul A = f. 1^r–137^r (fig. 12)
- b. scribul B = f. 137^v–225^r (fig. 13)

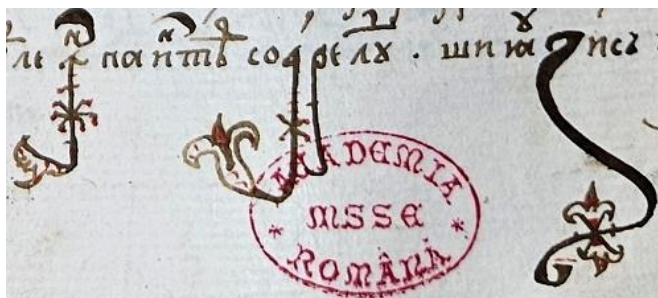
Cercetând cu atenție manuscrisul, am găsit semnătura primului copist pe marginea filei 136^r, unde se citește „помени г(с)ди лео(н)тие иеромона(х)” sau „Pomenește, Doamne, pe Leontie ieromonah”. Numele său îl mai aflăm semnat, alături de alți frați de la Cozia, și pe zăpădă de vânzare al unei roabe către obștea de maici a „Nastaiei stărița de la Ostrov”, întocmit la 1670⁴⁴.

Scrișul călugărului Leontie poate fi caracterizat drept o semiuncială cu trăsături preponderent cursive, cu slove ușor ascuțite și duct înclinat puțin spre dreapta (fig. 12).

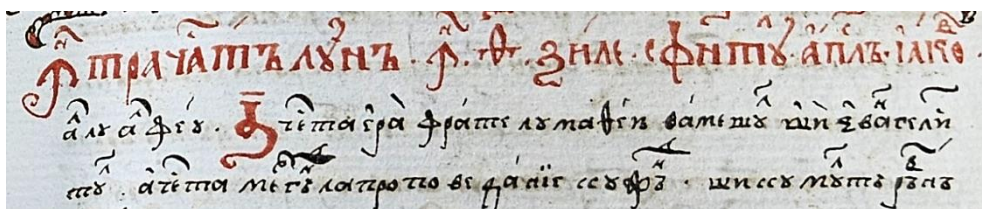
⁴³ Nu este exclus ca această contramarcă să fie o ancoră încadrată în cerc și surmontată de trifoi, puternic deformată.

⁴⁴ Vezi Arhivele Statului București, Ep. Argeș, pachet 70bis 2b, cota 7.

După cum am anticipat mai sus, în ceea ce privește activitatea de copiere de documente de către monahii cozieni, ductul acestuia este foarte apropiat de viitoarea „semicursivă brâncovenească”, ce va caracteriza scrisul muntenesc de-a lungul veacului al XVIII-lea. Oscilațiile grafice ale ieromonahului Leontie au fost cauzate de schimbarea peniței, fapt care a micșorat mărimea literelor, subțind hasele și aerisind rândurile (f. 32^v–33^v, 35^v–102^v). Acesta a realizat, în medie, 26–29 de rânduri pe pagină, fiecare a câte 40–43 de slove pe rând. Uneori, literele de pe rândul final sunt puternic alungite, depasantele fiind ornate vegetal (f. 113^r):

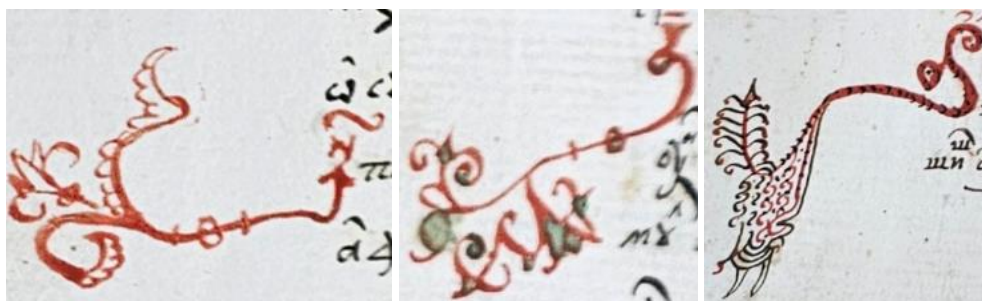

Pe paginile copiate de el, rubricarea a fost realizată, cel mai sigur, tot de acesta, cu „slove de titlu” semiunciale influențate parțial de cursivă:

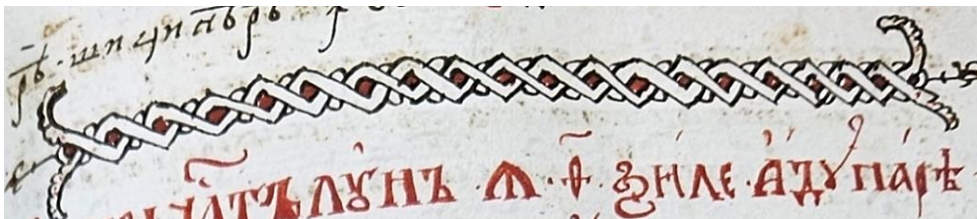
(ms. rom. BAR 2602, f. 64^r)

Asemănătoare sunt și inițialele, trasate cu cerneală roșie, care au uneori terminații împodobite cu motive vegetale (f. 82^v, 98^v, 106^v):

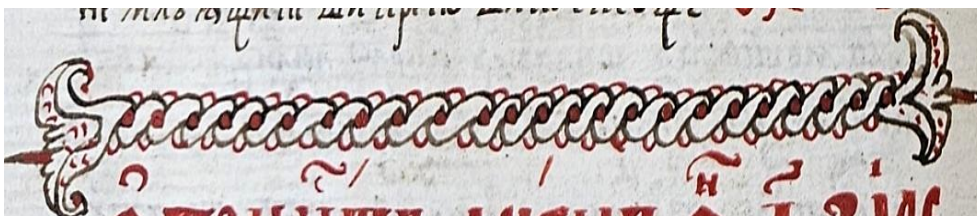

Totodată, între f. 101^v și 102^v, colontitul, titlurile și inițialele nu au fost realizate cu chinovar, ci cu cerneală verde, la fel ca o serie dintre multiplele tipuri de frontispicii geometrice și vegetale pe care le-a desenat acest copist:

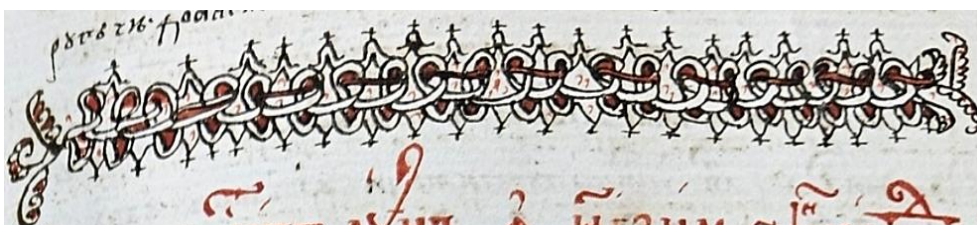
1. entrelacs I (f. 16^r, 17^{r-v}, 35^r, 64^r)⁴⁵

2. entrelacs II (f. 109^v, 118^r, 121^{r-v}, 124^r, 130^r)

3. entrelacs cu romburi surmontate de cruce (f. 63^r)⁴⁶

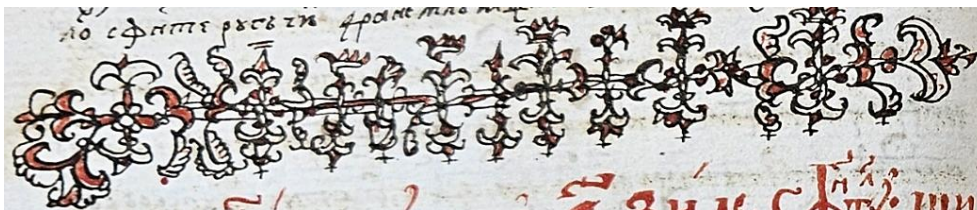
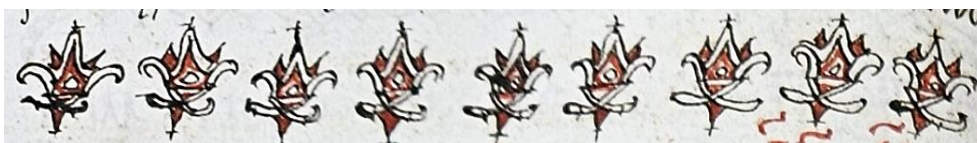
4. floral (f. 30^r)⁴⁷

⁴⁵ Vezi variații ale acestui tip și la f. 22^v, 51^r, 55^v; f. 12^{r-v}, 21^v, 24^r, 28^v, 45^r, 70^r, 74^r, 80^v, 90^r; f. 10^v, 75^r; f. 31^v; f. 78^r, 95^r, 98^r; f. 103^v, 105^r, 106^r, 119^v, 126^v, 132^r, 133^v.

⁴⁶ Vezi variante ale unor tipuri apropiate la f. 50^r; f. 116^v; f. 20^r; f. 61^v; f. 83^r.

⁴⁷ Vezi și tipul de frontispiciu de la f. 25^v, 33^v.

5. flori împletite în cruce (f. 58^v, 42^v)6. frunze (f. 27^v, 32^v, 49^r, 54^r, 67^v, 70^v–71^r, 77^r, 81^v, 91^v, 101^r, 107^v)⁴⁸7. coroane simple (f. 84^v)8. coroane surmontate de cruce (f. 51^v, 69^v, 85^v–86^r, 87^v, 92^r, 96^v)

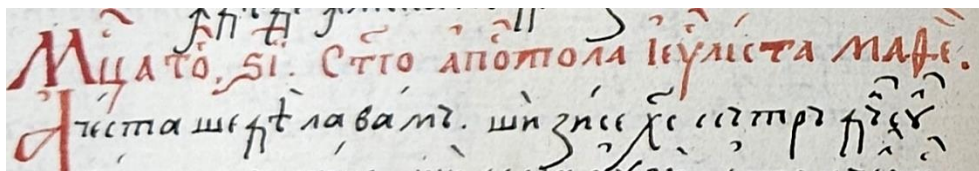
Când termină de transcris un paragraf sau o unitate mai amplă, călugărul Leontie încheie prin următoarele semne de final (f. 2^v, 10^v, 6^r, 18^r, 70^v, 80^v):

Spre deosebire de Leontie, scrisul scribului B este semicursiv, cu linii subțiri, ductul său fiind aerisit, cu spații albe între fiecare slovă (vezi fig. 13). Acesta prezintă oscilații minime, cauzate doar de peniță și de surplusul de cerneală (f. 148^r, 194^r–196^v). În medie, el a transcris 21 de rânduri pe pagină, a câte 29–44 de litere pe rând.

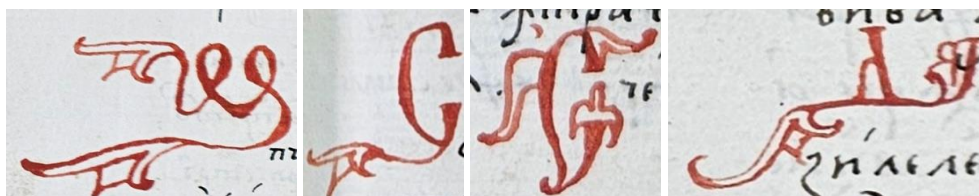
⁴⁸ Vezi acest tip, acompaniat de motive florale, la f. 24^v, 29^r, 36^r, 43^v.

În cazul său, „slovene de titlu” sunt semiunciale, cu diferențe foarte mici față de titlurile din restul codicelui:

(ms. rom. BAR 2602, f. 139^v)

Copistul B nu desenează niciun frontispiciu, iar inițialele din text le întocmește cu cerneală roșie, fiind foarte rar ornate (f. 157^v, 156^r, 144^r, 138^v):

Tot el își încheie secvențele de text, de obicei, printr-un punct negru. În rest, el utilizează doar următoarele semne de final (f. 138^v, 147^v):

Pe fila 225^r, cel de-al doilea scrib realizează colofonul codicelui, amintind că: „Scri-su-se-au pre rumânie, cu învățătura părintelui Ananiei egumenul Sfintei Lavre Coziei. Și se-au scris în zilele creștinului Domnu Ducăi Voievod, în cursul anilor 1675, să se știe”. Am văzut că Anania întocmea o serie de documente în acea perioadă⁴⁹. Secvența „cu învățătura” ar putea, așadar, să transmită rolul activ pe care starețul l-a avut în transpunerea vieților de sfinți în limba română. Conform însemnărilor edite⁵⁰ și inedite⁵¹, culegerea hagiografică rămâne în obște, fiind citită de călugării din sobor.

⁴⁹ Vezi *supra*, p. 5.

⁵⁰ Vezi însemnările de pe filele liminare, f. 2^r–5^r, 86^r și 225^r, editate în G. Strempele, *Catalogul...*, vol. II, p. 332.

⁵¹ „Cu vrerea și cu ajutorul marelui Dumnezeu, începutu-am această [carte] cu a sa tocmi[re] (...) ca în luna lui dechemvrie, însă au (...) și au luat sfârșit în luna lui avril”, „Trei lucruri urâte lui Dumnezeu: bătrânul [desfrânat], bogatul [mincinos și săracul trufaș]”, „Macarie ieromonah 1710” (f. I^r); „Sava monah”, „Această sfântă carte ce (...) vieți”, „Și am scris eu...” (f. I^v). Pe f. 225^v sunt încercări de condei și însemnări de posesie ale arhimandritului Iosif, precum și o semnătură a ieromonahului Atanasie, cozieni din secolul al XVIII-lea.

Viețile de sfinți cuprinse în codice, precum și maniera în care copiii le transcriu și le revizuiesc, manifestând diferite atitudini față de text, merită o atenție deosebită.

3. DESCRIERE TEXTUALĂ

După cum am mai amintit, manuscrisul adună la un loc *Viețile sfinților* prăznuiți de-a lungul lunilor septembrie, octombrie, noiembrie și decembrie, unele dintre acestea fiind incomplete, dată fiind pierderea unor file la legare⁵². Acestea reflectă o parte din corpusul hagiografic transpus la Cozia, restul fiind, cel mai sigur, pierdut în ziua de astăzi⁵³. Observația întărește importanța codicelui de față, mai ales din punctul de vedere al conținutului său.

O serie de particularități textuale scot în evidență narațiunile cuprinse în ms. rom. BAR 2602 (1675). Acestea se găsesc aici atât sub formă extinsă, cât și prescurtată, ocupând de la trei–cinci file, până la jumătate de pagină. În plus, textele sunt adesea introduse prin secvența „Astăzi se pomenește” sau „Într-această zi”, formule care nu sunt marcate drept titluri, ci realizate cu inițiala A sau Î cu chinovar. Uneori, pe marginea formulei sau lângă titlu, se găsește și mențiunea *БЛ(С)ВИ ѿ(Ч)* (trad. „Binecuvântează, părinte!”), semn că *Viețile* erau menite a fi citite cu voce tare. Simetric, finalul ultimei narațiuni dintr-o zi se încheie cu enunțul: „Pentru ale lor sfinte rugăciuni, Doamne miluiește-ne și ne spăsește pre noi pre toți. Amin”. Uneori, în afara hagiografiilor, sunt înșiruite numele sfinților comemorați la acea dată, secvențe pe care le vom indica în notele de subsol. Acesta este conținutul textual al manuscrisului:

A. I. Meseca septemvrie are zile 30, zioa pre ceasuri 12 și noaptea 12. În zioa dentâi de-nceput indictiona anului (f. 1^r)

1. Astăzi se pomenește pentru ciudesa ci se-au făcut de Sfânta Maica Precista la Mănăstirea Miasinului și pomeana pojarului (f. 1^r)
2. Astăzi se pomenește prepodobnicul Simeon Stâlpnicul (f. 1^v)
3. Răposarea lui Isus Naviin (f. 1^v–2^r)⁵⁴
4. Într-această zi, 40 de sfinte muieri măcenite feate schiteance și Amun diaconul, didascalul lor (f. 2^r)
5. Într-această zi, sfinții măcenici și șapte frați Efodu, Calistis și Ermoghen (f. 2^{r-v})

⁵² Câte patru file au fost pierdute între f. 141^v și 142^r, 220^v și 221^r, fiind vorba de părți din *Viețile* citite la 17, 29 și 30 noiembrie (vezi detalii *supra*, p. 5–6). În descrierea de mai jos, aceste cazuri au fost indicate prin redactarea titlului între paranteze drepte.

⁵³ Vezi ipoteza conform căreia cel de-al doilea caiet din ms. rom. BAR 339 ar conține câteva din *Viețile sfinților* pe martie tot în traducerea de la Cozia, în G. Mihăilescu, „O copie...”, p. 121–123).

⁵⁴ Pomenite și: Marta și Evantiia (f. 2^r).

II. Într-această lună, în 2 zile, iaste Sfântul Măcenic Mamantos. *Bl(s)vi oč!* (f. 2^v)

1. Într-această zi iaste pomeana Sfântului Patriiarhu de la Țarigrad Ioan Nistefu (f. 2^v–4^r)⁵⁵

III. Într-această lună, în 3 zile, iaste Sfântul Măcenic Antim Episcopul de la Nicomidiia (f. 4^v)⁵⁶

1. Vasila (f. 4^v–6^r)

2. Sfântul Aristion (f. 6^r)

IV. În luna aceasta, în 4 zile, pomeana Sfântului Măcenic Vavila Arhiepiscopul de la Antiohia cea Mare și trei feți de sabie săvârșiți (f. 6^r–7^v)

1. Într-această zi, Sfântul Proroc Moisi cu pace se-au săvârșit (f. 7^v–8^r)⁵⁷

2. Într-această zi se pomenește Sfânta Ermiona, fata lui Filip Apostolul (f. 8^r–9^v)

3. Într-această zi sânt sfinții măcenici Chentirion, Ocheian, Teodor, Amiiian și Iuliiian (f. 9^v)

4. Astăzi, Sfântul Măcenic Petronie, Haritina, Zarvul, Tatuil și Veveas (f. 9^v)

5. Astăzi iaste pomeana sfinților trei mii și șase sute doauozeci și opt de măcenici (f. 9^v–10^r)

V. Într-această lună, în 5 zile, iaste pomenirea jungherii Sfântului Proroc și preot Zahariia, tatăl lui *sîi* Ioan *pr(d)te(č)* (f. 10^r)⁵⁸

1. Într-această zi se pomenească sfinții măcenici Urvan, Teodor, Medimna și cu dinșii 80 de preoți și diaconi (f. 10^r)

2. Într-această zi iaste pomeana Sfântului Petru de la Atira și pomeana Sfântului Măcenic/ Iavid episcopul (f. 10^{r-v})

VI. Într-această lună, în 6 zile, pomenește-se preaslăvită ciudă ci se-au făcut în Colasea la Frighiia de⁵⁹ arhiistratigul Mihail (f. 10^v)

1. Într-această zi iaste pomenirea sfinților măcenici Evdoxie, Zinon, Romil și Macarie (f. 10^v–11^v)⁶⁰

VII. Într-această lună, în 7 zile, iaste pomeana Sfântului Sozon (f. 12^r)

1. Într-această zi iaste pomeana sfinților apostoli Evod și Onisifor (f. 12^r)

2. Sfântul Ștefan papa de Roma (f. 12^{r-v})

3. Sfântul Evpsihie (f. 12^v)⁶¹

⁵⁵ Pomeniți și: Pavel „cel de curând arhiepiscop la Țarigrad”, mucenii Diomid, Iulian, Filip, Eftihie, Sfântul Isihie, Sfântul Leonid, Sfântul Eftihie „răstignit se săvârși”, Sfântul Filadelf, Sfântul Mucenic Melani, Sfânta Partagapi, Dreptul Eleazar, Mucenicii Aitala și Amun (f. 4^{r-v}).

⁵⁶ Pomeniți și: Zinon, Aristion „episcopul Alixandriei”, Teotist Schiteanul, Hariton (f. 4^v–6^r).

⁵⁷ Pomeniți și: Sfinții Teotim și Teodul (f. 7^v).

⁵⁸ Pomeniți și: Sfântul Avdei, Sfânta Muceniță Rai, Sfântul Sarvil.

⁵⁹ Scris: **ΔΔ**.

⁶⁰ Pomeniți și: „sfinții o mie și o sută și patru voinici”, Medimnos, Fafast, mucenicii Macarie și Andreiu, și călugărul Vivon, Chiriac, Dionisie, Androanic, sfințele Pelaghiia și Tecla, Teoctist și Chiriac; precum și „a doua noire a Preasfintei Stăpânei noastre, Născătoarei de Dumnezeu, întru Besearica Sfintei Anei” (f. 11^v).

⁶¹ Se prăznuiește și: „adormirea sfântului și preacuviosului Lucăi, cela ci au fost a treilea egumen de la Mănăstirea Mântuitoriului” (f. 12^v).

VIII. Într-această lună, în 8 zile, iaste Nașterea Preasfintei Stăpânei noastre, Născătoarea de Dumnezeu și// pururea Fecioară Maria (f. 12^v–13^r)⁶²

1. Într-această zi, o poveaste foarte de folos (f. 13^r–16^r)

inc.: Un preot oarecarele cu un diacon bun avea întru ei multă dragoste a lui Dumnezeu.

des.: iaste mări//rea și ținearea în veaci (f. 15^v–16^r)

IX. Într-această lună, în 9 zile, adunarea Dreptului Ioachim și Anei (f. 16^r)

1. Într-această zi, Sfântul Severiiian spânzurat și de picioare legat o piatră și aruncat peste zid, așa se-au săvârșit (f. 16^r)

2. Într-această zi iaste pomeana a preacuviosului părintelui nostru Teofan, carele au fost schitean în vremea lui Dioclitiiian (f. 16^r–17^r)⁶³

X. Într-această lună, în 10 zile, iaste pomenirea sfințelor măcenite fămei Minodora, Mitrodora și Nimfodora, feate și surori (f. 17^r)

1. Într-această zi se pomenește Sfântul Măcenic Variipsava (f. 17^r)

2. Într-această zi, Sfânta Pulherie, împărăteasa, cu pace se-au săvârșit (f. 17^r)

3. Într-această zi se pomenescu sfinții apostoli Apelis, Luca și Clement (f. 17^v)⁶⁴

XI. Într-această lună, în 11 zile, sfânta și// preacuvioasa maica noastră Teodora de la Alixandriia (f. 17^v–18^v)

1. Într-această zi iaste pomeana preacuviosului părintelui nostru Efrosin magherul (f. 18^v–19^v)

2. Într-această zi, sfinții măcenici Diodor și Diomid și Didim (f. 19^v–20^r)

3. Într-această zi iaste munca Sfintei Măcenite Iasa (f. 20^r)

XII. Într-această lună în 12 zile Sfântul Măcenic Aftonom (f. 20^r)

1. Într-această zi iaste Sfântul Măcenic Curnut, episcop de Laiconiia (f. 20^r)

2. Într-această zi, Sfântul Măcenic Teodor, episcop de la Alixandriia (f. 20^{r-v})

3. Într-această zi, Sfântul Măcenic Iulian de la Galatiia (f. 20^v–21^v)⁶⁵

XIII. Într-această lună, în 13 zile, pomenirea târnosealei a Sfintei Înviiarea Domnului nostru Isus Hristos (f. 21^v)

1. Într-această zi iaste pomeana Sfântului Cornilie sutașu (f. 21^v)

2. Într-această zi se pomenescu sfinții măcenici Cronid, Leontie, Serapion, Straton și Silvec (f. 21^v–22^r)

3. Într-această zi se pomenesc sfinții măcenici Gordian și Marcovie și Ilie, Zotica și Ualerian (f. 22^{r-v})

XIV. Într-această lună, în 14 zile, pomenirea Înălțării a cinstitei și de viață făcătoarei Cruce (f. 22^v–23^r)

1. Într-această zi iaste răposarea Sfântului părintelui nostru Ioan Hrisostom, adecă Rostul de Aur (f. 23^r)

2. Într-această zi iaste și pomeana luminatelor împărăteasei Placida, carea au fost fămeaie împăratului Teodosie cel Mare (f. 23^v)

⁶² Pomeniți și: mucenicii Ruf și Rufiniian, Sfântul Sevir, Artemid.

⁶³ Pomeniți și: Hariton, Amian, Teodor și Iulian (f. 17^r).

⁶⁴ Pomenită și: mucenița Iasa (f. 17^v).

⁶⁵ Pomeniți și: mucenicii Machedoniia, Tatiian și Teodul, Daniil de la Tasiia și mucenicul Ocheian.

3. Într-această zi se pomenesc preasfinții părinții noștri carii se-au adunat și au venit la sfântul al șaselea Săbor (f. 23^v)
4. Într-această zi, Sfântul Măcenic Papa (f. 23^v–24^r)⁶⁶
- XV.** Într-această zi, în 15 zile, Sfântul și Marele Măcenic Nichita (f. 24^r)
1. Într-această zi se pomenește precuviosul părintele nostru Filoteiu preotul (f. 24^{r-v})
2. Într-această zi, Sfântul Măcenic Porfirie de la Mimond (f. 24^v)⁶⁷
- XVI.** Într-această lună, în 16 zile, Sfânta mare Măceniță Evtimiia (f. 24^v–25^r)
1. Într-această zi, Sfântul Măcenic Martin, papa de Roma (f. 25^r)
2. Într-această zi, Sfânta Măceniță Sevastiiana (f. 25^r)
3. Într-această zi iaste pomenirea Sfintei Măcenițe Melitina (f. 25^{r-v})
- XVII.** Într-această lună, în 17 zile, se pomenesc sfintele măcenițe trei cocoane feate Pisti, Elpida, Agapi și maica lor, Sofia (f. 25^v–26^r)
1. Într-această zi, Sfânta Măceniță Agatocliia (f. 26^r)
2. Într-această zi, sfinții măcenici Maxim, Teodot și Asclipiodoti (f. 26^r)⁶⁸
3. Într-această zi se pomenește Sfânta Măceniță Teodota (f. 26^r–27^r)⁶⁹
4. Într-această zi, sfinții 47 de măcenici de foc sfârșiră (f. 27^v)⁷⁰
- XVIII.** Într-această lună, în 18 zile, pomenirea precuviosului părintelui nostru Efămenie făcătorul de minuni, episcopul de la Gortin (f. 27^v–28^r)⁷¹
1. Într-această zi se pomenește Sfânta Măceniță Ariadni (f. 28^r)
2. Într-această zi, preasfântul măcenic Simeon, episcopul de la Ierusalim, feciorul lui Iosif logoditul, frate cu Iacov, fratele lui Dumnezeu (f. 28^r)⁷²
- XIX.** Într-această lună, în 19 zile, Sfântul Măcenic Trofim, Savatie și Dorimetond (f. 28^v)
1. Într-această zi se pomenește Sfânta Măceniță Sosani (f. 28^v–29^r)
- XX.** Într-această lună, în 20 zile, Sfântul Măcenic Efstatie și Teopisti, fămea lui, și doi feți ai lor, Agapie și Teopist (f. 29^r)
1. Într-această zi se pomenesc sfinții părinții/ noștri Ipatie episcopul și Andreiu preotul (f. 29^{r-v})
2. Într-această zi iaste Sfântul Martin, papa de Roma, Maxim și alții cu dânsul (f. 29^v–30^r)⁷³
- XXI.** Într-această lună, în 21 de zile, pomeana Sfântului Iona (f. 30^r–31^r)
1. Astăzi, precuviosul părintele nostru Iona a lu Savait (f. 31^r)

⁶⁶ Pomeniți și: mucenicul Teoclis, Valerian coconul (f. 24^r).

⁶⁷ Prăznuite și: aflarea moaștelor Sfântului Acachie, episcopul de la Melitin, mucenicul Maxim, două feate sfinte, aflarea moaștelor Sfântului Mucenic Stefan (f. 24^v).

⁶⁸ Pomeniți și: Sfânta Luchia, Mucenicul Ghemian, fiul ei (f. 26^r).

⁶⁹ Pomeniți și: o sută de mucenici și Sfântul Pileu și Nil, episcopii den Palistina (f. 27^{r-v}).

⁷⁰ Pomeniți și: mucenicii Haralamb și Pandoleond, Iraclid și Miron (f. 26^v).

⁷¹ Pomenite și: sfintele Sofiia și Irina (f. 28^r).

⁷² Pomenit și: Mucenicul Castor (f. 28^{r-v}).

⁷³ Pomeniți și: Mucenic Artemidor și Tal, Meletie episcopul, Ioan Eghipteanul (f. 30^r).

2. Astăzi se pomenește Sfântul Apostol Condrat (f. 31^r)

3. Pomeana Sfântului Măcenic Evsevie (f. 31^{r-v})⁷⁴

XXII. Într-această lună, în 22 de zile, Sfântul bătrânul Măcenic Foca, făcătorul de ciude (f. 31^v–32^r)

1. Astăzi se pomenește Sfântul Foca grădinariul (f. 32^r)⁷⁵

XXIII. Într-această lună, în 23 de zile, începerea preasfântului și preaslăvitului și Botezător Ioan (f. 32^v)

1. Într-această zi se pomenesc sfinții măcenici Andrei și Ioan, Petru și Antonie, la Africa se-au săvârșit (f. 32^v–33^r)

2. Într-această zi se pomenește Sfânta Măcenică Ieraida feciuriță (f. 33^{r-v})

3. Astăzi se pomenesc preacuvioasele muieri Xantipi și Polixeani (f. 33^v)

XXIV. Într-această lună, în 24 de zile, Sfânta Mare Măcenică și întocma cu apostolii, Tecla (f. 33^v–34^r)

1. Într-această zi iaste pomenirea preacuviosului părintelui nostru Coprie (f. 34^r–35^r)

XXV. Într-această lună, în 25 de zile, preapodobnica maica noastră Efrosina, fata lui Pafnutie de la Eghipet (f. 35^{r-v})

1. Într-această zi se pomenește Sfântul Măcenic Pafnutie (f. 35^v–36^r)

2. Într-această zi se pomenește Sfântul Măcenic Pavel și Tati, și coconii lor (f. 36^r)

XXVI. Într-această lună, în 26 de zile, suirea Sfântului slăvit Apostol și Evanghelest, și căzut pre pieptul lui Hristos, și preacurat iubit Ioan Bogoslov (f. 36^r–42^v)

XXVII. Într-această lună, în 27 de zile, pomenește Sfânta Măcenică Epihiri (f. 42^v)

1. Într-această zi, Sfântul Măcenic Calistrat și alalți sfinți 49 de măcenici (f. 42^v–43^r)

2. Într-această zi, preapodobnicul părintele nostru Ignatie egumenul, de la mănăstirea ce-i hramul Preaobrajenia (f. 43^{r-v})

3. Într-această zi se pomenește Sfântul Apostol Marco, Aristarhu și Zinon (f. 43^v)⁷⁶

XXVIII. Într-această lună, în 28 de zile, se pomenește preapodobnicul părintele nostru și Mărturisitorul bucuros Hariton (f. 43^v–44^r)

1. Într-această zi se pomenește Sfântul Proroc Varuh (f. 44^{r-v})

2. Astăzi se pomenește Sfântul Măcenic Marco, păstoriu de oi, și sfinții măcenici frați Alexandru, Alfîu și Zosim, și Sfântul Măcenic Pimen, și sfinții măcenici Niconos, Iliodor, și alalți coconi și cocoane (f. 44^v)⁷⁷

⁷⁴ Pomeniți și: mucenici Evsevie, Nevast și Zinon, episcopii Meletie și Isachie, Mucenicul Prisc, cei 6 mucenici din zilele lui Maximian (f. 31^v).

⁷⁵ Pomeniți și: Sfânta Mucenică Drozili și cele 5 cocoane, Sfântul Mucenic Isaac și Sfântul Martin (f. 32^r).

⁷⁶ Pomeniți și: 15 mucenici, Mucenicul Filimon episcopul, Furtuniana și Gaiiana (f. 43^v).

⁷⁷ Pomeniți și: mucenicii Calist și Evstatie, Alexandru și cu 30 de mucenici (f. 44^v–45^r).

XXIX. Într-această lună, în 29 de zile, preapodobnicul părintele nostru Chiriac de la Anahorit (f. 45^r)

1. Astăzi se pomenescu sfinții măcenici den Vizandie, Trifon Trofim, Dorimedon, Petronia, Gudelia (f. 45^r)
2. Într-această zi se pomenește 105 măcenici la Palistina, și Sfântul Măcenic Trofim, și Dorimedon, și Sfânta Măcenică Petronia (f. 45^{r-v})⁷⁸
3. Într-această zi se pomenescu sfinții măcenici David, Govdilae și Casdoas (f. 45^v–49^r)

XXX. Într-această lună, în 30 de zile, Sfântul Măcenic Grigorie de la Armeniia cea Mare (f. 49^{r-v})

1. Într-această zi se pomenescu sfințele măcenice muieri feate și preapodobnice 32, și alte fâmei măcenice 32, și alte fâmei măcenice, Ripsimiia și Gaianiia (f. 49^v)⁷⁹

B. I. *Meseca* octovrie 1 are zile 31. Zioa are ceasure 11 și noaptea ceasure 13. În zioa dentâiu, Sfântul Apostol Ananiia (f. 50^r)

1. Într-această zi se pomenește Sfântul Măcenic Mihail de la Mănăstirea Zovis și cu treizeci și șase de sfinți călugări ci s-au făcut măcenici în noria cetății Sevastului (f. 50^r)⁸⁰
2. Pomeana preapodobnicului părin/telui nostru Roman făcătoriul de condacure (f. 50^{r-v})
3. Într-această zi iaste Sfântul Măcenic Domnin (f. 50^v–51^r)

II. Într-această lună, în 2 zile, Sfântul Măcenic Chipriian și Iustina (f. 51^r)

1. Într-această zi se pomenește preapodobnicul părintele nostru Teofil Mărturisitoriul (f. 51^{r-v})

III. Într-această lună, în 3 zile, Sfântul bătrânul Măcenic Dionisie Areopagit (f. 51^v–52^v)⁸¹

1. Într-această zi, Sfântul Măcenic bătrânul Dionisie și cu el încă 8 măcenici (f. 52^v)⁸²
2. Într-această zi, Sfântul preapodobnic Părintele nostru Ioan al lu Hozovit, episcop la Cesariia (f. 52^v–54^r)

IV. Într-această lună, în 4 zile, preasfântul părintele nostru Ieroteiu, episcop la Atina (f. 54^r)

1. Într-această zi, Sfântul Măcenic Petru Capetolion (f. 54^{r-v})
2. Într-această zi, Sfânta Domnina și featele ei, Verina și Prodoca (f. 54^v)
3. Într-această zi, Sfântul Măcenic Andancat și Calistiniia, fie-sa (f. 54^v–55^r)
4. Într-această zi, preapodobnicul părintele nostru Amun Eghipteanul (f. 55^r)
5. Într-această zi, Sfântul Măcenic Favst, Gain, Evsevie și Herimon diacon (f. 55^{r-v})

⁷⁸ Pomeniți și: mucenicii Casdou și Casdoas (f. 45^v).

⁷⁹ Pomeniți și: 70 de mucenici, Sfânta Ripsimiia și „doauo preapodobnice muieri”, mucenicii Stratonic și Mardonie (f. 49^v–50^r).

⁸⁰ Pomeniți și: sfinții preapodobnici 6, de sabie săvârșiți.

⁸¹ Pomeniți și: Rustic și Elefterie, Sfântul Teoctist (f. 52^v).

⁸² Pomeniți și: Mucenicul Teagenus, Teotect și Adonac (f. 52^v).

- V.** Într-această lună, în 5 zile, Sfânta Măcenica Haritina (f. 55^v)
1. Astăzi, Sfânta Măcenică Mamelhi (f. 55^v)
 2. Într-această zi iaste nălucirea Cozmei, călugărul înfricoșat, foarte și de folos (f. 56^r–58^v)
- VI.** Într-această lună, în 6 zile, sfântul și preaslăvitul⁸³ apostol Toma (f. 58^v–61^v)⁸⁴
- VII.** Într-această lună, în 7 zile, Sfântul Marele Măcenic Serghie și Vachu (f. 61^v–62^r)
1. Într-această zi, Sfântul Măcenic Iulian preotul și Chesaria diacon (f. 62^{r-v})
 2. Într-această zi, Sfântul Măcenic Polihronie (f. 62^v)
- VIII.** Într-această lună, în 8 zile, sfânta preapodobnica maica noastră Pelaghia (f. 63^r)
1. Într-această zi, Sfânta Pelaghia fata (f. 63^{r-v})
 2. Într-această zi, Sfânta Măcenica Pelaghia (f. 63^v)
 3. Într-această zi, Sfânta Taisia curva (f. 63^v)
 4. Într-această zi, Sfântul bătrânul Măcenic Artemon (f. 63^v–64^r)
- IX.** Într-această lună, în 9 zile, Sfântul Apostol Iacov al lui Alfeu (f. 64^r)
1. Astăzi, preapodobnicul părintele nostru Andronic și Atanasia, fămea lui (f. 64^r–66^v)
 2. Într-această zi iaste pomeana Sfintei Măcenică Popliia (f. 66^v–67^r)
 3. Astăzi, preapodobnicul părintele nostru Petru (f. 67^r)
 4. Într-această zi iaste pomeana preapodobnicului părintelui nostru Doroteiu, episcop la Tir (f. 67^{r-v})⁸⁵
- X.** Într-această lună, în 10 zile, Sfântul Măcenic Evlampie și Evlampia (f. 67^v)⁸⁶
1. Într-această zi iaste preapodobnicul părintele nostru Vasiian (f. 67^v–68^r)
 2. Într-această zi, preapodobnicul părintele nostru Teofil Mărturisitorul (f. 68^r–69^r)
- XI.** Într-această lună, în 11 zile, Sfântul Apostol Filip, unul den cei șapte diaconi (f. 69^v)
1. Într-această zi, sfinte măcenite Zinoida și Filonila, surori (f. 69^v)
 2. Într-această zi iaste preapodobnicul părintele nostru și mărturisitorul Teofan (f. 69^v–70^r)⁸⁷
 3. Dumeneca sfinților părinți, după 11 zile ale aceștii luni, facem pomeanele ale sfinților părinți de la Nicheia, care se-au adunat a doauo oară pentru spurcații eritici (f. 70^{r-v})
- XII.** Într-această lună, în 12 zile, sfinții măcenici Prov, Tarhu și Andronic (f. 70^v–71^r)
1. Într-această zi iaste pomeana Sfintei Măcenite Domnina (f. 71^r)
 2. Astăzi, Sfânta Măcenită Anastasiia, fata (f. 71^r)

⁸³ Cuvântul inițial a fost răzuit, secvența *slăvitul* fiind adăugată ulterior, marginal.

⁸⁴ Pomeniți și: Nichita Patrichie Mărturisitorul, Sfânta Mucenică Irotiidos (f. 61^v).

⁸⁵ Pomenit și: Dreptul Avraam și nepotul său (f. 67^v).

⁸⁶ Pomeniți și: sfinții mucenici 200, carii priimără săvârșit cu Sfântul Evlampie (f. 67^v).

⁸⁷ Pomeniți și: sfinții patriarși de la Țarigrad Nectarie, Arsachie și Sisinie (f. 70^r).

XIII. Într-această lună, în 13 zile, Sfântul Măcenic Carpu și Papil, și Agatodor, și Agatonichi (f. 71^{r-v})

1. Într-această zi iaste pomenirea Sfântului Măcenic Florentie (f. 71^v–72^r)
2. Într-această zi iaste pomeana Sfântului Măcenic Dioscor (f. 72^r)
3. Într-această zi iaste pomeana părintelui nostru prepodobnicul Nichita Patrachie Mărturisorul (f. 72^r)
4. Astăzi iaste pomeana Sfântului Veniamin diaconul (f. 73^v–74^r)⁸⁸

XIV. Într-această lună, în 14 zile, sfinții măcenici Ghervasie, Nazaria, Protasiu și Chelesie (f. 74^r)

1. Astăzi se pomenește părintele nostru Cozma preamândrul, episcop de la Maima Aghiopolit (f. 74^{r-v})
2. Astăzi iaste Sfântul Măcenic Silvan (f. 74^v)
3. Într-această zi iaste Sfântul Măcenic Petru al lui Avselam (f. 74^v–75^r)

XV. Într-această lună, în 15 zile, Sfântul Măcenic Luchian, preot la Antiohiia cea mare (f. 75^r)

1. Astăzi iaste pomeana preapodobnicului părintelui nostru Savin Episcop (f. 75^{r-v})
2. Într-această zi se pomenește preapodobnicul părintele nostru și mărturisorul Varsu, episcop de la Edes (f. 75^v)
3. Într-această zi iaste obida sihastrului și cu folos poveaste (f. 75^v–76^v)
4. Astăzi iaste Sfântul Măcenic Sarvil și Veveia, soru-sa (f. 76^v)

XVI. Într-această lună, în 16 zile, Sfântul Măcenic Loghin Iuzbașa (f. 77^{r-v})⁸⁹

1. Într-această zi iaste preapodobnicul părintele nostru Mal (f. 77^r–78^r)

XVII. Într-această lună, în 17 zile, Sfântul Proroc Osie (f. 78^r)

1. Într-această zi, sfântul preapodobnic și Măcenic Andreiu de la Crit (f. 78^r–79^r)
2. Într-această zi iaste mutarea cinstitelor moaște ale Sfântului și Dreptului Lazăr (f. 79^r)
3. Astăzi, sfinții măcenici cinci frați, Cozma și Damiiian, Leontie, Antim și Eftropie, aceștea fără de bani au lecut oamenii (f. 79^{r-v})
4. Într-această zi, sfinții măcenici Hrisant și Darie (f. 79^v)
5. Astăzi iaste Sfântul Măcenic Clavdie Trivun, cela ci au muncit pre Sfântul Hrisant și pre Dariia împreună cu muiarea lui, Sfânta Ilaria, și feciorul lor, Mavru și Ason (f. 79^v–80^r)

XVIII. Într-această lună, în 18 zile, iaste pomenirea Sfântului Apostol și Evanghelist Luca (f. 80^v–81^r)⁹⁰

1. Într-această zi, pomenirea preapodobnicului părintelui nostru Iuliiian de la Efrat (f. 81^r–82^r)

⁸⁸ Pomenit și: Sfântul Antigon (f. 74^r).

⁸⁹ Pomeniți și: sfinții mucenici ce s-au închipuit lui Loghin, mucenicii Leontie, Dometie, Terentie și Domnin (f. 77^v).

⁹⁰ Pomenit și: Sfântul Mucenic Marin, bătrânul (f. 81^r).

- XIX.** Într-această lună, în 19 zile, iaste pomeana Sfântului Proroc Ioil (f. 82^r)
1. Într-această zi iaste pomeana Sfântului Măcenic Uar, și cu ș-alții (f. 82^{r-v})
 2. Într-această zi iaste Sfântul Măcenic Sadot, și alții încă o sută și doauozeci de măcenici, carii se-au săvârșit la Persida (f. 82^v–83^r)
- XX.** Într-această lună, în 20 de zile, Sfântul Măcenic Marele Artemie (f. 83^{r-v})
- XXI.** Într-această lună, în 21 de zile, preapodobnicul Ilarion cel Mare (f. 83^v)
1. Astăzi iaste Sfântul Măcenic Gaiia, Dasie și Zotie (f. 83^v–85^r)
 2. Astăzi iaste Sfânta Măcenică Teodota și Socrat preotul (f. 85^r)⁹¹
- XXII.** Într-această lună, în 22 de zile, preasfântul părintele nostru și întocma cu apostolii, [Abercius], episcopul de la Eropoli (f. 85^{r-v})
1. Astăzi iaste pomeana sfinților 7 prunci de la Efes, Maximian i Amvlii, Martinian, Dionisie, Andonin, Costandin și Ioan (f. 85^v–87^r)
 2. Într-această zi iaste Sfântul Măcenic Alixandru Episcop, și Eraclie Măcenicul, Ana și Elisaf, Teodota și Glicheria (f. 87^{r-v})
- XXIII.** Într-această lună, în 23 de zile, Sfântul Măcenic și Apostol Iacov, fratele lui Dumnezeu (f. 87^v)
1. Astăzi, sfântul preapodobnic părintele nostru Ignatie, patriarhul la Costandinopoli (f. 87^v–88^r)
 2. Într-această zi iaste pomeana preacuviosului părintelui nostru Macarie Rimleanul (f. 88^r–90^r)
- XXIV.** Într-această lună, în 24 de zile, Marele Sfântul Măcenic Areta, și alții cu dânsul, patru mii și doauo sute și noauo/zeci și noauo (f. 90^{r-v})
1. Astăzi iaste pomeana unii muieri și pruncul ei, în foc l-au aruncat și ea de foc se-au săvârșit (f. 90^v–91^r)
 2. Într-această zi, Sfântul Părin/tele nostru Proclu, patriarhul de la Costandinopoli (f. 91^v)
- XXV.** Într-această lună, în 25 de zile, sfinții măcenici Martiian, boiarul împărătescu și marturiu (f. 91^v)
1. Într-această zi, Sfântul Măcenic Anastasie (f. 91^v–92^r)⁹²
- XXVI.** Într-această lună, în 26 de zile, sfântul preaslăvit Marele Măcenic Dimitrie, mirotociv și ciudobornic (f. 92^r–95^r)⁹³
1. Astăzi se pomeanește cutremul cel mare, ciudat (f. 95^r)
- XXVII.** Într-această lună, în 27 de zile, Marele Sfânt Măcenic Nistor (f. 95^{r-v})
1. Astăzi, sfintele măcenite Capetolini și Ierotiida (f. 95^v)⁹⁴
 2. Poveaste pentru iveri, cum au venit spre dunnezeiască priceapere (f. 95^v–96^v)

⁹¹ Pomenit și: Sfântul Mucenic Efrat (f. 85^r).

⁹² Pomeniți și: mucenicii Ualerian, Savin, Ualerian și Hrisaf, Sfânta Tavita, ceaea ce o au învis Sfântul Apostol Petru (f. 92^r).

⁹³ Pomeniți și: mucenicii Artimidar, Vasileu, Leptina și Glicon (f. 95^r).

⁹⁴ Pomeniți și: Chiriac, patriarhul de la Costandinopoli (f. 95^v).

XXVIII. Într-această lună, în 28 de zile, sfinții măcenici africani, Terentie, Maxim, Pombie, și alții 36 de măcenici (f. 96^v–97^r)

1. Astăzi, sfinții măcenici Ierac, Teodul, Fotie, Valis, Terentie, Neonilis, Nit, Sarvil și Evnichie (f. 97^r)⁹⁵
2. Astăzi, preapodobnicul Ioan al lu Hozevit (f. 97^v)
3. Astăzi, Sfânta Fevronie, fata lui Iracle Împărat, și preapodobnicul părintele nostru Stefan al lu Savait, ucenicul Sfântului Savei, și Sfântul Măcenic Chiriac, carele au ivit și au spus cinstita cruce în vremea Marelui Împărat Costandin și Elina, maică-sa (f. 97^v–98^r)⁹⁶
4. Astăzi, Sfântul Damian și Cozma, și cu alții trei frați ai lor (f. 98^r)

XXIX. Într-această lună, în 29 de zile, sfânta preapodobnică și măcenică Anastasia, greaca (f. 98^{r-v})

1. Astăzi, preapodobnicul părintele nostru Avramie, și Mariia, nepoata lui (f. 98^v)⁹⁷
2. Astăzi, preapodobnica maica noastră ce ș-au pus numele Efimian (f. 98^v–101^r)
3. Astăzi iaste Sfânta Măcenică Meletina (f. 101^r)

XXX. Într-această lună, în 30 de zile, pomenește-se Sfântul Măcenic Zinovie și Sfânta Măcenică Zinoviia, amândoi frate cu soru-sa (f. 101^r)

1. Astăzi, Sfânta Măcenică Militina și Sfântul Marcian, episcopul de la Siracusa/, ucenicul lui Petru Apostolul (f. 101^{r-v})
2. Într-această zi, Sfântul Măcenic Alixandru, Cronion, Iulian, Macarie, și alți 13 măcenici (f. 101^v)
3. Într-această zi, Sfânta Măcenică Evtropie (f. 101^v)
4. Într-această zi iaste Sfântul Apostol Cleopa, și preapodobnicul părintele nostru Iosif, patriarhul de la Costandinopoli, și sfânt/tul Afsterie, Clavdie, Neonos, și soru-sa, Neonila (f. 101^v–103^r)
5. Într-această zi, sfinții apostoli den cei șaptezeci, Terentie, Marco, Iust și Artema (f. 103^{r-v})⁹⁸

XXXI. Într-această lună, în 31 de zile, sfinții apostoli den cei șaptezeci, Stahie, Amplie, Urvan și Narchis (f. 103^v)

1. Într-această zi, Sfântul Măcenic Epimah (f. 103^v–104^r)
2. Într-această zi, preasvântul părintele nostru Iacov (f. 104^r)
3. Într-această zi iaste poveastia lu Teodorit episcopul pentru obida oarecui (f. 104^r–105^r)

C. I. Luna lui noemvrie are zile 30, zioa are ceasuri 10 și noaptea 14. În zioa dentâiu, pomeana sfinților fără plată, lecuitori, Cozma și Damiiian, feciorii Teodotei (f. 105^{r-v})

1. Astăzi sântu sfintele măcenice mueri Chiriiiana și Iuliiiana (f. 105^v)
2. Într-această zi, sfinții măcenici Chesalie, Dasie și alții încă 5 (f. 105^v)

⁹⁵ Pomeniți și: Firmilian, episcop la Chesariia și Melhion (f. 97^r).

⁹⁶ Pomeniți și: maica Sfântului Chiriac (f. 98^r).

⁹⁷ Pomeniți și: sfinții Chiril și Sava Stratilatul (f. 98^v).

⁹⁸ Pomeniți și: Sfântul Apostol Aristovul (f. 103^v).

3. Într-această zi, sfinții bătrâni măcenici Ioan episcopul și Iacov preotul (f. 105^v)
4. Într-această zi, Sfântul Măcenic Ermingheldu (f. 105^v–106^r)
- II.** Într-această lună, în 2 zile, chinuiala sfinților măcenici Aftonou, Elpidifor și Embodist (f. 106^{r-v})⁹⁹
 1. Într-această zi, sfinții măcenici Agapie, Efdoxie și alți încă 8 (f. 106^v)
 2. Într-această zi, pomeana preapodobnicului părintele nostru Marciian de la Chiro (f. 106^v–107^v)
- III.** Într-această lună, în 3 zile, pomeana Sfântului Măcenic Achipsim, Iosif și Aitala (f. 107^v–108^r)
 1. Astăzi iaste pomeana preapodobnicului părintelui nostru Achipsima (f. 108^r)¹⁰⁰
 2. Astăzi slujim târnoseala Mănăstirei Marelui Măcenic Gheorghie de la Lidie, și așazarea moaștelor lui (f. 108^r–109^v)
 3. Astăzi, Sfântul Ahemenid Mărturisitorul Persu (f. 109^v)
- IV.** Într-această lună, în 4 zile, pomeana preapodobnicului părintelui nostru Ioan cel Mare de la Olimbu (f. 109^v–110^r)
 1. Astăzi iaste pomeana Sfântului Măcenic Nicandru episcop la Mir, și Ermeu preotul, ci au fost hirotonisit de Sfântul Apostol Titu (f. 110^{r-v})
 2. Într-această zi este Sfântul Măcenic Porfirie (f. 110^v–111^r)
 3. Astăzi iaste poveastea cându au plânsu Irimia, proroc, pentru Ierusalim, și pentru pustiirea lui, și pentru Avimeleh (f. 111^r–116^v)
- V.** Într-această lună, în 5 zile, pomenescu-se sfinții măcenici Galaction și Espistimi (f. 116^v–117^r)
 1. Astăzi, sfinții apostoli den cei 70, Ermu, Lin, Igane, Filogon și Patrova (f. 117^r)¹⁰¹
 2. Astăzi, Sfântul Pamfil Măcenic, și în temniță s-au săvârșit (f. 117^v)
 3. Astăzi să pomenească preapodobnicul părintele nostru Grigorie, arhiepiscop la Alixandriia, mărturisitoriu cătră Hristos (f. 117^v–118^r)¹⁰²
- VI.** Într-această lună, în 6 zile, pomenească-se părintele nostru Pavla, arhiepiscop la Țarigrad, și mărturisitorul (f. 118^{r-v})
 1. Astăzi să pomenească voia lui Dumnezeu, ce au arătat în zilele lu Leu, Împărat cel Mare (f. 118^v–119^r)
 2. Astăzi iaste pomeana preapodobnicului părintelui nostru Luca (f. 119^{r-v})¹⁰³
- VII.** Într-această lună, în 7 zile, pomeana sfinților măcenici 33 de la Melitin, Ieron și alalți (f. 119^v–120^r)
 1. Astăzi să pomenescu sfinții măcenici Melanip, Casin și Antonie (f. 120^{r-v})¹⁰⁴
 2. Astăzi, pomeana sfinților măcenici Afctu, Tavrion și Tealonaic (f. 120^v)¹⁰⁵

⁹⁹ Pomeniți și: Efdoxie, boiariul (f. 106^v).

¹⁰⁰ Pomeniți și: sfinții Teodor episcop la Agripa, Sevir, Androna, Teodotu și Teodota (f. 108^r).

¹⁰¹ Pomeniți și: sfinții Domnin, Timoteu, Teofil, Teotimos, Doroteu/ Evpsihu, Carterin (f. 117^{r-v}).

¹⁰² Pomeniți și: Sfântul Agataghel (f. 118^r).

¹⁰³ Pomeniți și: Sfântul Pavel (f. 119^v).

¹⁰⁴ Pomeniți și: Sfântul Antonie (f. 120^v).

¹⁰⁵ Pomeniți și: Mucenicul Atinodor (f. 120^v).

3. Astăzi, Sfântul Măcenic Alixandru de la Selinic, de sabie fu săvârșit (f. 120^v–121^r)

VIII. Într-această lună, în 8 zile, adunarea lu arhistratig Mihail și ai altor sfinți fără trup, ale ceriului ceate (f. 121^{r-v})

IX. Într-această lună, în 9 zile, Sfântul Onisifor și Porfirie (f. 121^v–122^r)

1. Astăzi se pomenește preapodobnica maica noastră Matrona (f. 122^{r-v})

2. Astăzi, preapodobn<ic>a Teoctista de la Metimna (f. 122^v–123^r)

3. Astăzi iaste pomeana sfințelor muieri Efstolie și Sopatra (f. 123^{r-v})

4. Astăzi se pomenește Sfântul Măcenic Antonie (f. 123^v–124^r)¹⁰⁶

X. Într-această lună, în 10 zile, pomeana Sfântului Măcenic Orest (f. 124^{r-v})

1. Astăzi să pomenește sfântul preapodobnicul părintele nostru Teostirictu, ce au fost la săbor, și preapodobnicul părintele nostru Non episcop, carele l-au defăimat și i-au prepus cu sfânta Pelaghiia, și Sfântul Apostol den cei 70, Rodion, Sosipatru, Erastu și Cuartu (f. 124^v)¹⁰⁷

2. Astăzi să pomenește Sfântul Măcenic Mil episcop și amândoi ucenicii lui (f. 124^v–126^v)¹⁰⁸

XI. Într-această lună, în 11 zile, pomeana Sfântului Marelui Măcenic Mina den Cotiastu (f. 126^v–128^v)

1. Astăzi iaste pomeana Sfântului Măcenic Victor (f. 128^v–129^r)

2. Astăzi, Sfântul Măcenic Vichentie, diacon (f. 129^r)

3. Astăzi se pomenește Sfânta Măcenică Stefanida (f. 129^{r-v})

4. Astăzi să pomenește preapodobnicul părintele nostru Teodor, egumenul Studitei (f. 129^v–130^r)

XII. Într-această lună, în 12 zile, pomenește-se sfântul părintele nostru Ioan Milostivul, arhiepiscopu la Alixandrie (f. 130^{r-v})

1. Astăzi să pomenește preapodobnicul părintele nostru Nil Schiteanul (f. 130^v–131^r)

2. Astăzi, preapodobnicul părintele nostru Martin făcătoriul de ciude, episcop la frânci (f. 131^{r-v})

3. Astăzi, pomeana Sfântului Proroc Ahiia (f. 131^v)

4. Astăzi să pomenește preapodobnicul părintele nostru Martin episcop de la Taranchi (f. 131^v–132^r)

5. Astăzi, Sfântul Măcenic Antonin cu feciorii, și și altă fată, Monasto (f. 132^r)

XIII. Într-această lună, în 13 zile, pomeana preasfințitului părintelui nostru Ioan, arhiepiscop la Țarigrad, cu rostul de aur (f. 132^r–133^r)

XIV. Într-această lună, în 14 zile, pomeana sfântului preaslăvit și vestit Apostol Filip, unul den cei 12 [cu minunile sale] (f. 133^v–138^v)

¹⁰⁶ Pomeniți și: Hristofor, Mavra, Ioan Colovos și Eladie (f. 124^v).

¹⁰⁷ Pomeniți și: Martin, episcopul (f. 124^v).

¹⁰⁸ Pomeniți și: mucenicii Caliopiu, Nir, Rion (f. 126^v).

XV. М(с)ца то(г) еї стѣ(х) мѣник и исповѣ(д)ни(к) Гуріе, Самона и Авива (f. 138^v)¹⁰⁹

1. Iar într-această zi pomenirea sfinților măcenici Elpidie, Marcel și Eustohie. Elpidie luă moarte de foc cu amândoi soții lui, nădejdea platei îi deștepta pre ei (f. 139^{r-v})

XVI. М(с)ца то(г) сї стрѣ ап(с)тола Іев(г)елста Мадде(и) [incomplet] (f. 139^v–141^v)¹¹⁰

XVII. Poveste despre Zaharia ciubotarul [incompletă] (f. 142^r–143^r)¹¹¹

XVIII. Luna aceasta, 18 zile, Sfântul Măcenic Platon (f. 143^r)

1. Iar într-această zi, Sfântul Măcenic Roman (f. 143^{r-v})
2. Iar într-această zi, Sfântul Măcenic Roman, diiaconul, den Palestina (f. 143^v)
3. Iar într-această zi, pomenirea Sfântului Măcenic Zachei, diiaconul besearecii Gadariinului, și Sfântul Alfeiu (f. 143^v)

XIX. Luna aceasta, 19 zile, Sfântul Proroc Avdiia (f. 144^r)

1. Iar într-această zi, Sfântul Măcenic Varlaam (f. 144^r)
2. Iar într-această zi, pomenirea Sfântului Măcenic Aziia (f. 144^{r-v})¹¹²
3. Iar într-această zi, pomenirea Sfântului Măcenic Iliodor, carele era den Maghida Pamfiliei (f. 144^v–145^v)

XX. În 20¹¹³, luna aceasta, Sfântul Grigorie Decapolit (f. 145^v–146^r)

1. Iar într-această zi, Sfântul Măcenic Dasie, carele era den Rodostol (f. 146^{r-v})
2. Iar într-această zi, pomenirea sfinților măcenici Eustatie, Tespesia i Anatoliia (f. 146^v–147^r)¹¹⁴

XXI. În luna aceasta, în 21 de zile, Ducerea în besearecă pre Sfânta Stăpâna noastră, Născătoarea lui Dumnezeu și pururea Fecioară Mariia (f. 147^{r-v})

XXII. În luna aceasta, 22 de zile, patima Sfintei Măcenice Chichiliia, și sfinții măcenici Valerian și Tivutrie (f. 147^v–148^r)¹¹⁵

1. Iar într-această zi, Sfântul Măcenic Procopie de la Palestina (f. 148^r)
2. Iar într-această zi, pomenirea Sfântului Măcenic Menigna Văpsitoriul (f. 148^{r-v})
3. Iar într-această zi, preacuviosul părintele nostru Avvă (f. 148^v–149^r)¹¹⁶
4. Iar într-această zi, Sfântul și Dereptul Mihail, slujitoriul (f. 149^r–150^v)

¹⁰⁹ Trad. sl.: „În luna aceasta, [ziua] 15, sfinții mucenici și mărturisitori, Gurie, Amona și Aviva”. Pomeniți și: Chindiiian, episcopul Selevciului, Iustinian, Teodora, Toma, patriarhul Țarigradului (f. 138^v–139^r).

¹¹⁰ Trad. sl.: „În luna aceasta, [ziua] 16, Sfântul Apostol Evanghelist Matei”.

¹¹¹ Pomeniți și: sfinții Loghin, Ghenadie, patriarhul, Maxim, patriarhul, Iustin (f. 143^r).

¹¹² Pomeniți și: 108 slujitori, care s-au sfârșit cu Sfântul Azie, 12 slujitori, mucenicii Agapie (f. 144^v).

¹¹³ Secvența „20” a fost acoperită cu o pată de chinovar.

¹¹⁴ Pomenit și: Sfântul Mucenic Teoctist (f. 147^r).

¹¹⁵ Pomeniți și: Maxim Gâdea, mucenicii Marco și Stefan (f. 148^r).

¹¹⁶ Pomeniți și: mucenicii Hristofor și Eftimie, Falelei și Antim, Sfântul Calist, Tadei Mucenicul (f. 149^r).

XXIII. Luna aceasta, 23, pomenirea Sfântului Părintelui nostru Amhilohie, episcopul Econiei (f. 150^v–151^r)

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea Sfântului Măcenic Sisinie (f. 151^{r-v})¹¹⁷

XXIV. În luna aceasta, 24, pomenire sfântului părintelui nostru Grigorie, episcopul Acraganului (f. 151^v–152^r)¹¹⁸

1. Iar într-aceasta zi, Sfântul Măcenic Teodor den Antiohiia (f. 152^{r-v})

XXV. În luna aceasta, 25, Sfânta Măcești Ecaterina (f. 152^v–153^r)¹¹⁹

1. Iar într-aceasta zi, Sfântul Sfințitul Măcenic Climent episcopul Râmului [cu minuni] (f. 153^{r-v})

2. Iar într-aceasta zi, Sfântul Osfințitul Măcenic Pătru Alexandreanu (f. 153^v–154^r)

3. Iar într-aceasta zi, preacuviosul părintele Pătru Sihastrul (f. 154^r)¹²⁰

XXVI. În luna aceasta, 26, pomenirea sfântului părintelui nostru Alimpie Stâlpnicul (f. 154^{r-v})

1. Iar într-aceasta zi, sfântul și slăvitul Marele Măcenic Mercurie (f. 154^v–155^r)¹²¹

2. Iar într-aceasta zi, pomenirea preacuviosului părintelui nostru Acachie, carele iaste mărturisit în *Leasviță* (f. 155^{r-v})

3. Iar într-aceasta zi, preacuviosul părintele nostru Iacov Sehastrul (f. 155^v–156^r)

XXVII. În luna aceasta, 27, patima sfântului măcenic și mult muncitul Iacov de la Persida (f. 156^{r-v})

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea sfântului părintelui nostru Roman, făcătoriu de minuni (f. 156^v)

XXVIII. În luna aceasta, 28, pomenirea sfântului părintelui nostru Ștefan cel Nou (f. 156^v–157^r)¹²²

1. Iar într-aceasta zi, sfinții, carii pentru sfintele icoane, cu Sfântul Ștefan cel Nou, se-au muncit (f. 157^v–158^r)

2. Iar într-aceasta zi, patima Sfântului Măcenic Erinarh și a șapte muieri, ce era cu dânsul (f. 158^r)

XXIX. În luna aceasta, 29, Sfântul Măcenic Paramon, și carii era cu dânsul, 370 de măcenici (f. 158^{r-v})

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea Sfântului Măcenic Filumen (f. 158^v–159^r)¹²³

XXX. În luna aceasta, 30, Sfântul Apostol Andrei, Întâiul-chemat (f. 159^r–160^v)

1. Iar într-aceasta zi, carele iaste întru sfinți, părintele nostru Frument arhiepiscopul Antiohiei (f. 160^v–162^r)

¹¹⁷ Pomeniți și: sfinții Shirion Episcop și Ielen, episcop al Tarsului (f. 151^v).

¹¹⁸ Pomeniți și: Preacuviosul Carion, Ermoghen, episcopul Acraganului, mucenicii Filumen și Hristofor, Procopie și Hristofor (f. 152^r).

¹¹⁹ Pomeniți și: Sfânta Vasilisa, împărăteasa, căpitanul Porfirie, cu 200 de slujitori (f. 153^r).

¹²⁰ Pomeniți și: sfinții mucenici 670 (f. 154^r).

¹²¹ Pomeniți și: părintele Stilian Peflagonina (f. 155^r).

¹²² Pomeniți și: Preacuviosul Andrei, pentru sfintele icoane tras pre pământ se sfârși, Sfântul Pătru, pentru sfintele icoane bătându-l, se sfârși (f. 157^v).

¹²³ Pomeniți și: Neculae, arhiepiscopul Solunului, Ioan de la Persida, 6 mucenici, pre carii gonindu-i, iar o piatră se-au desfăcut și i-au priimit într-însa, Urvan, episcopul Machedoniei, Visarion și mucenicul Ualerian (f. 159^r).

D. I. Luna lui dechemvrie are 31 de zile. Zioa are ceasuri 9, iar noaptea, ceasuri 15. În ziua dentâiu, Sfântul Proroc Naum (f. 162^v)

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea Ananiei Turcului (f. 162^v)

2. Iar într-aceasta zi, pomenirea dreptului Filaret, Milostivului (f. 162^v–163^v)

II. În luna aceasta, 2, pomenirea Sfântului Proroc Avacum (f. 163^v–164^r)

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea sfinților părinților noștri, pustnicilor Ioan și Iraclamon, și Andrei, și Teofil (f. 164^{r-v})

2. Iar într-aceasta zi, Sfânta Măcenită Miropiia (f. 164^v–166^r)

III. În luna aceasta, 3, pomenirea Sfântului Proroc Sofonie (f. 166^{r-v})

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea sfântului și osfințitului măcenic Teodor, arhiepiscopului Alexandriei (f. 166^v)¹²⁴

2. Iar într-aceasta zi, precuviosul părintele nostru Teodul Vornic (f. 166^v–168^r)

IV. Iar într-aceasta zi, pomenirea sfântului părintelui nostru Ioan, petrecătorul în tăcere (f. 168^r–170^r)¹²⁵

V. În luna aceasta, 4, muncile Sfintei și Marei Măcenică Varvara (f. 170^{r-v})

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea sfântului părintelui nostru Ioan călugărul și preotul Damascului (f. 170^v–171^v)

2. Iar într-aceasta zi, precuviosul părintele nostru Ioan episcopul Polivodului și făcătorul de minuni (f. 171^v–172^r)¹²⁶

VI. În luna aceasta, 5, pomenirea sfântului părintelui nostru Sava preasfințitul (f. 172^r–173^r)

1. Iar într-aceasta zi, Sfântul Măcenic Anastasie (f. 173^{r-v})¹²⁷

VII. În luna aceasta, 6, pomenirea celui ce e întru sfinți, părintele nostru Neculae făcătorul de minuni, arhiepiscopul Mirlichiei [cu minuni] (f. 173^v–176^v)¹²⁸

VIII. În luna aceasta, 7, pomenirea căruia iaste întru sfinți, părintele nostru Amvrosie episcopul Mediolamului (f. 176^v–177^v)

1. Iar într-aceasta zi, Sfântul Măcenic Atinodor (f. 177^v–178^r)¹²⁹

2. Iar într-aceasta zi, preasfântul cel plecat Pavel (f. 178^r–180^r)¹³⁰

IX. În luna aceasta, în 8, pomenirea sfântului părintelui nostru Patapie (f. 180^{r-v})¹³¹

¹²⁴ Pomeniți și: Precuviosul Teodul.

¹²⁵ Pomeniți și: mucenicii Selevc, Agapie și Mama (f. 170^r).

¹²⁶ Pomeniți și: Sfânta Iuliana, mucenicii Hristodul și Hristoduli (f. 172^r).

¹²⁷ Pomeniți și: mucenicii Dioghen, Averchie și Sfântul Nomo (f. 173^v).

¹²⁸ Pomeniți și: iubitorul de oameni a lui Dumnezeu, ce ne-au adus noauo înfricoșatul și îngrozitul cutremur (f. 176^v).

¹²⁹ Pomeniți și: sfinții Neofit și Dometie, mucenicii Isidor, Achepsima și Leon, Amun Nitriischi, mucenicii Gaian și Gane, și 300 de mucenici (f. 178^r).

¹³⁰ Pomeniți și: mucenicii Prichie, Martin și Neculae, și în<n>oirea besearecii Preasfintei Născătoarei lui Dumnezeu, carea e întru Curatoarea (f. 180^r).

¹³¹ Pomenit și: Sfântul Sofronie, episcopul Chiprului (f. 180^v).

X. În luna aceasta, în 9, începătura Sfintei Ane, când au început în pântece pre Sfânta Născătoarea lui Dumnezeu (f. 181^{r-v})¹³²

1. Iar într-aceasta zi, Sfânta Prorociță Ana, muma lui Samoil Proroc (f. 180^v–183^r)

2. Iar într-aceasta zi, pomenirea sfântului părintelui nostru, lui Stefan, Noul strălucitoriu, ce zace la Sfântul Antip (f. 183^r–185^v)

XI. În luna aceasta, 10, sfinții măcenici Mina, Ermoghena și Evgraf (f. 185^r–186^r)¹³³

1. Iar într-aceasta zi, Sfântul Măcenic Ghemel Peflagoninul, multul chinuit (f. 186^{r-v})

XII. În luna aceasta, 11, pomenirea sfântului părintelui nostru Daniil Stâlpcul (f. 186^v–187^r)¹³⁴

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea sfântului părintelui nostru Luca Stâlpcul cel Nou (f. 187^r–188^r)

2. Iar într-aceasta zi, sfinții măcenici Achepsie și Aitali (f. 188^r)

XIII. În luna aceasta, 12, carele iaste într-o sfinți, părintele nostru și de ciudese făcătorul, Spiridon, episcopul Chiprului (f. 188^v–189^r)¹³⁵

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea celui ce e într-o sfinți, părintele nostru Alexandru, episcopul Ierusalimului (f. 189^r–190^r)

XIV. În luna aceasta, în 13, patima sfinților măcenici Evstratie, Auxentie, Eughenie, Mardarie și Orest (f. 190^r–192^r)

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea Sfintei Luchii, feciurealei și măcenitei (f. 192^{r-v})

XV. În luna aceasta, 14 zile, sfinții măcenici Tirsa și Levchie (f. 192^v–194^r)¹³⁶

XVI. În luna aceasta, în 15 zile, Sfântul Osfințitul Măcenic Elevterie (f. 194^r–195^r)¹³⁷

XVII. În luna aceasta, în 16 zile, pomenirea Sfântului Proroc Angheia¹³⁸ (f. 195^{r-v})¹³⁹

1. В не(д)лаа сты(х) прѣо(т)цѣ (f. 196^r–199^r)¹⁴⁰

XVIII. În luna aceasta, 17, sfinții cei trei coconi și Prorocul Daniil (f. 199^r–200^v)

¹³² Pomeniți și: mucenicii Sositei, Narsie și Sachie (f. 185^r).

¹³³ Pomenit și: Toma Derfuchina (f. 186^v).

¹³⁴ Pomenit și: Miraxu, mucenicul (f. 188^r).

¹³⁵ Pomeniți și: Amonatai și Aitos (f. 190^r).

¹³⁶ Pomeniți și: mucenicii Calinic, Filimon și Apolonie, precum și „înfricoșatul cutremur ce ni l-au adus noauo iubitorul de oameni, de carele fără de nădejde ne izbăvi pre noi Dumnezeu” (f. 194^r).

¹³⁷ Pomeniți și: Antiia, muma Sfântului Elevterie, Corevor, pârclăbul, „doauo slugi ce au crezut în Hristos și i-au tăiat”, Sfântul Mucenic Vacho Novii, Sfântul Pavel cel Nou (f. 195^r).

¹³⁸ Scris: **аргѣа**. Altă lecțiune posibilă: *Agheia*.

¹³⁹ Pomeniți și: Sfântul Mucenic Marin, mucenicii Prom și Ilarie, Memnom, arhiepiscopul Efesului, și Modest, arhiepiscopul Ierusalimului, Adormirea Sfântului Neculaie, patriarhul Țarigradului (f. 195^v).

¹⁴⁰ Trad. sl.: „În Duminica Sfinților Strămoși”.

XIX. În luna aceasta, 18, Sfântul Măcenic Sevastiaan, și carii au fost cu dânsul, Zois, Strachelun, Nicostrat, Clavdie, Castora, Tivurtie, Castula, Marchelin și Marco (f. 201^{r-v})¹⁴¹

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea a căruia iaste întru sfinți, părintele nostru Modesta, patriarhul Ierusalimului (f. 202^r–204^r)

XX. În luna aceasta, 19 zile, Sfântul Măcenic Vonifatie (f. 204^{r-v})¹⁴²

1. Iar într-aceasta zi, sfinții măcenici Polievcta și Timotei (f. 204^v–205^r)

2. Iar într-aceasta zi, preacuviosul părintele nostru Grighentina (f. 205^r–206^r)

XXI. În luna aceasta, în 20 de zile, cea ce iaste întru sfinți, părintele nostru și sfințitul măcenic și de Dumnezeu purtat, Ignatie (f. 206^{r-v})¹⁴³

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea sfinților măcenici Evghenie și Macarie (f. 206^v–207^r)

XXII. În luna aceasta, 21 de zile, Sfânta Măcenică Iuliana (f. 207^{r-v})¹⁴⁴

1. Iar într-aceasta zi, Sfântul Măcenic Temistoclea (f. 208^r)

XXIII. În luna aceasta, 22 de zile, sfânta și marea măcenică Anastasie, împletitoarea de găitanuri (f. 208^r–209^r)

1. Tot într-această zi, pomenirea Sfântului Măcenic Hrisogon (f. 209^{r-v})

2. Iar într-aceasta zi, sfânta Măcenică Teodotia (f. 209^v–210^r)

XXIV. În luna aceasta, în 23 de zile, pomenirea a 10 măcenici, carii era den Crit (f. 210^{r-v})¹⁴⁵

XXV. În luna aceasta, în 24 de zile, sfânta și preacuvioasa măcenică Evgheniia (f. 210^v–211^v)¹⁴⁶

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea preacuviosului părintelui nostru Neculaie, călugărul, den slujitorii de oaste a lui poveaste (f. 211^v–213^v)

XXVI. În luna aceasta, 25 de zile, ceaea ce iaste după trup Nașterea Domnului Dumnezeuului nostru și Spă<si>toriiul Isus Hristos (f. 214^{r-v})

1. Iar într-aceasta zi, Închinarea vâlstvilor (f. 214^v–215^r)

XXVII. În luna aceasta, în 26 de zile, săborul după Naștere al Preasfintei Domnitoarei noastre/ Născătoarei lui Dumnezeu, și de fugirea sfinției sale la Eghipt (f. 215^{r-v})

XXVIII. În luna aceasta, 27 de zile, pomenirea Sfântului Apostol și Întâiul Măcenic și Arhidiaconului Stefan (f. 216^r–217^r)

¹⁴¹ Pomeniți și: mucenicul Eviot, Flor, episcopul Aminsului, Foca și Ermil, Zachei, diaconul, și Alfei, cetitorii (f. 201^v–202^r).

¹⁴² Pomeniți și: Ilie, Proma și Areia (f. 204^v); mucenicii Evtihie și Tesalonichie (f. 205^r).

¹⁴³ Pomeniți și: Filogonie episcopul (f. 207^r).

¹⁴⁴ Pomeniți și: sfinții mucenici 500 din Nicomidiia, 130 sfinte măcenice muieri din Nicomidiia (f. 207^v–208^r).

¹⁴⁵ Pomeniți și: Pavel al Neochesariei (f. 210^v).

¹⁴⁶ Pomeniți și: Sfântul Ahaic (f. 213^v).

XXIX. În luna aceasta, 28 de zile, sfinții măcenici doauo întunearece (f. 217^{r-v})¹⁴⁷

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea sfinților măcenici carii rămăsease afară, den cei ce arsease focul în besearcă, Sfântul Măcenic Indis, și Gorgonie, și Pătru, aruncați în mare, se sfârșiră (f. 217^v–218^r).
2. Tot într-această zi și Sfânta Măceniță Domnina (f. 218^{r-v})
3. Iar într-această zi, pomenirea sfântului părintelui nostru Teodor, scriitoriul, fratele lui Teofan, făcătoriul canoanelor (f. 218^v–219^r)

XXX. În luna aceasta, în 29 de zile, pomenirea sfinților coconași ce i-au ucis Irod împărat, de număr 14 mii (f. 219^{r-v})¹⁴⁸

1. Și pomenirea părintelui Marchel, egumenul Mănăstirei Neadormitei// (f. 219^v–220^r)
2. Tot într-aceasta zi, pomenirea preacuviosului părintelui nostru Tadei Mărturisitoriul (f. 220^{r-v}) [fragment]

XXXI. Decembrie 30, fragment din *Viața Sfintei Teodora*: Astazi, pomenirea Sfintei Teodore, carea era den Chesarida (f. 221^r–222^v)

1. Iar într-aceasta zi, pomenirea Sfântului Măcenic Fileter (f. 222^v–224^r)

XXXII. În luna aceasta, în 31 de zile, pomenire Sfânta Melaniia Râmleanina (f. 224^v–225^r)

Printre hagiografii deja cunoscute, remarcăm prezența unor minuni datorate Maicii Domnului și Arhanghelului Mihail (A. I. 1, A. VI.)¹⁴⁹, „povești de folos” (A. VIII. 1, B. XV. 3), vedenii (B. V. 2) sau narațiuni despre concilii (B. XI. 3), târnosirea unor biserici (A. XIII, B III. 2), mutarea unor moaște (B XVII. 2) sau chiar despre „cutremurul cel mare ciudat” (B XXVI. 1). Se distinge figura viteazului Mihail din cultura sud-slavă, prăznuit la 22 noiembrie (C. XXII. 4).

Deosebit este cazul Duminicii Sfinților Strămoși (D. XVI. 1). Sărbătoarea se desfășoară la o dată mobilă (între 17 și 19 decembrie), respectiv în a doua duminică de dinaintea Nașterii Domnului, când sunt pomeniți părinții de la Adam până la Iosif. Prima ei tălmăcire datează de la finele secolului al XVI-lea, și provine din Transilvania (ms. rom. BAR 5023, f. 98^v–105^v)¹⁵⁰. Din veacul al XVII-lea ne era cunoscut doar un rezumat al acestei sărbători mobile, cuprins în *Viața și petreacerea svinților* (19 decembrie)¹⁵¹, tot Dosoftei amintind despre acest praznic în *Parimiar* (17 decembrie), când se citeau din *Facere glava VIII:14*, iar din *Deuteronom glava 10*¹⁵². Versiunea din codicele de la Cozia este, așadar, o versiune inedită a textului sărbătorii, transpus în

¹⁴⁷ Pomeniți și: sfinții mucenici Zinon și Dorotei, Mardonie, Teofil, diaconul, Migdonie și Glicherie, preotul (f. 217^v); Nicanor apostolul (f. 219^r).

¹⁴⁸ Pomeniți și: „tuturor pravoslavnicilor creștini, părinților și fraților noștri, carii cu foamea și cu seatea și cu sabiia și cu gerul se-au sfârșit” (f. 219^v).

¹⁴⁹ Minunile care acompaniază *Viețile* celorlalți sfinți au fost notate între paranteze drepte.

¹⁵⁰ Vezi Al. Mareș, *Un manuscris...*, p. 66.

¹⁵¹ R. Frențiu (ed.), *Dosoftei. Viața...*, p. 202.

¹⁵² M. Ungureanu (ed.), *Dosoftei. Parimiile preste an. Iași, 1683*, Iași, 2012, p. 324–325.

limba vernaculară, ce se distinge de cea din veacul anterior¹⁵³. Ea cuprinde o scurtă predică, despre genealogia lui Isus de la Avraam și Isaac, cu secvențe narrative, precum jertfa lui Iacov (f. 196^{r-v}), urmată de o listă lungă de nume, de la Adam până la dreapta Suzana, introduse prin anafora „Pomenirea lui...” (f. 196^v–199^r). Cercetări recente au demonstrat că scena acestei sărbători, extrem de rară, se găsește pictată pe peretele estic din pronaosul bisericii mari de la Cozia (1388–1391)¹⁵⁴.

Zilele de 15, 16 și 17 decembrie (foto @ Daniel Constantinescu *apud* Elisabeta Negrău 2018)

De la stânga la dreapta se disting casete ce îi înfățișează pe Sfântul Mucenic Elefterie (15 decembrie), pe Sfântul Proroc Agheu (16 decembrie), pe Sfinții Strămoși (16 decembrie) și pe cei trei tineri și Prorocul Daniel (17 decembrie)¹⁵⁵. Aceeași succesiune de personaje se înregistrează și în ms. rom. BAR 2602 (vezi *supra* D. XV, D. XVI., D. XVI. 1, D. XVII). În plus, în fruntea soborului de sfinți patriarhi se disting chipurile lui Avraam, Isaac și Iacov¹⁵⁶. În codicele românesc, predica ce prefătează litania strămoșilor începe prin evocarea aceluiași trei patriarhi. În fine, atât manuscrisul, cât și inscripția de pe frescă, se referă la această sărbătoare prin titlul В не(д)ла стѣ(х) прѣб(т)ѹз (ms. rom. 2602, f. 196^r), respectiv не(д) стѣ прѣбѹз. Redarea secvenței în slavonă este cu atât mai interesantă dacă ne amintim că majoritatea titlurilor din manuscris au fost transpuse în română, excepție făcând zilele de 15 noiembrie (Mucenicii Gurie, Amona și Aviva), 16 noiembrie (Sfântul Apostol Evanghelist Matei) și sărbătoarea deja discutată aici (16 decembrie). Suprapunerea aceluiași personaje, descrise sau zugrăvite, cu același titlu redat în slavonă, precum și fixarea aceleiași date pentru un praznic mobil (16 decembrie), în scrieri întocmite pe suporturi materiale diferite, în epoci distincte, semnalează

¹⁵³ Trecerea de la Legea transmisă pe cale orală la cea scrisă, ca „să nu fim întorși de minciunile ereticești”, este un fragment conservat doar în exordiu din ms. rom. BAR 5023, f. 98^v. De asemenea, finalul este aici concentrat pe tăria credinței (f. 103^v–105^v), iar cuprinsul sau „litanie” strămoșilor este formată din fraze care încep cu structura „Pentru credință” (f. 101^v–103^v). De interes este și plasarea listei patriarhilor înaintea textului sărbătorii (f. 98^r; vezi Al. Mareș, *Un manuscris...*, p. 66). În raport cu ms. rom. BAR 2602, codicele 5023 conservă, așadar, o versiune mai amplă.

¹⁵⁴ E. Negrău, „Menologul de la Cozia. Iconografie și inscripții”, în *Studii și cercetări de istoria artei. Artă plastică*, tom 8, 2018, p. 119–148.

¹⁵⁵ Reprezentările de Sinaxar de la Cozia respectă un subtip al redacției M al Sinaxarului de la Constantinopol (cf. H. Delehay), cel mai apropiat de un codice incomplet de la 1301, respectiv Paris Coislin gr. 223 (vezi E. Negrău, *op. cit.*, p. 121–122).

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 121.

că la Cozia exista o tradiție liturgică foarte bine încheată, atestată de la finele veacului al XIV-lea. În virtutea ei, monahii cozieni din secolul al XVII-lea au ales să traducă surse hagiografice care să respecte această tradiție, consolidată *intra muros* încă de la întemeierea lăcașului.

Tradiția culturală se reflectă și la nivelul „microscopic” al copiștilor. Cei doi scribi care s-au ocupat de realizarea culegerii de *Vieți* de sfinți, respectiv ieromonahul Leontie și copistul B, au transcris cu atenție lucrările, recitindu-le și revizuiindu-le. Ei le-au copiat și corectat în mod distinct (f. 1^r–137^r; 137^v–225^r), neamestecându-se unul în unitatea întocmită de celălalt. Intervențiile lor în text, adesea marcate pe marginile filelor, merită să fie studiate îndeaproape, căci ilustrează atât atitudinea acestora față de hagiografie, cât și pregătirea și orizontul lor de lectură.

După ce își încheie procesul de copiere, călugărul Leontie își verifică textele, completând lacune (f. 3^r, 5^r, 21^r, 32^v, 44^r, 50^r, 58^v, 60^r, 67^r, 69^r, 81^v, 91^r, 113^v, 121^v, 123^v, 132^r), oferind marginal alte opțiuni lexicale (18^v, 36^v, 57^v, 94^v, 111^v, 112^r, 121^r, 132^v), variante morfologic distincte (f. 2^r, 22^v, 48^r, 54^r, 70^r, 88^v, 118^v, 125^r), și revizuiind litere și structuri ilizibile (f. 3^v, 16^v, 18^r, 21^v, 24^v, 25^r, 28^{r-v}, 29^{r-v}, 30^{r-v}, 32^v, 34^{r-v}, 35^{r-v}, 37^v, 38^v, 40^r, 42^v, 44^v, 46^{r-v}, 49^r, 52^r, 54^v, 55^{r-v}, 60^v, 61^v, 63^r, 64^{r-v}, 65^r, 66^v, 67^r, 68^r, 70^v, 81^v, 91^r, 103^v, 104^{r-v}, 107^r, 108^r, 110^r, 113^v, 114^v, 116^r, 120^v, 126^{r-v}, 129^v, 130^r, 131^v), pronunții (f. 24^r) sau diverse numerale (f. 13^r). În plus, el oferă explicații pentru episoadele unor narațiuni, de pildă: „acei episcopi pentru Sfântul Duh făcură săbor” (în *Viața Sfântului Mucenic Mil episcopul*, f. 125^v).

Emendările copistului relevă preferința pentru numele nearticulat, în comparații de tipul „fața ca lumina” (vs. „ca o lumină”; f. 48^r), pentru complementul prepozițional în detrimentul celui indirect („să se închine *la idoli*” vs. „să se închine idolilor”; f. 2^r), și pentru cazurile oblice, în corecturi de tipul „capetele cetății *tuturor* le-au tăiat” vs. „capetele cetății toți li-au tăiat” (f. 125^r). De asemenea, când narațiunea este relatată la trecut, scribul modifică verbele folosite la timpul prezent, chiar și în cazul vorbirii directe („că se mira de acea ciudă mare și gândia: «Oare nălucrie *fu* acest lucru, au venit-au aiave?»” vs. „...«Oare nălucrie iaste acest lucru, au venit-au aiave?»”; f. 54^r). Tot acesta preferă secvențe precum „mămăligă de orzu” (vs. „pâine făcută de orzu”; f. 132^v), sau „smârd” în loc de „împuțit” (f. 94^v).

Mai puțin obișnuită este emendarea termenului „crișteal”, cu forma „crustal” (f. 88^v). Două ipoteze pot fi emise. Fie scribul a avut o versiune de control, care conținea acest grafism eronat, fie avem de a face cu o lectură incorectă a gr. κρύσταλλος, în care υ a fost interpretat ca 8. Conform DLR, cuvântul *cristal* a fost atestat, ca atare, la Dosoftei (*Viața și petrecerea svinților*, 1682–1686) și în *Cronograful* tip Danovici (1689)¹⁵⁷, iar forma *criștal*, în Biblia de la București (1688)¹⁵⁸. Astfel, utilizarea sa în culegerea hagiografică de la Cozia (1675) marchează cea mai veche ocurență a acestui cuvânt.

În fine, Leontie corectează, pe de-o parte, forma greșită de plural a substantivului „jeț”, înlocuind „jățiule” cu „jățiile” (f. 118^v), iar pe de altă parte, optează pentru

¹⁵⁷ Vezi G. Ștrempel (ed.), *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, vol. I, București, 1998, p. 144.

¹⁵⁸ DLR, tom. II, 2010, s.v. cristal.

„scaun” în loc de „jățul” (f. 121^r), așa cum era utilizat în corpul de text. Acestea sunt contextele în care au fost operate emendările:

Ms. rom. 2602: „Deci cu cărțile împăratului Costandos luară amândoi jățiile [corectat marginal: *jățiile*]” (f. 118^v)

Ms. rom. 2602: „Vrut-au să se semețească cu trufia lui și să să înalțe împotriva celuia ci l-au zidit și au fost zis: «Eu voi pune jățul [corectat marginal: *scaunul*] mieu mai sus de nori»” (f. 121^r)

Este interesant cum ieromonahul nu simte nevoia să înlocuiască „jățiile” cu „scaunele” în primul context, în care se descrie cum Pavel și Atanasie își recuperează temporar funcțiile de arhiepiscopi ai Constantinopolului și Romei (6 noiembrie). În schimb, substituirea „jeț” – „scaun” are loc în *Viața arhanghelului Mihail* (8 noiembrie), în care este ilustrată căderea lui Lucifer, alături de oastea îngerilor trufași, cădere pe care arhanghelul le-o aduce în atenție puterilor cerești. Echivalarea lexicală nu este una întâmplătoare. Aceeași opțiune de traducere, în același context, se găsește, de pildă, și în *Cazania* lui Varlaam (1643)¹⁵⁹, în *Prologariul* (1682–1686)¹⁶⁰ și *Parimiarul* (1683)¹⁶¹ lui Dosoftei, în *Palia istorică* (sec. XVII)¹⁶², precum și în *Cronografe* (final sec. XVII)¹⁶³. Aceste situații, precum și sintagme standard, de tipul „scaunul slavei” (Mt. XIX: 28), semnalează faptul că monahul Leontie cunoștea utilizarea specializată a unor cuvinte în funcție de diverse contexte.

În chip asemănător, scribul B întocmește adăugiri marginale, completând lacunele din corpul de text (f. 139^r, 141^v, 142^r, 147^v, 148^v, 149^v, 150^r, 151^r, 152^r, 153^v, 161^{r-v}, 162^r, 164^v, 168^v, 169^r, 171^v, 172^r, 174^r, 176^r, 177^r, 186^v, 187^r, 188^r, 189^r, 190^v, 197^r, 198^v, 200^v, 207^r, 211^r, 214^v, 218^r, 222^v), oferind sinonime (f. 139^r, 140^v, 141^{r-v}, 143^v, 149^{r-v}, 151^v, 152^v, 161^r, 163^v, 168^v, 170^{r-v}, 174^r, 176^v, 179^r, 181^r, 182^r, 183^v, 186^r, 191^r, 196^r, 200^r, 214^v, 216^r, 221^v) sau alternative de traducere (f. 140^r, 145^r, 147^r, 148^v, 149^r, 155^v, 156^r, 161^v, 162^v, 164^r, 167^v, 169^v, 171^v, 172^r, 175^v, 176^v, 177^r, 180^v, 182^{r-v}, 194^r, 200^r, 204^r, 205^v, 220^v, 221^r), care sunt însoțite, pe alocuri, de anularea unor secvențe din narațiune (f. 140^v). Unele glose introduc echivalențe în limba slavă (УТВЕРДИСА СР(Д)ЦЕ МОЕ pentru „Întări-se inima mea”, f. 182^v; „а ДЕАНІЕН” pentru „a Faptelor Apostolilor”, f. 216^v) sau o traduc pe cea din corpul de text: „Rusaliilor” – „petdeseatniței” (f. 172^r); „pace tuturor” – МИ(Р) ВЪСѢМ (f. 189^r); „și cu Duhul Tău” – и СЪ ДХ(О)М ТВОИ(М); „Cel Nou” – Вакхо Новѣи (f. 195^r).

¹⁵⁹ „Acesta să mândri și dzise că va pune scaunul său mai presus de Dumnedzău” (M. Neagu (ed.), *Varlaam. Opere*, vol. I, Chișinău, 1991, p. 330).

¹⁶⁰ „Și dzăcând: «Pune-m-voiu scaunul deasupra nuorilor!»” (R. Frențiu (ed.), *Dosoftei...*, p. 107).

¹⁶¹ „În ceriu m-oi sui-mă, din sus de steale ceriului voi pune scaunul mieu” (M. Ungureanu (ed.), *Dosoftei...*, p. 308).

¹⁶² „Și zise întru sine: «Pune-voiu scaunul mieu spre norii ceriului și voi fi asemenea Dumnezeuului de sus!»” (Al. Moraru, M. Moraru (ed.), *Palia istorică*, în I. Gheție, Al. Mareș (coord.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. IV, București, 2001, p. 102).

¹⁶³ „<Și au zis> că-ș va pune scaunul său împotriva scaunului <lui> Dumnedzău” (G. Ștrempel (ed.), *Cronograf...*, p. 5).

Dintre alternative, sunt de interes: „doftoresc” în loc de „vrăcesc” (f. 152^v), „negura” – „întunearecul” (f. 141^r, 161^r), „în adâncul” – „în luciul [mării]” (f. 175^v), „patul” – „năsălie” (f. 141^v) sau „parhiia” – „turma” (f. 177^r). De pildă, cuvântul „năsălie” (din corpul de text) își găsește aici prima atestare¹⁶⁴. Unele par să întărească mesajul unor episoade narrative, cum ar fi opțiunea „cugetele” vs. „simțirile” (f. 140^r), subliniindu-se că desfătarea simțită de gustul apei și al mierii miraculos izvorâte din toiagul lui Hristos nu este una trupească, ci sufletească (*Viața Apostolului și Evanghelist Matei*, 16 noiembrie). De asemenea, în *Viața* de la 1 decembrie, se preferă verbul la viitor „va pieri”, și nu „piiare” (f. 162^v), pentru a întări profețiile lui Naum.

Scribul B echivalează și o serie de etnonime și toponime, precum: „șcheau” în loc de „bulgari” (f. 149^r), „râmleanii” – „frâncii” (f. 149^v), „turcilor” – „izmailteanilor” (f. 163^v), „cazâlbașii” – „haldeianii” (f. 163^v) și „Bagdat” – „Vavilon” (f. 163^v). Tendința acestuia este de a apropia textul de realitatea epocii, optând pentru o transpunere „locală”.

În aceeași măsură, copistul B era atent la contextul imediat în care erau folosite unele cuvinte. De pildă, se optează pentru adjectivul „seacă”, și nu „uscată” (f. 170^r), alături de substantivul „piatră”; „strânseră”, și nu „făcură sobor” (f. 176^v). Totodată, „caii neînvățați” devin „caii sireapi” (f. 151^v), „dumnezeul [lor]” este înlocuit cu „bodzul [lor]” (f. 200^r), iar „muieri”, de „jupânease” (f. 205^r)¹⁶⁵.

În fine, acribia sa se oglindește și în revizuirea prepozițiilor, pentru a oferi claritate: „de unde” în loc de „den cătră”¹⁶⁶ (f. 161^v), sau „spre” în loc de „cu” (f. 164^r), pentru a sublinia scopul acțiunii („și va lumina *spre* goana șarpelui celui de-nceput”). Totodată, verbul a „pomenei” funcționează în regim prepozițional strict: „pre [corectat: *de*] carele îl pomenește Sfântul Apostol Pavel” (f. 180^v).

Atenția pe care Leontie și scribul cu care colaborează le-o oferă *Vieților* de sfinți, pe care le transcriu și le recitesc îndeaproape, se realizează atât pe paliere formale, cât și semantice. Ea urmărește deopotrivă clarificarea mesajului, adaptarea termenilor la context și apropierea textului de realitățile acelei epoci. Lecturile celor doi oglindesc nivelul de instruire al monahilor cozieni. Pornind, simbolic, de la inscripțiile din dreptul icoanelor și de la adnotările de pe marginea textelor, se întrevide cum călugării din obște erau formați în spiritul unei culturi străvechi, tributare, în special, slavonismului la care, pe fondul tendințelor umanist-renascentiste din veacul al XVII-lea, se adaugă și traducerele în limba română.

CONCLUZII

Ms. rom. BAR 2602 reprezintă cea mai veche culegere de *Vieți* de sfinți tradusă în limba română. Tălmăcirea a fost realizată în obștea Mănăstirii Cozia, „cu învățătura părintelui Anania”, în jurul anului 1675, de când datează codicele de față. Procesul de transpunere consonează cu activitatea din scriptoriul de la Cozia, la rândul ei

¹⁶⁴ Vezi DLR, tom VII, partea 1, București, 1971, s.v. năsălie.

¹⁶⁵ Contextul se referă la soția unui om de la curtea imperială și fiică a „pârcălabului Râmului” (19 decembrie).

¹⁶⁶ Scris: ден кѣтрѣ.

aliniată fiind cu revirimentul cultural din timpul păstoririi mitropolitului Varlaam (1672–1679), cozia de origine, și al epocii lui Șerban Cantacuzino (1678–1688). Deși ne-au parvenit doar hagiografiile pe lunile septembrie, octombrie, noiembrie, decembrie, traducerea acestui corpus este deosebit de importantă – atât prin înțaietatea sa, cât și pentru că mărturisește despre o etapă mai puțin cercetată a activității de la Mănăstirea Cozia în secolul al XVII-lea.

Culegerea adună cele mai vechi versiuni manuscrise românești ale unor texte precum apocriful *4 Baruh* (4 noiembrie) sau *Vedenia monahului Cozma* (5 octombrie), și narațiuni ce au în centrul lor figuri ca *Cei șapte coconi din Efes* (22 octombrie), Macarie Râmleanul (23 octombrie), Sfânta Tecla (24 septembrie), Sfânta Ecaterina (25 noiembrie), Sava cel Sfințit (5 decembrie), viteazul Mihail (22 noiembrie), Grigorie Decapolitul (versiunea scurtă; 20 noiembrie) și Sfânta Varvara (4 decembrie). Un loc aparte îl ocupă slujba din Duminica Sfinților Strămoși, sărbătoare mobilă, stabilită aici la data de 16 decembrie. Fixarea praznicului a respectat, cu siguranță, tradiția cristalizată odată cu fondarea lăcașului, dat fiind că inscripția de pe pictura murală a Sinaxarului, zugrăvit pe peretele estic al pronaosului bisericii Mănăstirii Cozia, indica aceeași zi a lunii decembrie.

Analiza practicilor de lectură și de revizuire ale celor doi scribi care au întocmit ms. rom. BAR 2602 (ieromonahul Leontie și scribul B) ne-a permis să antedatăm atestarea unor cuvinte precum *cristal* și *năsălie*. Nădăjduim ca demersul nostru să repună în circuitul științific codicele de la Cozia, pentru a fi exploatat de filologi, lingviști, istorici și de cei interesați de vechea cultură românească.

THE DESCRIPTION OF THE OLDEST ROMANIAN HAGIOGRAPHIC COLLECTION

(Abstract)

The study offers an in-depth analysis of the oldest Romanian manuscript collection containing the Lives of Saints. Rom. MS Library of the Romanian Academy no. 2602 was translated and copied in Cozia Monastery (Vâlcea county), in 1675, during a period of cultural flourishing. The codex brings together the *Vitae* for the months of September – December, while some narratives for March were copied in the second quire of Rom MS Library of the Romanian Academy no. 339 (end of the 17th century). Manuscript 2602 was copied by two scribes (hieromonk Leontie and scribe B) who were part of the Cozia scriptorium. The Wallachian monastery, founded by Mircea the Elder (1381–1418) in the last part of the 14th century, preserved a well-rounded liturgical memory established since its edification. The rare scene of the Sunday of the Forefathers, painted in the main church of the monastery, provided a fixed date for this movable feast, namely the 16th of December. The hagiographical collection, translated into Romanian, preserves the holy feast in the same day as the icon, signalling that the sources of the translation were filtered through the liturgical tradition established in the 14th century.

Cuvinte-cheie: culegere hagiografică, manuscris românesc, scriptoriul Mănăstirii Cozia, copiiți, mărturii iconografice.

Keywords: hagiographic collection, Romanian manuscript, scriptorium of Cozia Monastery, scribes, iconographic testimony.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
al Academiei Române,
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

ANEXĂ

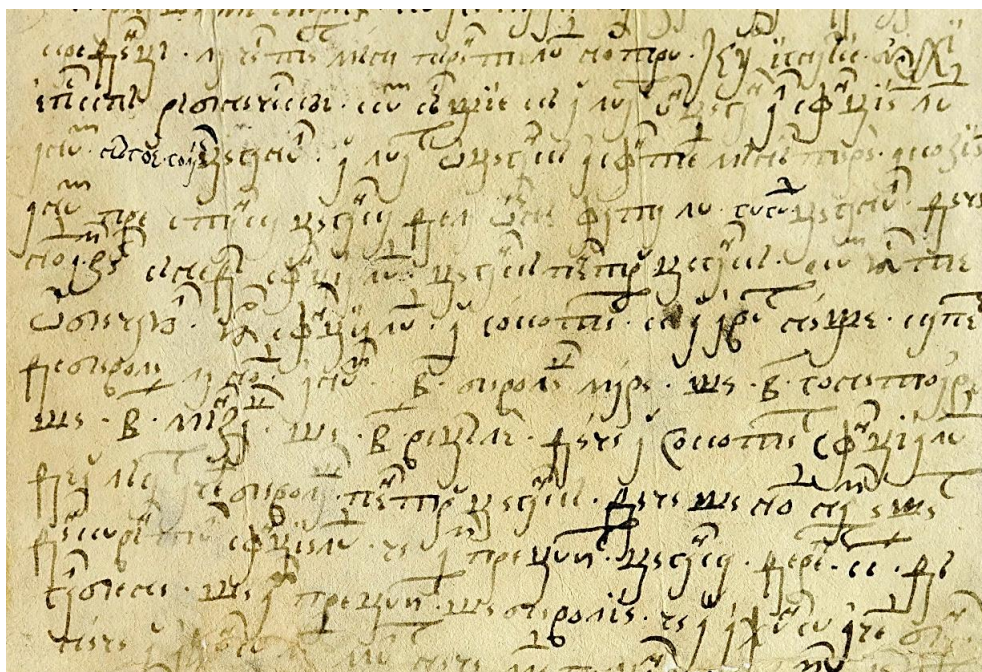

Fig. 1 – duct Ștefan, ieromonah (BAR Doc. Ist. XC/44)

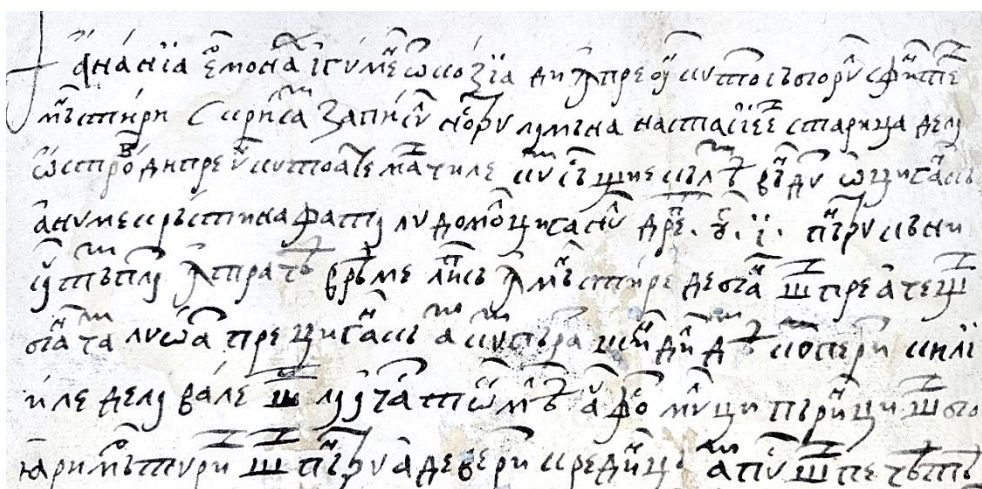

Fig. 2 – duct Anania, ieromonah (ANR, Ep. Argeșului, p. 70bis 2b/7)

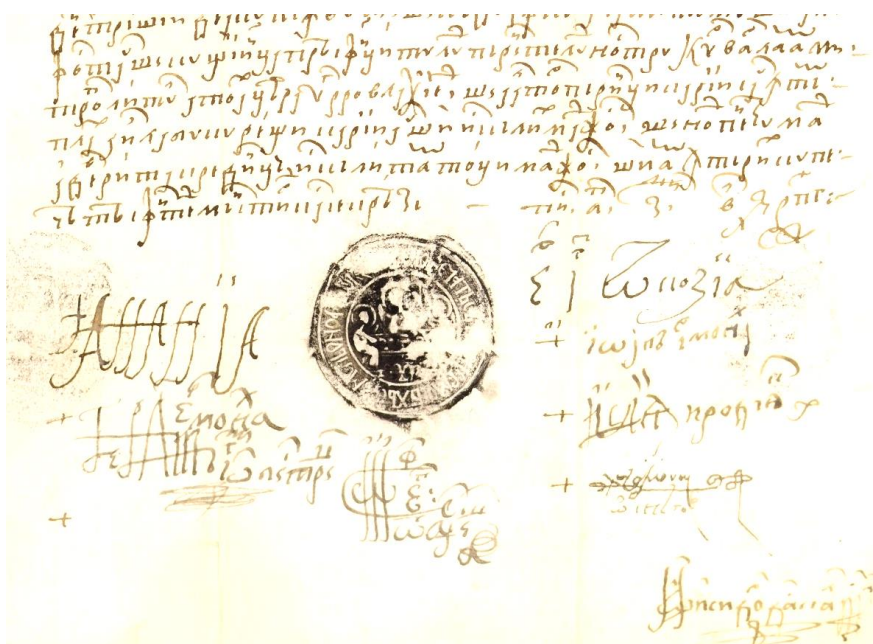

Fig. 3 – duct Anania, ieromonah (BAR Doc. Ist. LXXXVII/83)

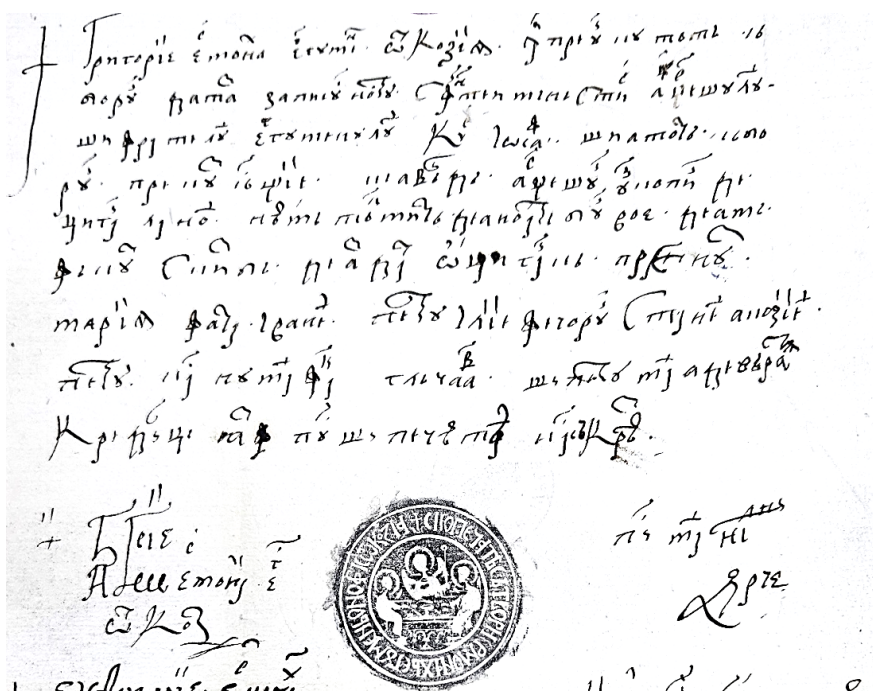

Fig. 4 – duct Grigorie, ieromonah (ANR, Ep. Argeșului, p. 69quarto/41)

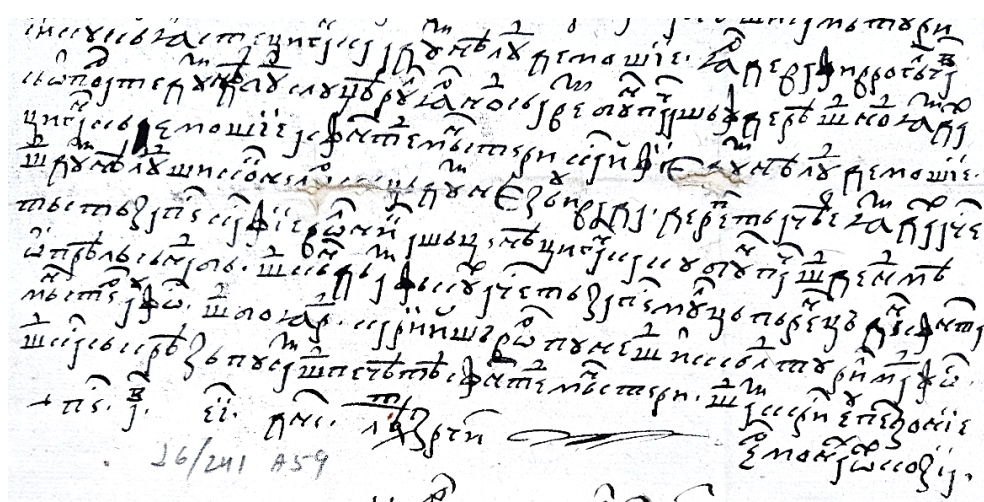

Fig. 5 – duct Petronie, ieromonah (ANR Mîtpolia Tării Românești, p. 344, inv. 5/1)

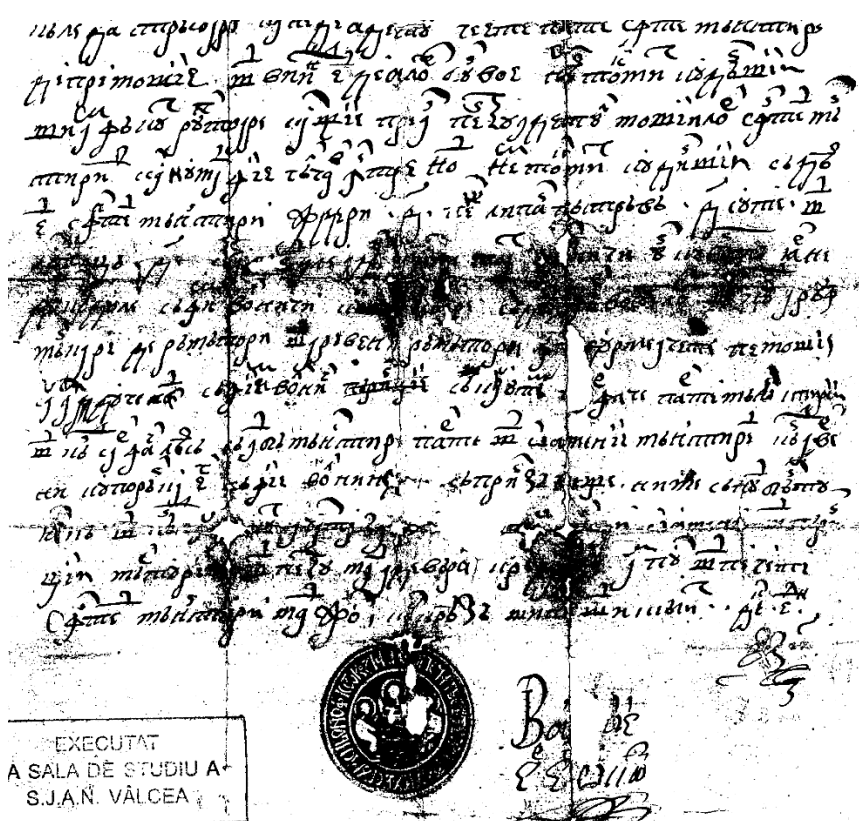
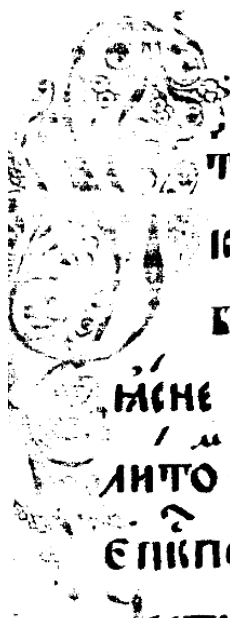

Fig. 6 – duct Vasilie, ieromonah (AN Vâlcea, p. 140/2)

тѣйшимъ , неажениѣйши , вса
 каго ѡбщаго народа хрѣіанского
 бодры хранителемъ патріархомъ
 ꙗснѣ егѡ . Прѣѡщеннымъ митропо
 лито . Архіепіпомъ . Голубинымъ
 епіпомъ , Всечтнымъ іѡменомъ
 вѣстнымъ наместникомъ . Нѣсѣкомѡ
 инокескомѡ нещенническомѡ чинѡ :
 ꙗснѣ овлещенымъ кнзѣмъ , ꙗснѣ
 белможамъ . Гетманомъ Генералѡ .
 Полковникомъ . Капитаномъ . Губер
 наторѡ , Сотникомъ , Игородѡначални

Fig. 7 – anonim, pomelnic (AN Vâlcea, ms. 53, f. 6^v)

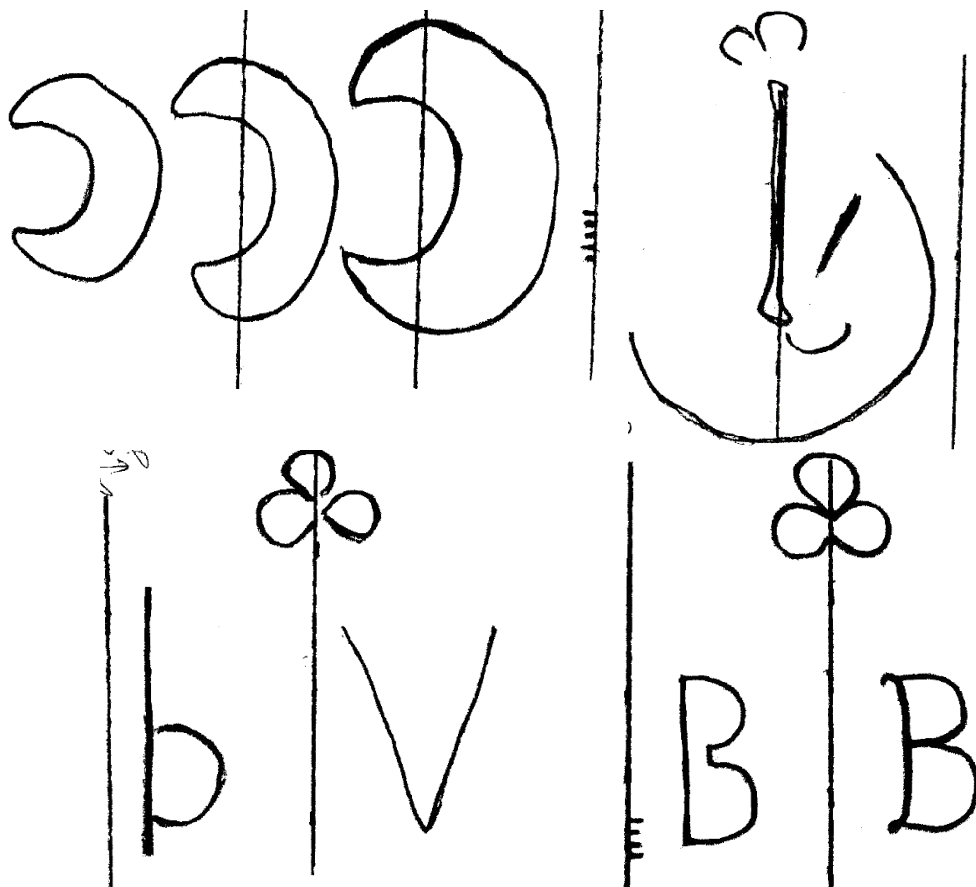

Fig. 8 – filigrane și contramărci tip I (ms. rom. BAR 2602)

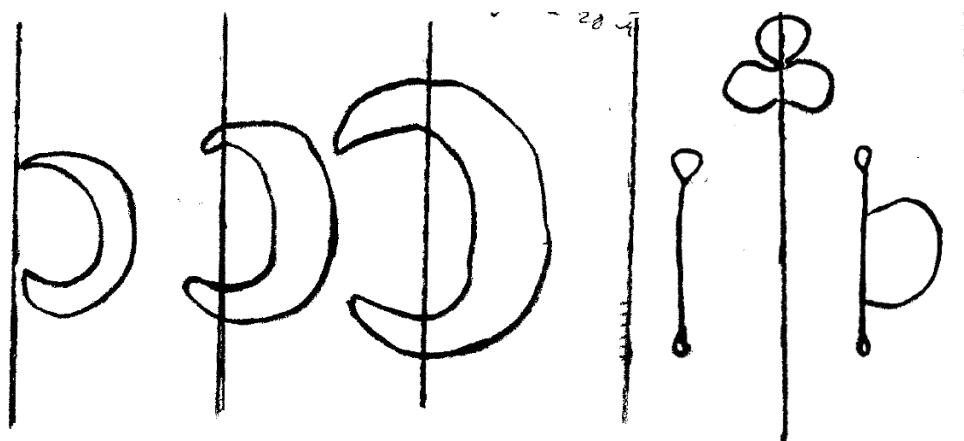

Fig. 9 – filigran și contramărcă tip II (ms. rom. BAR 2602)

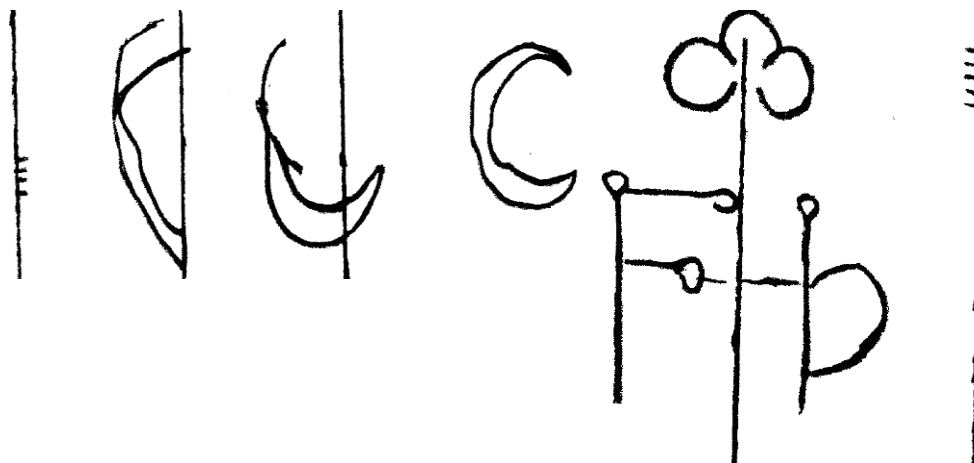

Fig. 10 – filigran și contramarcă tip III (ms. rom. BAR 2602)

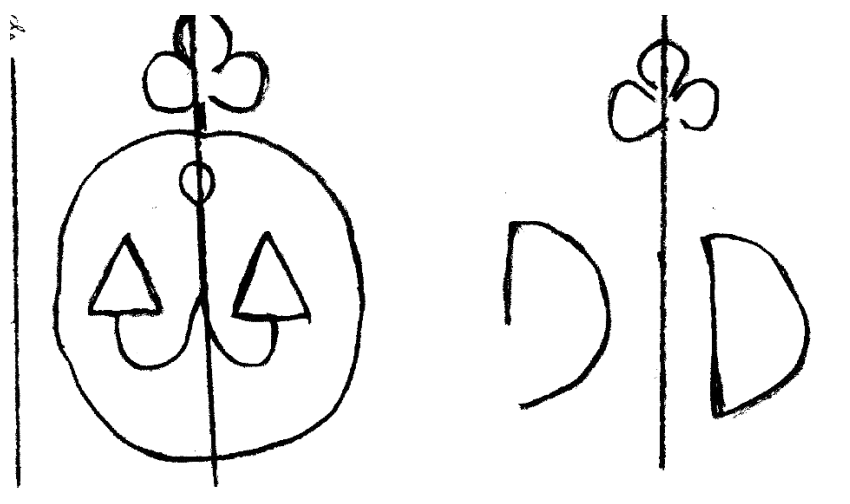

Fig. 11 – filigran și contramarcă tip IV (ms. rom. BAR 2602)

LIMBA ROMÂNĂ

Calea 13 Septembrie nr. 13
050711, București 5
România

Founded in 1952
4 issues every year

Editor-in-Chief: Alexandru Mareș

Assistant Editors: Gh. Chivu

Editorial Secretary: Maria Stanciu-Istrate

Assistant Secretary: Marius Mazilu

Romanian Associate Editors: Valeria Guțu Romalo, Camelia Stan, Rodica Zafiu

International Associate Editors: Klaus Bochmann, Jiří Felix, Christian Ionescu, Tamara Repina,
Ștefania Kaldieva-Zaharieva

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language: grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaries, opinions on usage, notes and reviews. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address: Redacția revistei LIMBA ROMÂNĂ, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Calea 13 Septembrie nr. 13, 050711, București, sector 5, România.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Purchase order should be sent to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, 050711, București, România; tel. (4021) 318 8146, (4021) 318 8106; fax. (4021) 318 2444; e-mail: edacad@ear.ro

Subscriptions should be sent to:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, Sector 3, București, România, tel./fax: (4021) 610 6765; (4021) 210 6787; tel. 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere, nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, București, România, tel./fax: (4021) 314 6339, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com

DEREX COM S.R.L., E-mail: derex_com@yahoo.com

SORIRORI SOLUTIONS, Tel.: 004 0765 262 077, 004 0765 166 433; website: <http://www.sorirori.ro>; E-mail: sorin.costreie@sorirori.ro, rosana.guta@sorirori.ro

